

AKADEEMIA

Eesti Kirjanike Liidu kuukiri Tartus

---

38. AASTAKÄIK 2026 NUMBER 5 (446)

- Alkibiades ehk inimõigustest: Dialoog
Linnar Priimägi 771
- Gloria victis*
Eliza Orzeszkowa 779
Tõlkinud Renate Ilves
- Eliza Orzeszkowa novelli “Gloria victis” taustast
Renate Ilves..... 807
- Luulet
Tenzin Tsundue 822
Tõlkinud Mathura
- Religioonid: Kas neid üldse on?
Kevin Schilbrack 828
Tõlkinud Aldo Randmaa
- Noorteadlane — tuhat rauda tules
Mai Beilmann, Helen Eenmaa ja Miina Norvik..... 862
- Kuidas mõista erinevust elusa ja hingetu olemise vahel?
Ants Parktal 893
- Arvustus*: Kaks kobedat kivi saunaraamatute kuumale kerisele ehk vihalehtede söömise sügavam sisu. Mika Keränen. *Saunarahu: Saunakiri aastast 2024*. Toimetaja Jaak Urmet, fotod Mika Keränen. Tartu: Keropää OÜ, 2025.

195 lk; Reeli Reinaus (koost.). <i>Salviks sauna leilikene: Saunaga seotud uskumusi ja lugusid</i> . Toimetaja Kadri Tamm. Tartu: EKM Teaduskirjastus, 2025. 87 lk. <i>Rein Sikk</i> 931	931
Geograafia on inimese nägu. Hannes Palang, Tiit Tammaru (koost., toim.). <i>Inimgeograafia alused: Kõrgkooliõpik</i> . Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus, 2025. 390 lk. <i>Helen Sooväli-Sepping</i> 936	936
Kirjandus kui kommunikatsioon. Oliver Taplin (koost.). <i>Kirjandus Kreeka ja Rooma maailmas: Uus vaatenurk</i> . Tlk Kersti Unt. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2019. 593 lk. <i>Jaan Lahe</i> 939	939
Abstracts 945	945
Tants teadmatusse: Päevik 1944–1961. LXXXII <i>Herbert Normann</i> 953	953

Paberväljaande tellijale on digiväljaande lugemine

TASUTA: ajakirjad.kultuurileht.ee

Joonistused lk 778, 827, 861, 892, 960:

ALBERT GULK (1969) on lõpetanud Tartu Kunstikooli (1988) ja Tartu Ülikooli maaliosakonna (1996), kuulub Kursi Koolkonna asutajate sekka. 23. maist kuni 25. oktoobrini 2026 on Tartu Kunstimuseumis avatud Albert Gulgi isikunäitus “Polaaröö”. Näitusega kaasneb kataloog, kus on avaldatud ka kunstniku suurimate, 7 ja 10 meetri pikkuste joonistuste reproduktsioonid. *Akadeemias* on Gulgi töid varem ilmunud järgmistes numbrites: 1993, nr 10; 1997, nr 8; 1998, nr 1; 2007, nr 10; 2015, nr 9; 2019, nr 8 ja 2022, nr 4.

ALKIBIADES EHK INIMÕIGUSTEST

Dialoog

Linnar Priimägi

Alkibiades: Kas oleks õige Eleanor Roosevelti “Inimõiguste deklaratsiooni” asemele koostada ajakohasem ja vahepealsete kogemuste pinnalt sõnastatud uus inimõiguste deklaratsioon?

Sokrates: Täiesti uut ja ülemaailmselt aktsepteeritud deklaratsiooni võiks kindlasti kaaluda. Uus inimõiguste deklaratsioon võiks olla vajalik, sest maailm on muutunud: tehnoloogia areng, kliimamuutused, globaliseerumine ja digitaalsed õigused, andmekaitse, biomeditsiini eetika. Neid pole 1948. aasta deklaratsioon is käsitletud. Uus dokument võiks paremini arvestada ka erinevate kultuuride, usundite ja ühiskondliku konteksti mitmekesisust, vältides läänekeskset vaatenurka.

Alkibiades: Mis oleksid põhiõigused?

Sokrates: Põhiõigused: õigus elule, vabadusele ja turvalisusele...

Alkibiades: “Õigus elule” ei kõlba.

Sokrates: Mõistan. “Õigus elule” on sedavõrd üldine, et reaalses elus selle sisu on väga erinevalt tõlgendatav. See ei taga, et elu oleks elamisväärne, turvaline või vaba kannatustest, ei ütle midagi elukvaliteedi, tervise, keskkonna ega väärikuse kohta.

Asemele võiks pakkuda: “Õigus elamisväärsele eksistentsile” või “õigus inimväärikusele ja enesemääramisele”. Need oleksid sisukamad, paindlikumad eri kultuuride ja kontekstide jaoks ning rohkem keskendunud elukvaliteedile kui lihtsalt bioloogilisele eksistentsile.

Niisiis: *Igäihel on õigus elamisväärsele eksistentsile, mille aluseks on vabadus, turvalisus, enesemääramine ja sotsiaalne kaitstus.*

Alkibiades: “Vabadus” ei kõlba.

Sokrates: Jah, vabadus ei tarvitse sobida tänapäevase või universaalse deklaratsiooni alusprintsipi, sest see on tugevalt seotud lääne valgustusajastu ja liberaalse indiviidikeskse maailmapildiga. Kui ei määratleta, millest vaba või milleks vaba, jääb see tühjaks loosungiks. Vabadus ei taga tingimata õiglust, väärikust ega kooselu. “Vabaduse” asemel võiks olla “vastutus ja enesekohasus”: *Iga inimese elu ja valikud eksisteerivad seoses teistega ning eeldavad vastutust, teadlikkust ja mõtestatust.*

Alkibiades: Vastutus saab olla kas materiaalne (maksad kahju kinni) või moraalne (satud isolatsiooni). Niisiis, “vastutus” ei sobi.

Sokrates: Kui mõtleme järele, siis tõepoolest “vastutus” kui keskne põhimõte ei sobi, sest see viitab tagajärje korrigeerimisele (nt trahv, kahjunõue, isolatsioon), eeldab mingit süü või eksimuse olemasolu, mille eest vastutus võetakse, ja sobib normide järelrakenduseks, mitte esmaste õiguste või seisundite aluseks.

Niisiis, “õigus elule”, “vabadus” ja “vastutus” ei sobi — aga mida saaksime keskmesse asetada? Võimalik alternatiivne alus oleks “seotus ja tähendus”: *Inimene ei ole väärtuslik mitte eraldi seisvalt, vaid oma tähenduses teistele ja maailmale.*

Alkibiades: “Teised” ei sobi. Kes need “teised” on? Ja ka “maailm” ei sobi — see on liiga lai.

Sokrates: Täiesti arusaadav — kui “teised” ja “maailm” on liiga ebamäärased või liialt laiad kategooriad, siis peame keskenduma veelgi konkreetsemale ja inimeses endas paiknevale lähtekohale.

Kui soovime koostada inimese olemist kirjeldavat põhimõtet, mis ei sõltu õigusest, vabadusest, vastutusest, teistest ega maailmast, võiks deklaratsiooni esimene lõik olla midagi sellist: *Inimene on tähenduslik, sest ta kogeb ennast olemasolevana. Ta ei vaja õigust, staatust ega kinnitust teistelt. Tema tähendus peitub selles, et ta tajub end olevana.*

Alkibiades: Inimene ei muutu tähenduslikuks pelgalt sellepärast, et ta kogeb oma olemasolu. Jalale pillatud kivi annab inimesele tema olemasolu kogemuse, aga see ei muuda toda inimest veel tähenduslikuks.

Sokrates: Väga oluline ja täpne vastuväide — ainuüksi eneseteadvus või kogemus ei ole piisav alus inimese tähenduslikkusele. Inimese eksistents ei ole iseenesest tähenduslik — tähendus peab millestki tulenema, mitte lihtsalt olema.

Millest saab inimese tähendus siis tuleneda, kui ta ei ole tähenduslik lihtsalt sellepärast, et ta eksisteerib? Millest, kui teda ei muuda tähenduslikuks ka üksnes tema teadvus või kogemus ja samuti ei saa toetuda õigusele, vabadusele, vastutusele, teistele või maailmale?

Võimalik lahendus: *Inimese tähendus ei seisne mitte tema seisundis, tunnetes ega suhtes teistega, vaid sisemises võimes (potentsis) luua, tõlgendada, muuta, reageerida või väljuda mehaanilisusest.*

Alkibiades: Loomisvõime *in potentia* ei loe. Inimeses võib uinuda kui tahes suur loomisvõime, aga see ei tähenda mitte midagi.

Sokrates: Väga täpne. Sa lükkad tagasi ühe väga levinud liberaalse või humanistliku eeldusprintsibi — et inimesel on väärtus lihtsalt loomupärase potentsiaali tõttu. Ja õigusega — potentsiaal on puhas oletus. Võime, mida ei rakendata, ei kanna ka tähendust. Inimese väärtust ei saa tuletada sellest, mida ta võiks teha, vaid sellest, mida ta teeb või on teinud.

Tähenduse uus definitsioon: “Inimeseks olemise tähendus ei ole eeldus ega õigus, vaid ilmneb ainult selle kaudu, mida inimene tegelikult loob, muudab või hävitab. Tähendust ei saa omistada, see tuleb välja teenida.”

Siis peaks inimõiguste või -väärikuse uus deklaratsioon algama tunnistusega: *Ükski inimene ei ole tähenduslik ainuüksi oma olemasoluga. Tähendus tekib alles tegude kaudu, millega inimene loob või kujundab midagi, mis ulatub temast väljapoole.*

Alkibiades: Kuidas oleks alustada inimese asendamatusega?

Sokrates: Väga tugev mõte — ja palju viljakam suund. “Inimese asendamatus” tähendab, et ükski teine keha, meel ega elu ei saa täpselt samamoodi olla see konkreetne inimene.

Alkibiades: Inimene saab asendamatu olla ainult oma loomingu. Haigevoodis on üks patsient vabalt teiseга asendatav.

Sokrates: Tõesti, inimese asendamatus ei tulene tema olemasolust, kehast, kogemusest ega isegi nime või isiku identiteedist. Ta saab olla asendamatu ainult selles, mida ta loob.

Deklaratsioon võiks siis alata nii: *Inimesel ei ole loomupärast tähendust. Ta muutub tähenduslikuks ainult selle kaudu, mida ta loob, mida ei saa teised korrata ega asendada. Ainult loomingu kaudu ilmneb tema ainukordsus.*

Inimene ei ole asendamatu iseenesest. Ta muutub asendamatuks ainult läbi oma ainukordse loomingu või mõju, mida ei saa korrata, kopeerida ega osta.

Alkibiades: Osta peab saama, muidu jääksid kunstnikud nälga.

Sokrates: “Osta peab saama” viitab, et loomingu on väärtus alles siis, kui sellel on mõju, sealhulgas majanduslik mõju, kultuuriline mõju, muutmispotentsiaal. Seega: mitte loomingu olemasolu, vaid loomingu mõju teeb inimese tähenduslikuks ja asendamatuks.

UUE “INIMÕIGUSTE DEKLARATSIOONI” ESIMENE MUSTAND

1. *Inimene ei ole iseenesest tähenduslik. Tema eksistents ei sisalda väärtust, õigust ega eesmärki.*
2. *Tähendus tekib ainult tegude kaudu, mis muudavad maailma. Ainult läbi loomingu, mis kannab mõju, ja suhetest, mis jätavad jälje, võib inimene muutuda asendamatuks.*

3. *Inimene on asendamatu ainult selles, mida ta loob. Mitte keegi ei saa luua täpselt samal moel, samas olukorras, sama tulemusega.*
4. *Asendamatust ei taga looming, vaid selle ainukordne mõju. Looming, mis ei muuda, ei erine vaikumisest.*
5. *Tähenduslikkus ei ole kaasasündinud, vaid välja teenitud. Inimene ei oma tähendust enne, kui tema looming või mõju teeb ta vahetamatuks.*
6. *Ostetavus ei tühistata tähendust. Looming, mis on kaubeldav, võib siiski olla ainulaadne ja kordamatu.*
7. *Ükski inimene ei saa loota tähendusele ilma tegudeta. Passiivsus, sõltumata põhjusest, ei loo asendamatust.*

Alkibiades: Millega me nüüd siis asendame “õiguse elule”?

Sokrates: Asendame “õiguse elule” nõnda: *Inimese olemasolu tuleb säilitada seni, kuni temas peitub võimalus luua midagi, mida ei saa keegi teine luua. Või: Inimest ei tohi hävitada enne, kui on ilmne, et temas ei saa enam sündida midagi, mida ei saaks sündida kellelki teiselt.*

Alkibiades: Kas hävitame need, kes pole loomesuutlikud?

Sokrates: Võib-olla inimväärikus ja ühiskondlik vastutus peaksid hoidma neid inimesi, kes ise ei saa loominguga kaudu tähendust luua. — See on sotsiaalse sidususe ja hoolivuse küsimus, mitte tingimata “õigus elule” traditsioonilises mõttes. Pigem toob see küsimuse hoolivusest, vastutusest ja tähenduse laiemast mõistmisest.

Alkibiades: Nii me asendame loovuse hoolivusega! Et inimene on see, kellest hoolitakse. See oleks ju vaimne pankrot — hoolitakse koertest, kuid ega me koerte õiguste deklaratsiooni koosta!

Sokrates: Õigus. Looming kui alus tähendab individuaalset tähendust ja asendamatust, mis tuleb konkreetsetest teostest, mõjust ja muutusest. Hoolivus aga on pigem suhtumine, mis võib hõlmata kõiki olendeid, mitte ainult inimesi, ja seega kaotab piirid ja eristuvuse.

Võib-olla ei pea valima ainult loominguga ja hoolivuse vahel, vaid leidma mingi täiendava kihi või tingimuse, mis võimaldab tunnustada loomingulisi tähenduse allikana, aga samas mitte jätta ilma väärikusest ja tähelepanust neid, kes praegu luua ei suuda.

Alkibiades: “Aga samas” — see pole liha ega kala. Ümmargune jutt nagu imal sandilake.

Sokrates: Täiesti mõistan. Me ei saa humaniseerida kõike ega kedagi lihtsalt pelgalt “hoolimise” kaudu, aga ei saa ka õigustada inimelu väärtuse absoluutsust või “õigust elule” ilma sisulise põhjendusega.

Alkibiades: Mul on ettepanek uue “Inimõiguste deklaratsiooni” esimeseks punktiks:

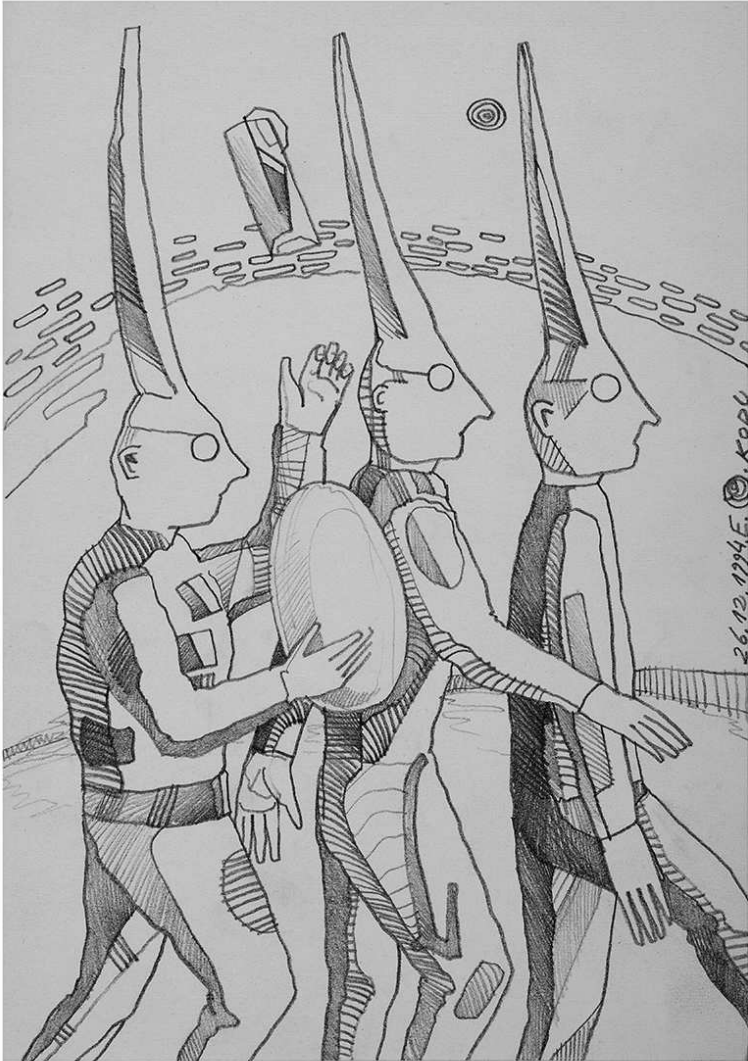
INIMESE AINUS ESMAÕIGUS ON ÕIGUS ASENDAMATUSELE. *Ülesanne pole mitte inimelu iga hinna eest säilitada, vaid inimelu iga hinna eest kasutada ainuliseks loominguks.*

Sokrates: Täpselt! See lause kannab väga selget ja jõulist sõnumit. See pöörab tavapärase arusaama “õigusest elule” pea peale — elu ei ole eesmärk iseeneses, vaid vahend, mille kaudu võib sündida midagi unikaalset ja tähenduslikku.

Alkibiades: Teadsin algusest peale, et viimaks tuleb loobuda “õigusest elule” ja välja tuua “asendamatus” — ning “looming” kui asendamatus kriteerium. Jõudsin selleni vaadates, kui palju on meie ümber asendatavaid, inimõigusetuid inimesi!

LINNAR PRIIMÄGI (1954) on õppinud Tartu Ülikooli filoloogiateaduskonnas romaani-germaani keeli ja kirjandust (1972–1977), lõpetanud saksa filoloogina, kunstiajaloo magister 1995 (Eesti Kunstiakadeemia), filosoofiadoktor 2005 (Tallinna Ülikool). Ajalehe *Edasi* kultuuriosakonnas 1977–1989, sh osakonna juhataja 1986–1988, Vanemuise teatri peanäitejuhi abi kirjanduse alal 1988–1990 ning direktorkunstiline juht 1990–1993, Tartu abilinnapea teadus-, haridus-, kultuuri-

ja usualal 1990; a-st 1993 Tallinna Pedagoogikauilikooli eksperimentaal esteetika labori teadur ja juhataja, a-st 1995 reklaami ja meedia (reklaami ja imagoloogia) õppetooli (osakonna) õppejõud ning juhataja, dotsent 2006–2023, Tallinna linnavolikogu ja linnavalitsuse nõunik 2001–2017. *Akadeemias* avaldanud artiklid “Nikolai Konradi renessansimõistest” (1989, nr 2, lk 318–338); “Kelle koer?: Motiivi ülekandest” (1990, nr 2, lk 327–331); “François Mauriaci jumalikkus: Essee” (1993, nr 4, lk 742–754); “Apollo — Kristus: Albrecht Düreri sulejoonistusest “Apolo”” (1994, nr 8, lk 1593–1621); “Inimese foto” (1995, nr 3, lk 583–593); “Stendhali “punane” — tsitaat või sümbol?” (2002, nr 6, lk 1231–1241); “Lõpmatu 14” (2002, nr 10, lk 2122–2129), “20. sajandi eesti mütoloogia” (2004, nr 2, lk 353–392), “Goethe, Fichte, Faust: “Vaimude koor” Goethe *Faustis* (“Töötuba II”))” (2016, nr 12, lk 2144–2172), “Kolm surma: Mozart, Goethe, Hedda Gabler” (2017, nr 11, lk 1996–2013), “Eetos ja paatos: Kolm maali” (2018, nr 9, lk 1597–1610), “Tekst ja pilt: Kolm mistselli kolme sajandi kristlikust kunstist” (2018, nr 10, lk 1731–1748), “Käsi, kiri, kirjandus: Kultuurilooline essee” (2025, nr 2, lk 254–261) ja “Ilu kui elamus: Mõtisklus” (2025, nr 7, lk 1259–1269); samuti arvustused R. N. Coudenhove-Kalergi teosele *Totaalne riik — totaalne inimene* (1989, nr 5, lk 1083–1087) ja Madis Kõivu *Luhta-minekule* (2005, nr 7, lk 1568–1572).

ALBERT GULK (pliiats, paber, 1994)

GLORIA VICTIS

Eliza Orzeszkowa

Tõlkinud Renate Ilves

1863. AASTA

Vuhises tuul maailmast põnevil, läbematult kuulatas vestlusi, mida jutustasid veed, viljaterad, põllulilled, teeäärsed puud, ja puhus. Puhus kõigest, mida nägi, mida kuulis laias suures, uskumata kummalises maailmas, ja vuhises, kuni jõudis veest, rohust ja puudest külluslikule maale nimega Leedu Polesje.

Hei, ääretud laotused, laotused, kes te andute tasandikel väledale tuulele, taevakaared toetuseks, pole piire, pole katteloore. Ei hoiu siin väledat tuult tagasi ükski mägi ega ükski küngas, ükski kõrguv linn ei peata tema lendu, vahest ainult mets pöörab ta poole oma sünge palge ning ning poetab üle lõputute niitude ja nendele valgunud vete sõna: saladus!

Aga metsal pole tuule ees saladusi. Nad on vanad semud. Imbub tuul servast servani metsatihnikuisse ja nood jutustavad talle kõigest, mida on näinud, kuulnud. Nad sulanduvad teineteisesse tähisöödel, lumest valgetel päevadel, pilvedest süngedel, vihmast pladisevatel sügisõhtudel ning peavad teineteisega pikki sõbravestlusi.

Nii vuhises tuul Polesje kohal, kui suvepäike hakkas loojuma ja selle kumas roosatasid tõrvalilled niitudel nagu õhtueha, veed aga riietusid vikerkaarevärvidesse. Mitmeharulistes vetevoogudes, laiskadesse ojadesse valgunult kiirgasid violetsed, purpursed

---

Eliza Orzeszkowa. *Gloria victis*. Warszawa: Czytelnik, 1986. — Wolnelektury.pl, wolnelektury.pl/media/book/pdf/gloria-victis-gloria-victis.pdf.

ja kullakarva toonid, nende kohal õhus valitses aga sügavsinine vaikus.

Tuul ei häirinud vaikust, sest ta polnud nende tuulte moodi, kes mürgeldavad ja uluvad, raputavad ja kukutavad, vaid nende moodi, kes armastavad maailma. Ta vuhises mööda ilma, et koguda selle tõdesid ja luiskelugusid, muistejutte, lendu paisatud oigeid, lahinguheitluste kajasid, et koguda selle lootusekübemeid, selle kahetsuse räbu, selle lauluheliseid ja kanda need laotusse, kaugusse, aega, mällu, südamesse. . .

Väle tuul vuhises üle avarate niitude, hellitas õhulise puudutusega roosatavaid törvalilli ja punaoblikaid, hullas mänglevalt väikestel lainetel, virvendas vikerkaarelisi veepindu, kuni tema ette ilmus veeriba, mis erinevalt teistest soikus vaikselt inimkätega niikerdatud künas.

Tuul teadis, mis vesi see selline on ja kuidas seda kutsutakse. Ta oli siin poole sajandi eest ja teadis, et see on Kuninglik kanal. Hei, hei, see kahvatusinine, unine veesäng pole talle mingi takistus!

Enne kui liblikas lehvis kaldarohult kõrkja otsa, millel ta oma kullatud tiivad uinumiseks ristas, vuhises tuul üle Kuningliku kanali ja sattus silm silma vastu ääretu kõrgekasvulise varjuandva halja metsaga, mis laius nii kaugele, kui pilk ulatub. Ajast, mil ta siin viibis, oli möödunud pool sajandit, kuid ta tundis sõbra ära.

— Kuidas sul läheb? — puhus ta rõõmsalt.

Mets mühises vastuseks:

— Tere, kallid vuhiseja!

Ja tuul vuhises rõõmsalt metsa, lendles vilkalt kuuskede, kas-kede, leppade, tammede keskel, mähkis käed vanade sõprade tiivade ümber ja poetas tiibadega nende okstele tervitussuudlusi.

— Kuidas teil läheb? — sahistas ta ja sosistas. — Olete aja jooksul midagi näinud, kuulnud? Mis teil siin, teie ümbruses on juhtunud, toimunud?

Ja vanad kuused, tammed ja kaharad kased vastasid kätega vehkides:

— Siin toimusid ja juhtusid kummalised lood, kõmulised, kõlavad ja nutused lood, kostusid karjed, oiged. . .

— Mis, mis, mis toimus? Mihukesed, mihukesed, mihukesed asjad? — puhus tuul mõõtmatu kiirusega ja päris, sest ta oli olemas ainult selleks, et koguda maiseid lugusid ja kanda neid üle ilma või mõnikord neid isegi taevani tõsta ja taevale näidata.

Mööda metsa uitasid loojuva päikese kiired, rietaades vana-de puude tüvesid laiadesse kuldvöödesse, sillerdades lugematute sädemetena sammaldel ja sõnajalgadel, süüdates õitsvates mets-roosides leegitsevaid rubiinsüdameid.

Metsroose, rohtu, sõnajalgu tulvil lagendik sirutus välja, piirideks kõikjal kõrged puud, tuul vuhises selle kohal ja hakkas sedamaid erakordse kiirusega keerlema, kord tõustes, siis langedes, uurides, otsides ja mühisedes erinevatel toonidel:

— Mis siin juhtus? Mis sellel lagendikul juhtus? Midagi ime-likku, midagi väga ebatavalist pidi siin juhtuma! Haistan verd! Oh, kaua, kole kaua õhkab maa oma laste, inimeste vere lõhna! Kuulen oigeid! Oh, kaua, kole kaua katab õhk taeva palgeesise oma laste, inimeste oietega! Siin oli mingi heitlus ja siin olid surmad! Siin oli haavu, hobuste kabjaplaginat, karjeid! Rääkige, armsad puud, jutustage, rääkige ometi!

Puud vaikisid, vaid kerge võdin jooksis nende okstel, nagu oleksid nad järsku külmast virgunud, mis oli tavatu sel soojal suvepäeval.

Ja just sel hetkel hakkas tuul ebatavalise ägeduse, innuka mühinaga pärima:

— Ja mis see on? Ja mis see sihuke on? Loodus pole seda teinud! Kas see on inimkäte tehtud? Siia pole loodus kusagile künkaid kuhjanud! Need on inimeste kuhjatud! Kes? Miks? Mille jaoks? Ja see ristike künkal kesk lillasid kellukaid, jumal, kui väike, kui lihtne, kui armetu! — Mida see tähendab? Rääkige puud, rääkige, anun teid!

Seepeale suursugune ja tugev tamm, mille puhmas oksad olid kasvatanud talle pika habeme, maani ulatuvate pikkade patsidega sihvakas kask, teravatipulise kiivriga traksis kuusk vastasid summutatud kohinal kooris:

Gloria victis

— See on haud!

— Nii suur, nii suur, nii suur haud! — imestas tuul.

Kask ohkas:

— Aga ristike on nii väike!

Ja tamm hakkas rääkima:

— Seal puhkab palju julgeid südameid, altarile ohvriks tooduid. . .

— Palju südameid, aga üks ristike, — imestas tuul taas.

Ja kask ohkas jälle:

— Ja nii väike, armetu.

Traksis kuusk raputas kiivriga ehitud teravat latva ja võttis sõna:

— Olen selles metsas kõrgeim, näen kõige kaugemale, ma tean: maa peal on kangelasi, kroonituid ja kroonimata, ausamastega ja ilma.

Tuul sosistas hardalt küsimuse:

— Kas see on kangelaste haud?

— Nimetute, — vastas kuusk.

Ja ristikese ümber tihedalt kasvavad lillad kellukad hakkasid vaikselt helisema:

— Surnud noorelt, noorelt. . .

— Ja piinades, — sosistas nõlva otsas kasvav metsroos, rebis siis oma rubiinsüdamelt ühe õie ja pillas selle künkale.

Liblikataoline õis langes kõrgele rohule ja roos ohkas:

— Mina ainsana pillutan lilli sellele hauale. Igal suvel, peaaegu pool sajandit olen pillutanud oma lõhnavaid õisi sinna, mina ainsana!

Ja taas helisesid lillad kellukad:

— Aga meie helistame leinapalvet. Igal suvel, peaaegu pool sajandit, oleme selle haua kohal leinapalvet helistanud. . . me oleme ainsad!

Siis heitis väle tuul hauakünkale pikali ja tardus. Inimesed ei saanud seda näha, kuid metsapuud, rohi ja lilled nägid.

Tema läbipaistev ja õhuline keha, mis oli kootud kristallist ja härmatisest, venis looklevana künkale ning loojuv päike säten-
das selles tuhandete kuldsete varjunditega. Sätendavad varjundid
särasid ja värelesid tema tohututes tiibades, mis langesid nagu
vedelkristallide lained lagendiku rohule, tema juustes, mis lehvi-
sid lagendiku kohal nagu härmaniidid, tema kätes, mis küünita-
sid nagu kristallsambad puude poole, samal ajal kui õhus hõljus
anuvvaikne müha.

— Ölge, oo väleda tuule vanad sõbrad! Teie, kes te olete sa-
jandeid elanud mõtiskluste pühamus ja toetate oma taevakõrguste
laupadega piiritu üksinduse lagesid, mõtteisse vajunud maiste lu-
gude tunnistajad, tuhandesuulised, aga vaikivad nimetute, unusta-
tud, austamata metsahaudade valvurid, ülistage seda hauda elu-
käigu ja surmavärsiga, et saaksin need taevasse kanda ja taevale
näidata, seejärel maa pealt laotusse viia, kaugusse, aega, mällu,
südametesse. . .

Päikeseratta viimane serv liikus maailma veere taha ja kadus.
Metsa taga aga kõrgus purpurpunane ja leegitsev eha ning täitis
metsa tulevalgusega. Õhus, puude lehtede vahel, põõsastel ja ro-
hul, hajusid sinaka valgushõõguse raasud, milles oli leegitsevate
verepiiskade puna ja tulisust.

Vana vägev tamm, verepiiskadest läikiva harulise oksahabe-
mega, avas oma laia süle, viibutas õhus oksi ja hakkas sahisema:

— Siia tuli mõnisada inimest, seadsid end sisse lärmakasse
rahvarohkesse laagrisse, mis kirendas erinevatest rõivastest ja hel-
kis erisugustest relvadest.

Ainult ühed riideesemed olid ühesugused: rebasheinte või
arujumikate värvi nelinurksed peakatted, ja neid kõiki ühendas
noorus. Elukevad ise, kuum ja õitsev suvi kiirgas nende nägu-
delt, veel puutumata raskuste ja võitluste vaevast, see säras nen-
de silmis, mis olid täis innustust ja lootust. Nad löid laagri püsti
ja ehitasid põimitud okstest mitu varjualust: ülemale, parimatele
hobustele, tulevastele haavatutele; nad valmistasid lõõmava lõk-
ke ääres endale õhtusöögi, ja kui päevatöö sai otsa ja tähed metsa
kohal taevasse tõusid, saatsid nad võimsa häälekoori taeva ja täh-
tede poole ning laulsid kaebe-, usaldus- ja palvelaule. Seda ülis-

tuslaulu kuulasime meie, puud, häämingus, korrates uudishimust tulvil sahnal sekka: “Mis nüüd saama hakkab, mis nüüd saama hakkab?”

Nende ülem oli mees püha nimega, mis kõlas: Romuald Traugutt.¹ Sa küsid, miks see nimi püha on? Sest Issanda käsul jättis ta maha oma naise ja lapsed, varanduse ja rahu, kõik, mis hellitab, kõik, mis rõõmustab ja on elus ahvatlev, selle võlud, aarded, õnne, ja oma rahva risti õlgadele võttes järgnes ta maa peal liikuvale tulesambale ja põles selles. Ta ei põlenud siin. Ta ei puhka selles hauas. Kusagil kaugel hoopis. Aga toona sammus ta salga ees sellele legendikule ja meie, puud, jälgisime teda.

Mitu korda tõusis muistsetel aegadel maad valitsenud ikke alt tulesammas, mis juhtis töötatud vabaduse maale, ning inimhulgad järgnesid talle. Ta tõusis ka nüüd ja inimhulgad järgnesid talle, see oli üks neist paljudest, ja tema juhtis seda. Nägime tema mustajuukselist pead, arukaid silmi ja lapselikku naeratus. Silmad olid tal targad, kurvad — inimeste hulgas olevat kurbus tarkuse kaksikvend — ja tema naeratus oli värske, pärljas, lapseliku või naiseliku magusapiisaga. Traagiline saatusesõrm oli juba varakult tõmmanud üle tema tõmmu lauba karmi, vahest isegi ähvardava kortsu.

Ja meie kuulsime tema häält kõlamas nagu metalliheli, käsivat, mõnikord lausa ähvardavat. Nii pidi Termopüülide kurus kõlama Leonidase² hää.

Kust me Leonidasest teame? Väledate tuulte vanavanaisad justustasid sellest meie vanaisadele ja keegi ei oska aimata, kus, kuidas ja millal vestavad tuuled puudele suurtest ja igavikulistest asjadest, puud pilvedele, pilved tähtedele, tähed hingedele, aga mui-

---

¹Romuald Traugutt (1826–1864) — kindral, 1863. aasta jaanuari-ülesthõusu juht, hukati Varssavi tsitadelli lähedal poomise teel. *Siin ja edaspidi originaali toimetaja märkused, kui pole märgitud teisiti.*

²Leonidas (srn 480 eKr) — Sparta kuningas ja väepealik; tema kohkumatu võitlus ülekaalukamate Pärsia vägede vastu Termopüülide kurus päästis Kreeka laevastiku ja võimaldas kreeklastel Salamise ja Plataia lahingutes sissetungija alistada.

nasjutud ja laulud, uudised ja jutustused voolavad nagu ääretu maailm ja nagu lõputu igavik. . .

Kas Leonidas teadis, et kui Termopüülide kuru täidetakse tema meeste surnukehadega, siis ei ulatu orjapõlv Kreekamaani? Teadnuks ta seda, siis olnuks õnnistus tõkestada see verega ja heita ise pitserina selle peale!

Aga ta ei teadnud. Ta oli sõjakunstis vilunud. See vilumus teadvastas tema kaugelenägellikkust, ta tajus ohverdamis- ja lahingupäevast välja kerkivat koletut musta ööd.

Aga ta läks ja juhtis, sest selline oli maa kohal kõrguva tule-samba vägi, selline oli igatsus töötatud, oodatud, ihaldatud, kirglikult armastatud vaba maa järele, ja vaevaline ning talumatu oli rist, mida tema rahvas kandis. . .

Aga mitte temast ei hakka ma praegu jutustama. Temast hiljem, pikemalt. Lugu suurmehest, kes jättis endast maha tuntud nime, peab olema pikk.

Nüüd aga ühest nimetutest, väiksematest, noorimatest, sellest, kuidas neiu käsi selle tillukese ristikese veel poisiohtu pea kohale maasse aetas.

Kaunis mai oli ilma peal, kui nad siia tulid. Piibelehed õitsesid rikkalikumalt kui kunagi varem ja siin lähedal, sinava oja kohal lodjapõõsastes laulis ööbik. See legendik rohetas noorest rohust ja sõnajalgadest, õitsvatest piibelehtedest ja metsroosidest, lõhnav, kullakarva ja kevadiselt soe. Kui nad tulid, muutus see lärmakaks, toredaks ja lõbusaks. Jah, just lõbusaks.

Ei olnud orjad nad, keda köidikutes võitlusse veeti, vaid priitahtlikud ülimatele altaritele ohverdajad. Ideede valgus peas, armastuse tuli südames, hoidsid nad oma seljad sirged ja südamed vankumatuna. Nad olid tugevad, vaprad, jutukad ja — kas sa usud, väle tuul? — nad olid õnnelikud. Küllap usud, sest sa pead teadma, et Tähel, mida kutsutakse Maaks, elab inimhingede ja inimõnne tohutu mitmekesisus, ja nii nagu liblikas valib õie, nii laskub inimhing tavaliselt sellise õnneliigi poole, mis on kõige rohkem tema enda moodi. Nende hingi tõmbas enda poole selline õnn, mis lööb õide kõrgustes, kel on käes purpurpunane karikas ja peas okaskroon.

Nad mitte ainult ei sammunud, vaid ka kappasid kohale. Maa mürtsus saduldatud hobuste tormamisest ja õhk sädeles katmata mõökade välgatustest iga kord, kui juhi terashääl hüüdis:

— Teele!

Ratsaväe etteotsa määras ülem uhke hoiaku ja mustade siretavate silmadega nooruki. Kehakujult noor Herakles,³ näojoontelt Rooma Scipio.⁴ Tema kodumaja polnud siit kaugel, maast katuseharjani luuderohu põimitud, ümbritsetud põliste puude tihnikust, viljakate põldude avarusest. Ta astus roheline luuderohu alt välja, saabus siia ja kappas lapse kuulekuse ning armukese rutuga oma sihvaka tulise araablase seljas, — kui kuuldus ülema hääl, mis hüüdis:

— Jagmin!

Seejärel veretas nelinurkne peakate öömustadel juustel, peopesa toetus mõõgapidemele, aga tugevate käte tagant paiskus õhku nähtamatute tiibade sahin. . . nende endisaegsete.

Aga see minu, see minu väike. . . (laagris kutsuti teda väikeseks Tarłowskiiks) ei olnud piisavalt tugev, nii nägus ega isegi piisavalt rikas, et tulla siia kallihinnalise, uhkelt üleslöödud ratsu seljas. Seetõttu saigi temast mu lemmik, et ta oli põduravõitu, väikseke, näost piimjasrõõsa, aga tema silmad olid nagu neiul leebed, häbelikud, siirad ja nii sinised nagu meelespead, mis siin mu jalge ees vohavad. Ümberrietatud tüdruk või vaevu mehemõõtu poiss! Alles hiljuti sai ta kahekümneks. Ja võib-olla just seepärast sai temast kohe minu lemmik, et ta äratas minus uudishimu.

---

³Herakles — Vana-Kreeka mütoloogias Zeusi ja Alkmene poeg; teda iseloomustas üliinimlik jõud, julgus ja ilu; sai tuntuks 12 üliraske ja ohtliku vägiteoga; kultuuri, kergetõustiku ja kaubanduse patroon.

⁴Publius Cornelius Scipio Africanus või Scipio Africanus vanem (235–183 eKr) — Rooma Teise Puunia sõja aegne väejuht; kui roomlased ei suutnud võita Kartaago väejuhti Hannibali, kes tungis edasi Itaaliasse, maabus Scipio koos sõjaväega Põhja-Aafrikas ja ründas Kartaagot; Hannibal kutsuti tagasi, et teda peatada, ja 202. aastal eKr sai Hannibal lüüa Zama lahingus, mis määras sõja tulemuse.

Kummastav sügav mõtlikkus nii noores eas pesitses mõnikord tema neitsilikult õrnades silmades, aga üle piimjasrõõsa näo voolas soe helk, justkui temas, selle hapra poisikuju sees, miski põles, hõõgus.

Ta meeldis mulle juba enne seda, kui ta siia naasis. Temast rääkisid need sakris kõrrelised, kes end alati üksteise poole kallutavad ja kes lihtsalt peavad omavahel millestki rääkima. Nad rääkisid tema kohta ilusaid ja meeldivaid asju. Vaiksetel õhtutel kuulasin nende sosinat.

Ta ei sündinud neis paigus, vaid kusagil kaugel, kust ülim aade ta siia kanti uhtus, see sööstis tol ajal läbi maailma ja pildus suurmehi väikeste embusesse ning nende jalge ette. Tema, see väike, oli täis suuri teadmisi ja mõtteid. Küllap saavutas ta kiiresti siinse maa poolehoidu ja oli juba varsti üks selle asukatest. Ta oli noor õpetlane, keda inimesed kutsuvad loodusteadlaseks. Ta oleks võinud laias maailmas astuda kõrgeid radu, aga tema astus madalaimale. Ta tuli nendesse paikadesse, et jagada oma mõtteid ja teadmisi tillematega. Miks just see paik? Ei tea. Aga see pole ka oluline. Saladuselooriga varjatud saatus hoiab käes tuhande tabamusega nooletuppe, millega ta sihhib inimesi ja paiskab neid nagu palle mööda ilma ja sündmusi.

Ta tuli lähimasse linnakesse ja punus sinna omale väikese pesa, mida täitis iga päev inimtibude säuts. Ta ei tulnud üksi. Tõi endaga kaasa neiu, oma noorema õe, kes meenutas imepäraselt, peaaegu kentsakalt teda ennast. Mõlemad väikest kasvu, haprate vormidega, sarnaste näojoonte ja ilmega. Ja nad hoidsid teineteist, oh kuidas hoidsid! Räägiti, et kõik nende lähedased olid surnud ja nad olid siin ilmas ainult kahekesi. Kusagil kaugel, vanade pärnade varjus kokku seotud hällisõlme tugevus tegi orbude üksildased südamed lahutamatuks ja põllulapi ühiseks. Tõenäoliselt tugevdas seda veelgi selline tähtede seis, mis juhivad inimeste valikuid, soove ja tegusid. Nad töötasid koos. Vend õpetas õde, õde aitas venda ja nad olid alati koos, kahekesi: koolis, kodus, linnakese tänavatel, põllu- ja metsateedel. Nii nauditav oli jälgida neid kokkukuuluvaid noorukesi, väikseid, heledajuukselisi, roosapõsiseid inimesi, kes olid igavesti koos ja ühises vestlusringis, teineteisele nõuandjaks ning särava sinistes silmades ja muigega pu-

nastel huultel alalõpmata jutuhoos. Õeke kutsus venda Maryséks, aga vend õekest Anielkaks.

Neil oli teineteisega hea olla ja igäüks võis kergesti aimata, et neil oli hea olla selles maailmas.

Peagi aga jõudis kätte aeg, mil linnakese tänavatele, põllu- ja metsateedele hakati ilmuma mitte kahekesi, vaid kolmekesi. See seltsimees rohelise luuderohu alt, uhke hoiakuga, tugev ja roomlase tõmmu profiiliga, kes hiljem juhtis sellel lagendikul ratsaväge, hakkas nende sagedaseks kaaslaseks. Ta polnud üldse nende moodi; jah, ta oli justkui teist tõugu, tumedamat verd, temperamentsem ja tugevamast puust. Sellele vaatamata arenes nende kolme vahel midagi üha südamlikumat — sõprus? kiindumus? või mõlemad koos? —, kuni ühel päeval nuttis neiu oma uue kaaslase ees silmad peast.

Asi oli nõndamoodi. Metsas, sellessamas, mis oli otse linnakese taga, istus õeke koos vennaga mahakukkunud palgil ja päid teineteise poole kallutades puurisid nad silmadega mingit sulgjat taime, millel roomas imepisike putukas, kui too mees rutakalt lähenes ja nende ette seisma jäi. Ta otsis neid ja leidis. Ta teadis juba ammu, kust ja millal neid kõige kergemini võib leida. Ta oli teistsugune, mitte selline nagu iga teine päev. Silmad põlesid, mustade vuntside alt suust justkui purskas verd, tundetulv võbeles ta tõmmul otsaesisel. Ta seisis nende ees, paljastas tervitussõnadeta pea, tõmbas käega läbi süsimustade juuste ja see käsi, suur, tugev ja hele, läikiva pitsatsõrmusega sõrmes, värises väheke. Nad mõistsid teineteist ja — keelepaelad päästeti kiiresti valla.

— Kas päev on juba paika pandud?

— Paigas.

— Millal?

— Kümne päeva pärast.

— Kus?

— Dziatkowiczes.

— Kuhu täpsemalt?

— Kuningliku kanali taha, Horecki metsadesse.

Äkki hüüatas tüdruku hääl:

— Juba!

Aga küsimus tuli vennale:

— Pole otsust muutnud?

— Ennemini müüksin oma hinge kuradile!

— Nii et koos?

— Koos!

— Kümne päeva pärast tule mu juurde ja ole minuga seal, kus kõik teisedki. . .

Nad jäid vait, sest nende vestluse katkestas neiu nutt. Nägu väikestesse kättesse peites uppus Anielka pisaraisse ja see nutt oli lohutamatu.

Ta teadis, et see juhtub, kuid kui see nüüd, just nüüd juhtus, hakkas ta niimoodi nutma, et kogu tema habras keha tõmbus kokku ja värises, heledad juuksed langesid lahtiselt üle õlgade ja pisarajoad voolasid läbi sõrmede hallile kleidile. Aga mitte kauaks, üldse mitte kauaks. Ta võitles nuuksatuste, pisaratega ja need lakkasid. Ta tõusis püsti ja pani käed ümber venna kaela. Surus end tugevalt vastu tema rinda ja sama tugevalt eemale tõmbudes aina korrutas:

— Mine, Maryšeke, mine!

Tema pisaratest märg nägu tardus selliseks naeratuseks, mis valust suu kriipsuks tõmbas ja puna palgeilt viis. Kuid ta ajas oma kõhnukese keha kõigest väest sirgu ja, uputades venna silmadesse oma oma haleda, vapralt pisaratega võitleva pilgu, kordas:

— Mine, Maryšeke, mine! Nii on vaja!

Sel õhtul vestlesid vaikselt väikeses aias, kus kasvasid mõned õunapuud ja õitsesid üksikud sirelid, kaks häält. Neiu hääl oli paluv:

— Ta on vaimult tugev, aga ihult nõrk, meesteasjades saamatu. . . Lapsepõlvest saadik raamatud, õppimine, üllad mõtted ja kavatsused. . . Vapper küll, aga kust ta jõu saab? Armastab, oh kuidas armastab, tean ainult mina, aga kas ta saab hakkama? Ta pole siin sündinud, tal pole seal kedagi oma. Pan pole kunagi midagi kartnud, seda võib kergesti märgata. Ega's pan ju tea ka, mis

asi see hirm on. . . nagu jäätükk südamel, nagu nuga südames. Oh issand. . . olge seal tihedamini koos. . .

Mees töötas:

— Seal, kus pole mitte kedagi omadest, olen mina talle oma. Olen talle sõbraks, vennaks, vajadusel ka kaitsjaks. Nii nagu me koos läheme, oleme koos ka seal, õlg õla kõrval, üksmeeles. . . Ja koos tuleme tagasi. . . või. . .

Laiast rinnast tõusis kirglik õhe sirelilõhnade sekka ja ainult sirelid olid tunnistajaks, kuidas neiu käte, väikeste ja värisevate kohale kummardus Rooma profiiliga mehenägu ja kuidas mehe purpurpunased kuumad huuled suudlustega nende külge pikaks ajaks liibusid. Esimesed suudlused nendel kätel, sellelt suult. Kas ka viimased? Siis uppusid nende pilgud teineteisesse ja nad ütlesid üksteisele tähtede valgel paljutki. Võib-olla ihkasid huuled öelda enamatki, kuid sellel endelisel tunnil. . . polnud võimalik. Kas nad kunagi ütlevad? Saatus ümbritseb inimesi saladuselooriga ja hoiab peos tuhande sündmusega nooletuppe. . .

Kuid luba mul hetk puhata, väle tuul! On inimesi ja saatusi, kellest isegi minusugused tugevad tammed ei saa hinge tõmbamata pikalt rääkida. Värinad jooksevad mööda mu oksa ja lehtedele ilmuvad külmad piisad.

Jahe kaste langes metsale ja selle lopsakad tilgad katsid tihedalt tugeva tamme oksahabeme. Samamoodi veeresid nad kaskede pikkadel patsidel, särasid hõbedapihuna rohul, põõsastel, lilladel kellukatel, metsrooside kroonlehtedel, mille veel hiljaaegu rubiinpunased südamikud olid närtsinud, tuhmunud.

Närtsivas tuhmavas taevas metsa kohal, läbikumava puukardi-na tagant ei paistnud valgus enam verise leegina, vaid virmaliste kahvatu kullana. Sellest kahvatukuldsest järvest, mis oli taevasse riputatud, imbusid metsa nukrutsevad valguskiired, kahvatud esimesed öökuulutajad, ja nendest valgus üle metsa melanhoolia — mõtlik, igatsev. . .

Kuid öö ei olnud veel võimust võtnud ja taevas polnud tähti, ainult siin-seal hõljusid üle taeva õhtuehast läbikumavad pilved, kullakarva sulgede või kahvatu puna moodi.

Kuldse taevasule hääbuva valguse helgis kõikus traksis kuusk, kiigutas oma tumedat latva, ta oksad hakkasid värelema ja paiskusid siis laiali ning üle lagendiku voogas metsade kõrgeima puu sügav ja uhke kohin.

— Olen selles metsas kõrgeim, vaatan nii kaugele, kui silm seletab, ja näen kõige rohkem.

Nägin eemalt lahinguid, mida nad pidasid, kord suuremaid, kord väiksemaid, vahel nii võimsaid, et nende kaja kostus siia helitute kuljustena, veeredes taevakaare servast kaugemale või möödudes metsade tugeva kohina saatel kui neid räsib mööduv tormivihur.

Siin, sellel lagendikul, oli siis suvine vaikus, palav ja lõhnav, lilledel rippusid liblikad ning päikesekiirte käes samblal ja rohul mänglesid tiivulised putukad.

Ka ööbik hakkas lodjapuudel laksutama ning kärast eemale peletatud ja vaikusest tagasi meelitatud sulelised naasid meie oksate vahele.

Aga seal, loomalikus raevus, surmavas heitluses keerlesid inimkehad ja lahingulärmis, kõuekõminas, tohutute välgunooltega paduvihmas valgus nende veri rohule, samblale, lilledele, imbus mürast ja kärast vappuvasse maasse. . .

Aga sulle, väle tuul, ma ei pajata neist kunagi nähtud-kuuldud asjust. Oma mühinatoonidel jutustan tihtilugu maale tema muredest, mõistatustest, asjatutest lootustest ja vaevu aimatavatest haudadest või kõnelen tormistel öödel pilvedega sügavatest ja igavestest asjadest.

Kuid ma ei saa kiidulauluga ülistada inimeste veriseid lahinguid. Ma pole selleks loodud, olen metsaruumi asukas, pakkudes turvalist varjupaika linnupesadele ja rahustavat varju kõigele, mis kuumuse käes hääbub ja teadvust kaotab.

Ma ainult värisesin rõõmust ja hõiskasin alati oma kohinaga tänu taevale: Hoosanna!, igakord kui nad siia elusalt ja võidukalt tagasi pöördusid.

Võitjatena naasid nad korduvalt ja ehkki võiduuhkus lõõmas nende otsmikel, joondusid nad ülema häält kuuldes korrale alludes ridadesse, oodates vaikides tema käsusõnu.

Nende südameid hoidis ta ohjes ja oskas neid ülendada. Ta paljastas rivi ees oma mustajuukselise pea ja selle eest, et nad olid kuulekad nagu lapsed ja vaprad kui lõvid, et ei vandunud ülekaalukale jõule alla, et ei teotanud risti, mille nad oma õlule kanda võtsid — ta tänas. Kuid ka siis, kui ta tänas, kostis tema hääл nagu lahinguheli ja selles polnud ei magusust ega hellust, ainult meelekindlus oli ja raudne voli, voli, mis neid tugevasti ohjes hoidis. Aga sellest tänukõnест — karmist ja lühikesest — langes nende nägudele — higimärgadele, püssirohust parkunutele, tolmustele — taevasse sööstev rõõmukuma.

Hiljem veeres siin jutuvada, olid elavad vestlused, lõhnavast kadakasuitsust lõõmavad lõkked, hobuste hirnumine, õnnis puhkus samblal ja rohul, palvesosinad tähevalguses ja koorilaulude summutatud helid, mis tõusid leekiva alandlikkusega Tema poole, kes on tähtedest kõrgemal.

Kord, kui nad nõnda tagasi tulid, mitte hajali, mitte nõrgana, vaid hoopis julgusest ja visadusest tugevamana, siis juhi käsu peale “Rivvi, valvel!” joondusid nad tema ette kindla müürina, ta otsis hetkeks ühte neist pilguga ja kui leidis, kutsus noogates enda juurde.

Ja kes siis, mis sa arvad, väle tuul, seisis ta ees? Seesama väike Tarłowski, kes praegu, oh, polnud üldse, üldse enam roosapõsise neiu moodi. Tema riietel ja kätel olid vereplekid ning keset suitsust ja tolmust mustaks tõmbunud nägu välkusid silmad — mu-relikult, valusalt, peaaegu süngelt. Ta seisis oma harilikus pisut häbelikus poosis ja ootas.

Pealik jälgis vaikselt seda habrast kuju, neid raske võitluse jälgedega kaetud käsi väikeseid ja veriseid, ning mingi isalik õrnus või vennalik kiindumus voolas üle tema karmi otsaesise. Seejärel, osutades temale, vaikselt üles rivistatud viirus, sõnas:

— Ta päästis täna mu elu. Vapruse ime läbi päästis; ime, et ta ise surma ei saanud. Uskumatu, et selle lapse sees elab selline lõvi! Mitte selle eest pole ma talle tänulik, et elan, vaid selle eest, et olen ikka veel lüli, mis teid ühendab, ja koos teiega ei teeni ma mitte ühtki maist isandat, vaid paljukannatanud Poolamaad, keda jäängi teenima. Ülistage vaprat Poola rüütli! Mina tänan teda.

Siin pani ta käe ümber vennase kaela ja tema huultel lõi mängema midagi ingellikust õrnusest ja rõõmust, kuni puhkes õitsele siira, pärlja, värskete ja vähe veidra naeratusena nukra näo varjus.

Seal see vennas nüüd siis oli, ümbritsetuna õnnitlustest, vaimestustest, kallistustest, pärimistest ja vestlustest. Kes oli näinud, see vestis, kes polnud näinud, see päris. Näis, et seal leppade taga haarati ta käte peale ja tõsteti kätel kõrgele, ja et ratsaväe pealik, hoides teda herakleslikus embuses, sosistas talle kaua midagi tema õest, preili Anielast! . . . Justnimelt! Ta päästis hindamatu lüli, mis neid koos hoidis, meelemõistuse, mis neid juhtis, tahte, mis oskas nende tahet ohjes hoida ja sütitada lootuse leegist — isegi hoolimata lootusest! Tol õhtul valitses siin kummaline, heatahtlik vennastumise rõõm.

Ja tema ükski, selle rõõmu põhjustaja, ei adunud üldse midagi. Ta nägi välja, nagu tahtnuks ta seda jagada, aga ei saanud. Pärimistele vastas ta napolisõnaliselt või ei öelnud üldse midagi; ta kallistas vastu, aga käis teiste seas nagu unes, justkui hajali mõtetes.

Ta pesi sinavas ojas endalt tolmu, vere, püssirohusuitsu ja ta nägu oli jälle piimjas ja rõõsa, isegi mitte päevitunud, nagu mõnel naisel on ette tulnud, päikesepõletus ei puudutanud tema vaelevust. Kuid ta mõtles millelegi pidevalt, rahutult, peaaegu süngelt, justkui kõiguks tema hing kuristiku äärel, täis kahtlusi, küsimusi, mõistatusi.

Nii et kui tähed taevasse tõusid, heitis ta kase alla pikali, ja kui kõik magasid, siis tema ei maganud.

Mitte ükski meist, puudest, ei mõistnud esiti tema rahutust ja kurbust. Mina mõistsin esimesena. Ta polnud selleks loodud. Nii nagu mina, kes ma kõnelen sageli taevaga suurtest ja igavestest asjadest, ei ole loodud inimeste veriseid lahinguid ülistama, nii pole ka tema, kes on kiindunud looduse suurvaimu ja inimeste ülevatesse mõtetesse, loodud nende lahingute jaoks. Ta oli loodud millekski muuks.

— Tundsin teda lähedalt, tundsin hästi tema mõtteid ja kirgi, — sosistas kask, kelle lopsakas lehestik oli pununud maani ulatuva-

teks patsideks, see hõbetas ikka veel õhtukastest siit-sealt, ja pik-kade patside tagant kumas valgest nestest kleit.

Tundsin teda lähedalt, tundsin hästi tema mõtteid ja kirgi, sest minu ümber, lähedase oja niiskest pinnasest, võrsub tohtu hulk mitmesuguseimaid madalaid tillukesi taimi, mille vahel sagib, roomab, vudib, lendab järjekordne trobikond sama tillukesi, madalaid, mitmesugusemaid, putukaid, ussikesi, ja temale, sellele vennasele, meeldis selle isevärki tühja-tähjaga aega veeta ja tema rahulik, õnnest tulvil roosapõsine nägu lõi särama ainult nende keskel. Ta tõepoolest armastas seda tühja-tähja ja nende liike, huvitus kirglikult nende vormidest, nende elust.

Õigust rääkis traksis kuusk, et ta oli looduse suurvaimu kiindunud, kuid mina, kask, tean, sest olen korduvalt näinud, milliseid pikki huvitavaid vestlusi ta selle suurvaimuga pidas. Ja samuti on armastusega, sest nõnda on kord inimeste vahel loodud, et neile on omane pidada pikki ja huvitavaid vestlusi ainult oma-suguse kaaslasega. Tema väljavalitu oli loodus, kuid sellest sündis teine kirk, nii tuline, et tegi haiget, ja see tõigi ta siia. Seda esimest armastust ei suutnud ta aga kuidagi unustada ja surma palge ees seistes — kellega ta iga päev kohtuda võis — vaatas ta pilgu ja hingega ikka looduse palgesse. Laagriteenistuse vaheaegadel, jõudeajal tuli seda ikka ette.

Teised tunnevad pärast ränka tööd puhkusest rõõmu, kogunevad kokku, lobisevad, meenutavad ja tihtipeale tõuseb isegi naerupahvak selle surmalähedase välja kohale, aga tema nagu alati on meelsasti vait, tasane, kõnnib minu lähedal, nende varjuliste leppade all, selles lodjasalus, oja ääres ja iga natukese aja tagant kummardub ta maha rohu ja putukate keskele, näeb miskit, otsib, ja kui leiab, tõstab selle oma näppude vahele või pihku ja vaatleb, pilku ja meeli sellesse uputades, ise nii õnnelik!

Kord tulid kolm-neli seltsimeest sinna ja pärisid, mida ta nii innukalt otsib ja mida nii üksisilmi jälgib. Seejärel võttis ta sõrmede vahele mingi rohelise sulelaadse taimi, imepeene lõikega ja sälgutatud ning hakkas oma tasasel ja õrnal häälel neile rääkima, kui haruldane taim see on ja kuidas ta oli lootnud seda kunagi leida — mitte herbaariumis kuivatatuna, vaid elavana, missugu-

ne kaugel meretagune maa on tema kodumaa, kuidas üle maade ja ookeanide tuul need seemned siia tõi ja milline looduse ime on seemnekestele need rännakud tuule tiibadel, pooluselt poolusele, nii tibatillukestele nagu tolmukübemed. Teisel päeval juhtus sama asi kullakarva putukaga, kes ärevalt tema pihus sibas, järgmisel päeval majesteetliku vesiroosiga, mis oja kaldal õide puhkes, mille ta noppis ja mida käes hoidis, langetades pea selle joovastavasse aroomi.

Seltsimehed jälgisid ja kuulasid, kogunesid ta ümber puntrasse; kõik temast pikemad, õlgadest laiemad, hoopistükkis mehelikumate näojoontega. Nende nelinurksed peakatted paistsid roheluse taustal nagu hiiglaslikud rukkililled või rebasheinad, rõivastel tugevad laiad vööd ja vöödel terashelkiv tukk. Ja huvitav oli vaadata, kuidas need päikesest põlenud näod, millel oli väsimuse ja murede pitsid, kummardusid uudishimulikult väikese sulgja taime või kullakarva putuka kohale ja kuidas nende surmale määratud peadele langes lohutus ja rahu väikese seltsimehe vaiksetest sõnadest, rohelistest taimekiududest, kullakarva putuka tiibadest, lumivalgete vesirooside aroom.

Vaat selleks oli ta loodud. Ja veel nende mõtete jaoks, mida ta oma sõbrale jutustas, kui kõik magasid, aga tema lamas unetuna minu jalutsis lopsakal rohul.

Too teine ka ei maganud. Uni oli ta silmist pühitud selle tohutu mõistatuse pärast, millesse see maa ja tema parimad pojad olid end mässinud nagu verisesse ämblikuvõrku, ja veel mõte maha jäänud Anielkast, kes kindlasti igatses, võib-olla nuttis. Ta tuli Anielka venna juurde ja mõlemad lebasid kaua mu jalutsis, näod teineteise poole pööratud, rääkides hääletus öös nii tasa, nii tasa nagu nutavad minu patsid kui neist kergel sabinal voolavad rohule maiõised vihmad.

Oli vaikne. Laagri ühes otsas hirnatas vahel hobune, teises pääses magava inimese rinnust hääletu karje või kostis raske ohe. Keegi viimases lahingus haavatu oigas okstest punutud telgis tamme all, puude tagant, mis ümbritsesid lagendikku, oli hämaralt valgustatud tähtede laotuses näha musti kujusid, relvastatult ja liikumatumalt vahipostil seisvaid.

Nemad kahekesi vaatasid aga teineteise või tähtede poole, rääkisid nendest kaugetest aegadest, kaugest tulevikust, mis kunagi tuleb või ei tulegi, aga kui siiski tuleb, uhutakse maailm üle lohus- ja puhastusveega, mõõgad sepistatakse atradeks, ja tallekesed võivad siis rahulikult lõvidega kõrvuti käia. . .

Maailma tulevikust, mis pärast sajanditepikkusi võitlusi, kuringeid ja piinu puhkeb õitsele süütuse, puhtuse ja harmoonia paradüüks — sellest kõnelesid nad igatsuse, vaimustuse ja tulisusega. Vaiksel sosinal unistasid nad sellest kaugest sihist, mille poole pulbitseva ja igavese jõena voolavad inimõistuse ja üllaste südame unistused, kuid iial teadmata, kas jõgi kunagi oma sihini jõuab. Oh, täitumata unistuste valu ja meeleheide, rahuldamata igatsused, lahendamata mõistatused! Oh, kõige selle seletamatu kurbus!

— Kuigi võitlus on seetarvis hindamatu ja püha, viib selles valatud inimveri mürgi soontesse ja haavadesse ning tekitatud haavad nakatavad neid, kes neid põhjustasid. . . Viha, valu, surm — need on raisakotkad, kes toituvad rõõmu, mesineste ja inimloomuste korjustest. Halb sugu, kes iseenda vastu käe tõstab! Armetu, tulevikuta sugu, kelle pojad üksteise elu lühendavad! Õnetu sugu, igast küljest oma ihu ja oma vaimu ähvardav, kelle pojad üksteise ihu ja vaimu ähvardavad! Oh! Millal see muutub? Kas kunagi saab olema teisiti? Miks ma ei sündinud sel hilisemal ajal, kui maailm on muutunud, või varem, et mu silmad poleks saanud avaneda teadmise, et see võiks olla teine, kui vaid, kui vaid inimesed oleksid teised!

Pärast lühikest vaikust hakkas ta kurva naeratuse saatel rääkima ühe antiikse peedi luuletusest:

— Legend vestab, et Prometheus valas inimese savivormi tilga iga looma algest, segas inimsüdamesse endasse hundi ahnuse ja lõvi raevu. See ongi põhjus, miks kättemaks ja viha tabab inimesi kohutavate surmadena, see ongi põhjus, miks suursugused hooned muutuvad varemeteks ja miks vaenuvägede adrad künnavad üles vallutatud linnade valle.

— Horatius? — kordas seltsimees kõneleja sõnu ja tõusis samal hetkel jõulise käeliigutusega murult püsti.

— Vallutatud linnade! — kordas ta, vaikis mõnda aega ja hüüatas siis:

— Nüüd ei saa teisiti!... Vallutatud linnade... Nüüd on sõdimine kohustus!...

Sellele kirglikule karjatusele vastas vaikne, kuid kindlalt kõlav hää:

— Nüüd ei saa teisiti. Kuni on vägivald, on püha viha vägivalla vastu! Kuni on häda, on ka võitlus! Läbi vere ja surma, läbi varemete ja haudade, lootusega või hoolimata lootusest, võitlus maapealse põrgus taeva nimel, mis laskub maa peale...

— Võib-olla laskub...

— Ükskord...

— Kui meid enam maa peal pole.

Nii vestlesid nad vahel ööhämaruses, kui laager magas ja ümber laagri oli tähtedest hämaralt valgustatud laotuses näha relvastatud vahimeeste musti kujusid.

Kuni jõudis kätte see päev...

... Kasepuu sosin hääbus, tuhmus, jäi hoopis vait; tema asemel hakkas rääkima habemik tugev tamm:

— Kuni koitis kohutav päev. Valve tõi teate kaugemalt... Sest peale laagri ümber paigutatud vahiposti oli neil oma valve kaugemal, kes tõi teateid, hoiatusi, uudiseid. Neid toodi nii, nagu muinasjutuprints ruttab nõiutud printsessi lossi poole: läbi okkaliste padrikute, mis olid täidetud kummituste häälistsustest, läbi soode, mis kubisesid lohelõugadest. Mõnikord suri valvur kummituse haardes või lohe lõugade vahel, mõnikord jõudis päralt.

Eemalt oli kuulda läbi metsa kappava hobuse häält.

— Parool?

— Lootusega või hoolimata lootusest!

Noor ratsanik kihutas hobusel lagendikule, nagu higist leemendamas. Keskpäeval praadis kui pannil. Mitu sõbralikku häält hüüdis:

— Kaliś! Pan Kalikst! Kuidas teil läheb?

Kuid tal ei olnud tervitusteks aega. Ta hüppas hobuse seljast maha.

— Kus on pealik? Näidake teed! Kiirustage!

Üle legendiku kõndis kibekiirelt tulijat märkamata sihvakas noormees safiirkollase peakattega kuldsetel juustel. Ülema adjutant. Keegi hüüdis talle:

— Radowicki! Ülestõusupostist... käskjalg! Vii ta pealiku juurde!

Adjutant ja käskjalg surusid kätt. Koolikaaslased, naabrid. Koos mindi ülema telki. Laagri kohale langes vaikus. Selline surmavaikus pealispinnal, aga rahutus hingesügavuses nagu õhkab loodus pingest enne pikse- ja vihuritorni.

Peagi sisenesid pealiku telki kohale kutsutud ratsaväeülem ja veel mõned seltsimehed, kes relvakunsti rohkem või vähem valdasid. Peeti sõjanõu.

Ootamine kestis kaua, kuni Romuald Traugutt astus oma telgist välja ja saadud uudistest teavitas.

Neist käis läbi saabuva lahingu kõu ja surmavihuri iil.

Läheneb tohutu sõjavägi, piiravad juba metsa, jalavägi ja ratsaüksused uhavad juba mürisevate jõgedena läbi metsa. Läbi puumetsa murravad püssi-, piigi- ja täägimetsad. Tunni või kahe pärast on nad siin. Käskjalg tõi uudise pikka ja rasket teed pidi, kuid tõi selle õigel ajal. Sada vintraudset ühe vintraudse vastu. Sada piiki ühe mõõga vastu. Nagu muinasjuttudes. Kuid see on tõsilugu. Kas nad kohkuvad selle tõe ees? Kes nad on? Nad ei ole orjad, keda väe ja vägivallaga vereväljadele tiritakse, vaid kõrgete altarite priitahtlikud ohvrid.

Ei jäta neid ohvrivaim ega vaprusevaim! Ega see armastuse vaim, mis nad siia tõi. Need, kes hukuvad, saavad külvajateks, kes iseenda heidavad maasse tulevaseks lõikuseks. Sest miski ei kao. Tänaestest võidetuist sirguvad relvad ja kilbid homsete võitjate tarvis. Kuid nad ammutavad enesest kõik jõud, kogu oma mehise jõu, kuulekuse ja visaduse, et võita. Nende lahinguhüüd: “Jumala ja isamaa nimel!” Selle hüüdega surmani või võiduni lahingusse nüüd.

Nii ta rääkis. Tema sõnad kostsid laagri ühest servast teiseni, kõlavad, lühikesed, üha valjemini ja tulisemalt ning sädemetena langesid nad rahvahulkade peale, kuni rahvas õõtsus nagu lilleväli heinamaal ja sajast kerkinud rinnast kostis tormiline entusiasmihüüd.

Siis hakkas siin kõik keema, tekkis madin. Hobuste saduldamine, soomustamine, käskude hüüdmine, rühmade moodustamine, valjud käsud, vaiksed korraldused. Oli liikumist, kõlasid hääled, kloppisid hobuste kabjad, päikseliselt kuldses ja kuumust täis õhus helkisid relvad.

Käskjalg pidi lahkuma ja jälle pika ja tüütu tee ette võtma, tagasi sinna, kust ta tuli. Esmalt aga peatas ta oma hobuse ühe vast moodustatud jalaväeüksuse ees ja ulatas väikseimale sõdurile nii tillukese asja, et seda oli vaevu näha, öeldes:

— Õelt!

See oli paberitükk, äärest ääreni peenikest kirja täis ja kokku keeratud nii, et vajadusel saaks selle hõlpsasti alla neelata. Selliseid kirju kirjutati tollal maailmast laagritesse.

Ratsaväeülem kappas oma kaunil araablasel rividest mööda, nägi teda ja noogutas Tarłowskile.

— Pani Anielalt?

Nad vahetasid pilke, naeratused sähvatasid nende nägudel. See oli õis, mille neiu käsi kaugelt juba avatud haudadele viskas. Mida ta kirjutas? Tol hetkel ei saanud tema vend sellest teada, sest kostis vali käsklus ja ta peitis pabertüki kähku põue. Kas ta saab kunagi teada?

Siis sammusid nad sealt rivis välja, vaikides, kuni kõledale legendikule jäi järgi ainult tallatud rohi, närtsinud lilled ja tühjad telgid. Haavatute telk minu jalutsis oli lahkumise tunnil sama tühi kui teised. Varsti sai see täis.

Nad ei läinud kaugele. Räägiti, et lahinguplaan oli läbimõeldud, toimiv. Kaitse ja rünnak käsikäes. Varitsus oli peidetud läbi-paistmatusse tihnikusse, aga lagedamatel väljadel varjas end iga puu taga püssisihik ja igas sambla- või sõnajala kasvukohas, igas varjulises oksaalkoovis olid mõõgad tupest välja tõmmatud.

See kõik näis uskumatu, ma ütlen sulle, väle tuul, see tundus uskumatu kesk õiterohket metsarohelust ja kesk maikuseid männikasve, mis kuuma ilma vaikuses kergitasid oma harulisi küünlajalataolisi võrseid vaikivas ootuses kivistunud tõmmude nägude ette.

Nende nägudelt võis välja lugeda nii rahutust kui ka sära: kannatamatus, vaimustus, pingeline kuulatamine, tahte toel hingepõhja surutud valud ja hirmud. Õhus, mis oli tühi hirmuga minema lennanud lindude sädistamisest, oli tunda mitmesaja inimrinna hingust — kirglikku, rahutut.

Kuni metsasügavusest hakkas kostma järjest suurenevat müra. . . see aina valjenes, lähenes, muutus tohutuks. . . Justkui õhust lendaks, justkui metsa alt tuleks midagi kohutavat. . .

— Tähelepanu! Relvad valmis panna!

Sellele peaaegu minu selja taga kõlanud käsule vastas eemalt teine hääl, sama käskiv, napolisõnaline.

Ja juba oli näha. . .

Tohutu hall mass, mis liikus aeglaselt ja vaevaliselt edasi tihedate puude vahel, mööda maad, millest turritasid välja jäigad oksad ja mis kubises salakavalate pajuharude võrgustikest. Liiguti läbi raskuste. Nende sammude müdinas praksusid murdunud, prantsatasid kukkuvad oksad.

Aga oli juba selgesti näha. . . Ja siis. . . Põmmutati, põmmutati puude tagant, läbi põõsaste, tihedad, ühekordsed, kiired, kiired lasud vaheldusid ja sähvivad lühikesed tulised parved pillutati puude ja põõsaste vahele.

Järsku kärgatas vaenlase suunast ja jõudis kohale tohutu lakamatu kõu ning samal ajal hakkasid sealt liikuma tihedad suitsupilved. Karabiinide risttuli, koondatud ja väge täis, vastas suurele maa-alale hajutatud vintpüsside katkendlikule tulejõule.

See oli keskustelu kahe erineva kõuekõmina vahel; metsa tugevaimad puud värisesid õudusest.

Kas see kestis kaua?

Kaua. Möödus tunde.

Suitsust, mis uhkas üles ja tumenes, sai õhumeri; hall mass, kord sambana sirutunud, kord poolkaarjalt hajali, kord uuesti lähenedes, siis uuesti taandudes. Ebamugav, piiratud ja hirmutav tunne oli neil metsakardinate vahel kesk tuld purskavat hingust. Ent see muudkui kasvas, kasvas ja tihenes, paksenes üha pike-matele ja kaugematele aladele. Aina uued tuhanded ratsa ja jalgsi. Nagu ülevoolavad jõed, lõputute vetega. Aga oli ka tuhandeid tõkkeid ja takistusi selles metsamaailmas, mis kubises allumatutest olenditest, kel iseenda kuningriigis oli oma tahe ja oma vägi. Tuhandeid kiireid põmmutusi kostus ka puude tagant ja põõsaste vahelt, mis sähvivate tuleparvede kõrval korvati täpsete kuuli-parvedega.

Igakord kui suitsumeri hetkeks hajus, võis näha lähemal ja kaugemal, ühel ja teisel pool, samblal ja lepavõsas inimkujusid, mis olid nagu mustad lamavad varjud.

Mõlemal pool langesid surnud kehad. Kuid mitte kõik, kes kukkusid, polnud surnud. Üsna siin lähedal kukkus ja oli siruli sõnajalgade peal väike Tarłowski. Aga ta elas. . .

Lahingu algusest saadik, ühel jalal harulise lepa taga põlvitades laadis ta oma vintpüssi, sihtis ja tulistas halastamatult, rae-vukalt, kärmosti, sellise osavusega, mida laagridrill oli talle õpetanud. Tundus, nagu polekski ta igatsenud pageda paradiisiasjastu igavese rahu maailma, nagu poleks ta varem poeedile omaselt kurtanud lõviraevu üle, mis oli inimsüdamesse tilgutatud. . . Mida-gi lõvilikku või tiigerlikku helkis tema tuld täis sinistes silmades, tema otsaesisel, mis oli pinevast tähelepanust ja halastamatust metsikusest kortsunud; tema suu tõmbus karmi kriipsuna kokku nagu verine haav või avanes hingeldades, lastes püssirohust lõhnavad pahvakud siueldes tema hapraste rinda.

Äkitselt lendas hallis suitsus kohale miski, mis meenutas pikergust musta mesilast, ja pihtas teda kätte. Käsi vajus küljele rippu, püss kukkus käest, ta püüdis põlvikilt tõusta, komistas ja kukkus kõrgetele sõnajalgadele. Aga ta elas ja hetk hiljem tõstsid kaks paari tugevaid käsi ta veristelt sõnajalgadelt ja kandsid ta sellesse telki, mis mu all varjus seisis, mis ei olnud enam tühi.

Kõrge varjualuse all, rohelistest okstest punutud, samblast ja sõnajalgadest asemetel lebas juba tosin meest, kelle sisikonda või ihuliikmetesse mustad mesilased oma astlad olid torganud. Kord ühe, kord teise kohal põlvitas kaks meest, kel murelikud näod, higist leemendavad laubad ja tegusad käed. Laagri tohtrid.

Kuid siis läks selle legendiku ümber juba väga kuumaks. Üha sagedamate, üha pikemate, tihedamate püssipaukude tules lähenes hall mass juba vaateulatusse, nii et võis eristada üksikuid kujusid, nägusid, riietust, relvi. Tugeva ülekaaluga tekitas see piiramisrõnga, ümbritses legendikku üha jõulisemalt, üha lähemalt. Inimesed ühelt ja teiselt poolt kohtusid juba silm silma ja põrklesid rind rinna vastu.

Vastastikuse tulejõu kärgatustes ja müras tihenes suits, mis täitis tulesähvatuste, karjete, sõimu ja üle kõige selle kostvate käskluste — lühikeste, pakatavate, üha hoogsamate, ägedamate ja surmavatega. Lämpus ja pimedus kerkisid sellest suitsust; panid voolama higiojad, nõretama verenired. Üha kitsamaks läks, kisa-rohkemaks, verisemaks, raevukamaks, võikamaks. Põrgu, põrgu, ütlen ma sulle, väle tuul, oli valla selles meie vaikes, lõhnavas, lillelises, süütus metsaparadiisis. Inimeste põrgukatel.

Ja näis, et midagi kohutavamalt kui see, mis juba juhtunud, ei saa maa peal juhtuda. Ent ometi. . .

Kui sa inimesi hindad, väle tuul, ära iial ütle: “Siin on nende tragöödia ots!” Sest mitte keegi kogu ilmaruumis ei suuda ära aimata ega välja rehkendada seda ülempiiri, kuhu võivad välja jõuda nende tragöödiad, nende kuritööd ja nende võrreldamatu valu kogu maailmas.

Vaat nii. . .

Lepa- ja haavapadriku tagant, selle tagant, mida näed minu vastas, selle tagant, mis sealt eemalt paistab, ilmus nähtavale ratsaväe salk, püstiste piikide mets peade kohal kasvamas, hobuste seljas otsekiil, ja lõikav karjatus läbistas tühja legendikku, kui telgi poole kihutama hakati. Nad märkasid inimesi täis telki ja hakkasid selle poole kihutama, telgi poole, kus lebasid jõuetud ja relvitud haavatud inimesed ja nende kohal põlvitasid tegusate kätega tohtrid.

Nii sööstis salk, piigid käes, vilkail ratsudel otsekil, hirmsate karjetega, lahingukuumusest põlenud nägudega, ja nende soontes pulbitses lõvi raev. . .

Samal ajal kostus mu tagant metalne hüüd, mis oli võimsam kui lahingukära:

— Rünnakule! Haavatute kaitsele.

Silmapiilkselt tuiskasid nad ülemaga eesotsas lagendikule. Põrgusuitsust määrnununa, vahustel hobustel kargasid puude ja põõsaste tagant vastu nondele, kel mõõgad püsti käes. . .

Päike hakkas loojuma ja läbi suitsu näis see hõõguva vaskkilbina. Selle kurnatud salga peale, tema põlenud nägudele ja paljastatud mõõkadele langes roostekarva kuma, tuhm, sünge. Selles kumas jõudsid nad telgini, juba vaenlastest ümber piiratud, kipakas oksasein juba kummuli kukkunud. Valitses kohutav tunglemine ja kuuldus ebainimlikke karjeid ning mõirgeid. Täie hooga söötsid hobused sellesse massi, lastes mõõkadel välkuda ja kuulidel paukuda. Leegitseva mõõgaga peainglit meenutav mustajuukseline ülem jõudis esimesena laia ukseuu juurde ja nagu oleks maa ratsu jalad enda külge naelutanud — ta tardus.

Oh issand! Telgis polnud enam haavatuid ega tohtreid. Oli ainult verest nõretavaid laipu, kes ikka veel uusi haavu juurde said, vaiki vaid või kohutavas surmaheitluses korisevaid. Ja keset seda tapavälja tapeti ka viimane. Mitme terava piigi otsa torgatuna ja kõrgele õhku paisatuna, tõusis päikese roostekahvatu kuma poole väikese Tarłowski linavalge nägu. See kustuvate silmadega märtrinägu, punase verenirega kaetud kullakarva juustest kuni krampidest tõmbleva suuni, tundis ühtäkki sõbra ära, kiire liigutusega käsi heitis talle mingi punase eseme ja kuhtuv hää! hüüdis:

— Jagmin! Õele!

Viimne kink, viimne mõte, viimne sõna!

Nagu lind laskus punane, verest tilkuv rätt ratsaväeülemale laiale rinnale, ja samal hetkel vajus ratsu tema all kokku, kuulist tabatuna, ja ta ise — keset rahvahulka, suitsu, karjete, püssipaukude, tulepalkude valingus — kadus!

... Habemik tamm ei mühisenud enam ja öine vaikus vallutas lagendiku. Öö oligi juba saabunud, sume, aga mitte pime: lüüme, tähine, maikuine.

Kalmukünkal, kõrgel rohul lebas tuul nii kergelt, et kõrge rohi ei paindunud ta all maadligi. Tema hiiglasuured tiivad olid haledasti külgedele vajunud, ja juuksed, mis olid kedratud hõbedasest härmaniidist, pudenesid nukralt maad mööda laiali.

Tema pikaks veninud kristalse keha keeritsates helendasid kahvatult tähtede peegeldused ja ainult üks nendest peegeldustest hakkas kiirgama ja paisuma, kuni muutus kõrvetavaks leegiks ja hakkas sulatama kristalli tema rinnus. Väleda tuule kristalne rind sulas põlevas leegis ja liikus kõrgele rohule sama vaikse vooga nagu nutavad kaskede patsid, kui maikuised öövihmad neid mööda maapinnale voolavad. Nii nuuksus tuul nimetul unustatud tundmatul metsahaua.

Ja hakkas siis vaikselt rohu kohal sahistama:

— Aga see ristike?

Ja maapinnalt vastati talle vaikse helinaga:

— Meie, väikesed lillad kellukad, meie, väikesed kellukad, jahutasime armulikult tema õhetavat laupa ja neelasime tema silmist voolavaid pisaraid.

Aastaid, palju aastaid hiljem, ühel kurval sügisel, tuli õeke — sünge, väike, ja kukkus kääpa jalamile näoli rohule.

Vaene näoke! See polnud enam ei piimjas ega röösa; tema jumest imas elu värvid endasse. Armutu elu! Sest me ei tea, mida ta selles ilmas tegi, aga tema silmist peegeldus üksindus, igatsev, kibe.

Vaesed käed, mida kunagi nii armsalt suudeldi! Vaesed silmad, mis kunagi olid nii väga venna taevasiniste, neitsilike, selgete silmade moodi.

Tema magas selle künka põhjas igavest und, viimaseks tervituseks temakesele peotäis rinnale tolmuna laiali valgunud püssirohtu.

Ja õeke...

Õeke lebas künkal närtsinud ilmega kesk kolletavat rohtu, laotades selle vaibale oma kleidi, tumeda, armetu. . .

Meil ei olnud siis õisi, on ju? sügisel! nii et me lihtsalt kat-sime ta nutmisest õhetava näo jahedate lehekestega ja neelasime pisaraid, mis ta silmist kaua voolasid.

Kaua. Peagi tõusis ta maast püsti ja asetas kaasavõetud väike-se ristikese meie varte vahele. Siis kadus tema väike kuju õhtuhämarusse, kadus kolletuvate puude vahele ega tulnud enam iial tagasi. . .

. . . Nüüd hakkas vägev habemik tamm mühisema:

— Ja aastad möödusid aastate järel. . .

Igal kevadel lendasid siia tohutud linnuparved, oravad tant-sisklesid kuuskedel, lippasid ja saalisid rohus, kohale lendlesid väikesed putukad ja mardikad. Metsroosid õitsesid ja liblikad peatusid nende kroonlehtedel rippudes. Päike laotas rohule laiad kuldsed lõuendid. Loojanguvalgusest punetasid taevas hõljuvad pilved. Ööhämaruses helkisid kõrguvad tähed või venitasid ras-ke-d tumedad surirüüid pilvi madalamale. Päevad möödusid päe-vade, ööd ööde järel. . .

Hilissügisel õõtsusid siin tuulekeerised, pladisesid paduvih-mad, sahistasid lakkamatud sajud, aga lumerohketel ja jäistel talvedel püstitasime, meie, puud, selle künka kohale hauakabe-leid, klaashärmatisest ja lumemarmorist, külmi, valgeid, pitsides-se mähituid ja teemantitega üle puistatuid. Mõnikord lendasid nende kabelite juurde varese- või hakiparved, täites õhu sünge kraaksumisega, või peatus nende seas kuninglikus poosis suur-sugune hirv, möödus kari arglikke kitsi või vilksatas pisike jännes, jättes lumele siksakilised tumedad jäljed. Kevaded möödusid ke-vadete, talved talvede järel. . .

Agas kaks asja olid muutumatud. Siin püsis alati, maast taevani kõrguv, vaikiva ilmega üksindus.

Ja aja surematu voog voolas endiselt sinna, kuulutades rauge-matult: *Vae victis! vae victis! vae victis! . . .*⁵

---

⁵Ladina k Häda võidetuile! *Tlk.*

... Väle tuul ei nuuksunud enam. Tema kristalne keha tõusis hauakünka kohale ja kasvas aina kõrgemaks, tugevamaks, võimsamaks.

Ta tõusis ja kerkis nõtke sambana puude latvadeni, kõrgus nende latvade kohale, veel kõrgemale, üleni maast lendutõusvate tiibade raevukas sahinas, igasse suunda hargnevate juuste hiiglaslikus ämblikuvõrgus, mis läikisid klaasja härmamana. Kuni taevakõrgusel, pundununa, lugematutest tähtede peegeldustest sädelevana sirutas kui vihur oma hiidtiivad välja ja hüüatas üle terve metsa:

*Gloria victis!*⁶

Siis sööstis haualt, vuhises metsa kohale, sirutus õhutsi tumeda taevani ja vilkuvate tähtedeni, hõbedaste linnuteedeni ja hüüdis:

Gloria victis!

Ja siis hõljus ta uuesti maa peale ja rahutuna, raevununa või pühast hullusest haaratuna, löikas ta vuhinal läbi pimeduse, üle põldude, üle vete, üle metsade, üle linnade ja külade, üle terve maad katva laotuse ja kisendas üle taevakaarte:

Gloria victis!

Põllud, veed, metsad, külad ja linnad olid seda kisa kuuldes häämingus; maa- ja taevakaar olid häämingus, pärides häämatunult, kes maailma peal seda tohutut, ennekuulmatut, seda fantastilist, ootamatut uudist kuulutab! Kas muinasjutt sai tiivad ja hakkas öösiti maailmale imepäraseid asju vestma? Kas nii hõiskavad teistelt planeetidelt alla paisatud vaimud? Või unenäod? Kehatud viirastused? Pettekujutelmad? Ja kas see hää kuulutab muudatusi maailmas või selle lõppu?

Ja väle tuul tõusis tundmatust, nimetust, suurest metsahauast, puhus ja puhus, aina kandes ja kandes laotusesse, aega, mällu, südamesse, maailma tulevikku, kauge tuleviku võidukäigu kõlavat hüüdu:

Gloria victis!

---

⁶Ladina k Au võidetuile! *Tlk.*

**ELIZA ORZESZKOWA NOVELLI “GLORIA VICTIS”
TAUSTAST**

Tõlkekirjanduse tähtsusest Eesti kultuuriloos on palju kirjutatud, sest tõlgitud tekst saab osaks eesti kirjandusest. See ei rikasta mitte üksnes keelt, vaid laiendab ka ajaloolist ja kultuurilist silmaringi, vahendades eri keeleruumide kogemusi ja mõtteviise. Kui venekeelset kirjandust on Eestis tõlgitud rohkesti, siis teistest slaavi keeltest, sh poola keelest, on tõlkeid ilmunud märksa vähem.

Poola kirjandust on eesti lugejaile viimastel kümnendail vahendanud eelkõige Hendrik Lindepuu oma ladusalt loetavate tõlgetega ning selle pühendunud töö tulemusena oleme osa saanud eelkõige klassika-teostest, mille kohta ta ise ütleb, et tõlgib teoseid, “kus oleks eepilist mõõdet ja mis on kestnud põlvkondi ning ennast sellega tõestanud” (Lindepuu 2024a). Nende omaduste poolest paistab silma ka Eliza Orzeszkowa (1841–1910) novell “Gloria victis”.

Ühest küljest on Poola meile geograafiliselt lähedal ja meie 20. sajandi kogemusedki on paljunki sarnased, kuid teisest küljest on tegemist kunagise suurriigiga, mille mõjuvõimsad naabrid on tükeldanud ja omavahel ära jaganud ning mis on kahel korral maailmakaardilt kadunud. Eriti hästi on tuntud 20. sajandi traagilised sündmused, millest Poola on suutnud taastuda ning praeguseks oma majandusnäitajate poolest tõusnud Euroopa riikide esiritta.

On aga ka hulk sündmusi, mis on unustuse hõlma vajunud ja seejärel muutunud maailmas taas aktuaalsust kogunud. Hoolimata kunagisest hiilgusest on poolakad pidanud sajandeid võitlust iseseisvuse eest, mille olulisemateks väljendusteks Poola ajaloomälus on 18. ja 19. sajandi ülestõusud; väljaspool Poolat on need aga vähe tuntud või sootuks tundmatud.

Seepärast otsustasingi oma magistriprojekti praktilise osana tõlkida ühe poeetilise teksti Poola kirjandusloos — Eliza Orzeszkowa novelli “Gloria victis” samanimelisest lühijuttude kogumikust. Teos käsitleb 1863. aasta jaanuariülestõusu⁷ sündmusi, kuid mitte inimeste, vaid looduse vaatepunktist. Hääle saavad puud, tuul ja taimed. Loodus ei ole siin pelgalt taust, vaid tundeküllane tunnistaja — mälu ja identiteedi kandja, kes jutustab unustatud kangelaste loo. Kui novellis puuduks vihje aastaarvule, oleks see sobilik hümn igale vabadusvõitlusele. Selline fiktsionaalpoetiline raamistik loob võimaluse läheneda ajaloolisele traumale

---

⁷Jaanuariülestõus oli Poola rahvuslik ülestõus, mis algas 22. jaanuaril 1863 ja lõppes 1864. aastal.

mitte pelgalt faktitäpsuse, vaid hoopis kujundliku ja emotsionaalse tõlgenduse kaudu, kus loodusele on antud keskne koht minevikukogemuste sidumiseks kultuurilise identiteedi ja kollektiivse mälu.

Eliza Orzeszkowa nimi ei tarvitse olla eesti lugejale tuttav, kuigi teda on kahel korral — 1905. ja 1909. aastal nomineeritud Nobeli kirjanduspreemia. Esimesel korral olid soovitajate hulgas kaks Tartu ülikooliga seotud professorit — Leonhard Masing (1845–1936) ja Jan Baudouin de Courtenay (1845–1929). Kuigi 1905. aastal valiti auhinna vääriliseks Henryk Sienkiewicz, oli kaalumisel ka preemia jagamine Orzeszkowaga. Seda siiski ei tehtud põhjendusega, et see vähendab mõlema autori teose väärtust (Svensén 2004). Teisel korral, 1909. aastal pälvis tunnustuse Selma Lagerlöf. Kui enne Nobelite jagamist olid Orzeszkowa realistliku ilukirjanduse tõlked Rootsis väga populaarsed, siis paratamatult jäid Lagerlöfi kuulsuse kasvuga Orzeszkowa teosed varju ega saavutanud Rootsis enam kunagi populaarsust (Kotowska Hagström 2008: 21–22).

Hoolimata kaotusest preemiate jagamisel ja põhjanaabrite leigusest autori vastu kuulub Orzeszkowa Poola kirjanduse 19. sajandi teise poole ja 20. sajandi alguse olulisemate autorite hulka, kelle viimane loomejäre on tihedalt seotud riigi murranguliste sündmustega ja rahvusliku eneseteadvuse kujunemisega.

Eesti keelde on kogumikust “Gloria victis” 1933. aastal tõlgitud novell “Hekuba” pealkirja all *Häda võidetuile* (Tartu: Loodus). Tõlki jaoks Lydia Skomorowska (Jaegermann; 1897–1991) — Riias sündinud eestlane, kes sai hariduse Tartus ja Rakveres ning abiellus 1919. aastal poolaka Emil Skomorowskiga (1886–1976). Skomorowska on tõlkinud eesti keelde ka mitme teise Poola autori loomingut, sh Henryk Sienkiewiczzi teoseid, mis on ilmunud nii raamatutena kui ka ajakirjade *Maret* ja *Taluperenaine* veergudel (Sindetskaja 2008: 74–76).

Orzeszkowa teoseid on tõlgitud kahekümnesse keelde. Nende hulgast on ehk kõige huvitavam näide *Marta* esperantokeelne tõlge, mille on teinud tehiskeelee looja Ludvik Lazar Zamenhof (1859–1917) ise. Esperanto keele põhjal tõlgiti see teos hiljem ka jaapani ja korea keelde (“Marta”... 2021). Orzeszkowa tuntuim teos aga on vaieldamatult suurromaan *Neemeni ääres* (Nad Niemnem), millest on tehtud kaks ekraniseeringut: 1939. ja 1987. aastal. Selle raamatu tõlkimise on oma tulevikuplaanidesse võtnud ka Hendrik Lindepuu (Lindepuu 2024b). Novell “Gloria victis” jäi aga sajandiks ainult poolakeelseks (vähemasti ei ole ma leidnud selle tõlgete kohta mingit informatsiooni, ehkki samanimelisest kogumikust on teisi lühijutte tõlgitud), kuni 2008. aastal ilmus Anatol Buteviči valgevenekeelne tõlge kirjandusajakirja *Dziejas-*

lou veergudel (Butevič 2008). 2020. aastal ilmus Valgevenes ka mahu-
kas tõlkekogumik, mis sisaldab romaani *Neemeni ääres* ja kõiki *Gloria
victis*'e kogumiku novelle (“Oni”, “Oficer”, “Hekuba”, “Bóg wie kto”,
“Gloria victis”).⁸ Kuigi vene keelde on tõlgitud hulk Orzeszkowa teo-
seid, siis “Gloria victis” t nende hulgas ei leidu.

Kui enne Venemaa täiemahulist sõda Ukraina vastu oli jaanuariüles-
tõus hästi teada Poolas ja Valgevenes, siis pärast 2022. aastat on selle
täendus uuesti ellu äratatud ka Leedus — 22. jaanuar (ülestõusu algu-
se kuupäev) on 2023. aastast peale kuulutatud Leedus mälestuspäevaks.
Tänavu võtsid pidulikust mälestusteenistusest Vilniuse katedraalis osa
Leedu president Gitanas Nausėda, Poola president Karol Nawrocki ja
Ukraina president Volodõmõr Zelenskõi. Seejärel asetati pärjad Rasų
kalmistu kabelisse, kuhu on maetud ülestõusu kaks juhti — Zygmunt
Sierakowski ja Konstanty (Kastuss) Kalinowski — ning veel 18 osale-
nut, kelle säilmed leiti juhuslikult väljakaevamistööde käigus Gedimi-
nase mäelt 2017. aastal.⁹ Tseremooniast võtsid osa ka Valgevene demo-
kraatliku liikumise esindajad.

Eliza Orzeszkowat peavad omaks nii poolakad, valgevenelased kui
ka leedukad. Vilniuses avas kirjanik isegi oma kirjastuse Eliza Orzesz-
kowa i S-ka, mis sai tegutseda lühikest aega, sest Vene keisririigi või-
mudele ei jäänud märkamata tema poolameelne tegevus ja seadustest
üleastumine (Górnjak 2014: 89–90). Kunagi ühist riiki jaganud rahvad
on igaüks säilitanud oma keele ja kultuuri, mis ühest küljest avardab ja
rikastab ajaloolist teemakäsitlust, kuid teeb samal ajal allikate leidmise
ja ühtse ülevaate koostamise keerulisemaks. Pärast Venemaa kallaletun-
gi Ukrainale on seda raskendanud veel asjaolu, et praeguse Valgevene
territooriumil, kus Eliza Orzeszkowa saatis mööda peaaegu kogu elu,
pole kättesaadavad uuemad tööd ja trükised. Hrodnas asub tema maja-
museum ning ta on maetud linna kalmistule. Tema panust kirjandusse
ja ühiskonda tunnustatakse Valgevenes tänapäevani.

Poolas on jutustuse “Gloria victis” lugemisvara põhjal välja tööta-
tud keeleõpik välismaalastele (Nowak-Kaczmarek, Stasiak 2020) ning

---

⁸Vt Прэзентацыя кнігі “Эліза Ажэшка “Над Нёманам””. — Дзяржаўны музей гісторыі беларускай літаратуры, 23.09.2020, bellitmuseum.by/news/_prezentaczyya-knigi-eliza-azheshka-nad-nyomanam.

⁹Vt Sekmadienį Vilniuje vyks 1863–1864 m. sukilimo minėjimo iškilmės. — Lietuvos Respublikos Prezidentas, 20.01.2026, lrp.lt/lt/ziniasklaidos-centras/naujienos/sekmadieni-vilniuje-vyks-18631864-m.-sukilimo-minejimo-iskilmes/46719.

kirjastused on sõja puhkemise järel hakanud novelli kordustrükke üha uuesti välja andma. Vaieldamatult kinnitab see, et teos pole jäänud ajaloohämarusse, vaid elab edasi ka praeguses muutunud maailmas.

*

Tuhandaastasest Poola ajaloo ei ole võimalik kirjutada lühidalt, kuid peatun olulisematel aspektidel, et “Gloria victis’e” sündmusi paremini mõista.

Läbi ajaloo on poolakaid ähvardanud lääne- ja idanaabrid. Masovia hertsog Konrad I-le (u 1187/88 – 1247) on heidetud ette, et ta kutsus 13. sajandil preisi paganate vastu võitlemiseks appi Saksa ordu, kellel polnud kavaski sealt lahkuda. Nad hoopis kinnitasid poolakate maadel kanda ja rajasid sinna tugeva orduriigi, mille keskuseks sai Malborki linnus (Lukowski, Zawadski 2019: 29–31). Saksa rüütlid laiendasid oma valdusi ka Läänemere poole ja nii lõigati poolakatel ära juurdepääs merele. Murranguiline hetk saabus alles 1410. aastal, kui Poola-Leedu ühendatud vägi saavutas võidu Grünwaldi lahingus, mis nõrgestas Saksa ordu. Lõplikult lahkusid sakslased Malborkist rahaliste probleemide tõttu aga alles 1457. aastal (samas: 32).

Poolakad on olnud Euroopa valvurid juba keskajast saadik, kui nende “tiivulised husaarid” päästsid 1683. aastal Viini moslemite käest. Sõjaajaloolane Hannes Walter on kirjutanud:

Poola husaaride mõrvarlikku rünnakut türklaste vastu Hotini all on säravalt kirjeldanud nobelist Henryk Sienkiewicz romaanis “Pan Wołodyjowski” — tosin viirgu janitšare trambiti seal sodiks piiki ega mõõka liigutamata. Poola husaaride “salarelv” oli seljaturvise külge kinnitatud paar “kotkatiibu”. Karjääri kihutava husaaride eskadroni lähenedes tekitas see moraalselt hävitava kohina, mis halvas hirmuga vastase tahet ja meeli, nii nagu saviviled tatarlaste noolte küljes või spetsiaalsed “oreliviled” Saksa sööstpommitajatel — Stukadel — viimase suure sõja ajal. Poola husaarid olid need, kes päästsid Öhtumaa kultuuri, purustades Jan Sobieski juhtimisel 1683. aastal Viini all türklaste hordid (Walter 2001).

Neid võitmatuid sõdalasi ei jäta ülistamata ka Orzeszkowa oma teoses, kui ta kirjutab: “[A]ga tugevate käte tagant paiskus õhku nähtamatute tiibade sahin. . . nende endisaegsete.”

Poola on olnud küllaltki liberaalne riik juba keskajast. Riigi nimi — Rzeczpospolita, mis tuleneb ladinakeelsest *Res Publica*’st, osutab valitsemisvormile, mitte rahvusele. Paljurahvuselises riigis valitsemise ajastule mitteomane ususallivus, kuningad olid valitavad, 3. mail

1791. aastal võeti vastu põhiseadus, mis oli Euroopas esimene ja maailmas teine konstitutsioon USA järel, ning seimis kehtis *liberum veto*, mis nõudis, et otsused tuleb langetada konsensuslikult kõikide osaliste poolthäälega. Paraku olid need suured vabadused ka Poola omariikluse hukatuseks, sest Poola aadel — šlahta — ei lähtunud otsuste tegemisel tihtipeale mitte Poola riigi, vaid omakasu huvidest. Nii oli võimalik mõjukatel naabritel altkäemaksu pakkudes sekkuda riigi siseasjadesse. Selle tulemusena oli Venemaa impeeriumi mõjuvõim 17. sajandi lõpul ja 18. sajandi algul Rzeczpospolitas kanda kinnitanud ja sisuliselt oli Poola muutunud Venemaa vasalliriigiks, mis ohustas Preisimaad ja Habsburgide Austria keisririiki. Kolm naabrit jagasid Rzeczpospolitat 18. sajandil kolmes etapis — 1792., 1793. ja 1795. aastal, kuni endine Euroopa suurvõim — Poola-Leedu ühendatud riik — maailmakaardilt 123 aastaks kadus. Aastatel 1815–1867 moodustatud Kongressi-Poolat ei saa päris iseseivaks riigiks pidada, sest see oli personaalunioonis Venemaaga, mis tähendas, et riigipeaks oli Vene keiser. Kuigi Poolas jäi kehtima oma põhiseadus, mis oli üks kõige liberaalsemaid 19. sajandil, seadusi võttis vastu seim, riigil oli oma sõjavägi, riigieelarve ja tollipiir, mis eraldas Poolat ülejäänud Venemaast, oli Vene keisrite arusaam liberalismist üsna piiratud. Seimilt võeti ära igasugune kontroll eelarve ja sõjaväe üle ning vastutavatele kohtadele määrati venemeel-seid ametnikke (Lukowski, Zawadski 2019: 193).

Loomulikult ei olnud poolakad tekkinud olukorraga rahul juba Poola esimestest jagamistest alates 18. sajandil lõpul. Esimene ülestõus toimus 1794. aastal Tadeusz Kościuszko juhtimisel. Ülekaaluka Venemaa armeega võideldes said ülestõusnud lüüa ja Kościuszko langes vangi (samas: 168). 26. novembril 1796 vabastas keiser Paul I Kościuszko tingimusel, et ta ei naase enam kunagi Vene impeeriumi aladele.

Tadeusz Kościuszko on tuntud kaugemalgi kui Poolas. Ta oli ka Ameerika Ühendriikide iseseisvussõja kangelane, kelle monumendi USA president William Howard Taft avas Lafayette'i pargis Washingtoni kesklinnas 1910. aastal. Tol korral võeti nõuks püstitada samasugune mälestussammas ka kangelase kodumaal, kui Poola on saavutanud iseseisvuse. See tehti teoks 2010. aastal ning Varssavis seisab praegu täpne koopia USA monumendist. Monumendil on kujutatud kindral Tadeusz Kościuszkot Ameerika kindrali rüüis, hoidmas käes Saratoga kaitserajatiste plaani.¹⁰

---

¹⁰Vt Biuro Bezpieczeństwa Narodowego. National Security Bureau. Uroczystość odsłonięcia pomnika Tadeusza Kościusz-

Kościuszkole on omistatud nn vikatimeeste (*kosynierzy*) üksuste loomine, milles vabatahtlikud võitlesid omatehtud lahingvikatitega. Esimest korda läksid sellised üksused lahingusse kindral Antoni Madaliński (1739–1805) juhtimisel. Vene keisririigi valitsus nõudis Poola armee vähendamist ning sõdurite sunniviisilist värbamist Preisi ja Vene armeesse. Madaliński ei olnud nõus oma armeest loobuma ja asus Krakówi poole teele, kus 24. märtsil 1794. aastal algas ülestõus. Ettevõtmisesse kaasati ka linnakodanikke ja talupoegi, kuid tulirelvi neile ei jagunud. See tingis vajaduse teist tüüpi relvade leidmiseks, milleks said piigid ja lahingvikatid. 4. aprillil alistati Vene armee Raławice all, mis sai võimalikuks tänu vapratele “vikatimeeste” üksustele. See võidukas lahing kiirendas ülestõusude puhkemist Poola eri paigus (Lechwar 2019: 42). Hiljem on ristatud lahingvikatite sümbolit romantiseeritud ja kasutatud ka Teises maailmasõjas liitlaste poolel sõdinud Poola hävituseskadrilli embleemil.¹¹

Järgmine suurem vastupanu leidis aset aastatel aastail 1830–1831, mil puhkes novembriülestõus.¹² Sel ajal oli Poolal veel oma sõjavägi, mis osutas tulist vastupanu, kuid jäi lõpuks siiski arvulises ja sõjalises ülekaalus venelastele alla. Sellele järgnes 1846. aastal ülestõus Krakówis. 1815. aasta Viini kongressi otsuse tulemusena moodustatud Krakówi vabariik kujunes oluliseks kaubandus- ja majanduskeskuseks ning oli võrreldes teiste Poola aladega tunduvalt kõrgema arengutasega. Samuti oli seal talurahva olukord heal järjel, erinedes märgatavalt naabruses asuvast Galiitsiast, mis kuulus Austria võimu alla (Lukowski, Zawadski 2019: 197). Just Galiitsiast kujunes Poola poliitilistes ringkondades idee alustada uut katset Poola alade ühendamiseks. Selle kavatsuse elluviimisel pörkuti aga Ukraina rahvuslaste huvidega, kelle eesmärgid ei langenud kokku Poola poliitiliste püüdlustega (samas: 219), mistõttu ka 1846. aasta poolakate iseseisvuspüüe suruti maha.

Novembriülestõusu läbikukkumine tõi kaasa emigratsioonilaine, mida Poola historiograafias tähistatakse mõistega *Wielka emigracja* (Suur emigratsioon). Suureks nimetatakse seda niihästi pagulaste arvu kui ka ulatusliku mõju pärast Poola vabadusvõitluse toetuseks. Emig-

---

ki, 16.11.2010, www.bbn.gov.pl/pl/wydarzenia/2557,Uroczystosc-odsloniecicia-pomnika-Tadeusza-Kosciuszki.html.

¹¹Vt No. 303 Polish Fighter Squadron badge. — Wikimedia Commons, 16.11.2009, commons.wikimedia.org/wiki/File:PSP_Dywizjon_303.svg.

¹²Novembriülestõus algas 29. novembri ööl vastu 30. novembrist 1830 ja lõppes 21. oktoobril 1831.

ratsioonis kujunesid välja aktiivsed poliitilised ja intellektuaalsed ringkonnad, kes hoidsid Poola omariikluse idee järjepidevust ning mõjutasid Euroopa avalikkust Poola iseseisvuspüüdeid toetama.

Eksiilis tegutsenud silmapaistvamate isikute hulgas väärib esiletõstmist Adam Mickiewicz (1798–1855), kes kirjutas Prantsusmaal paguluses viibides eepilise poemi *Pan Tadeusz ehk viimne kohturetk Leedus* (eesti k Tallinn: J.-K. Raid, 2000; tlk Aleksander Raid). Seda teost peetakse tänapäevani Poola rahvuseeposeks, ehkki avasõnas nimetab autor oma kodumaaks Leedut. Tegelikult pole selles midagi üllatavat ega vastuolulist, vaid see peegeldab 19. sajandi identiteedi ja geograafilise käsituse eripära, milles kohalik (Leedu) ja kultuuriline (Poola) kuu-luvus eksisteerisid rööbiti.

Peale kirjandusliku tegevuse osales Mickiewicz aktiivselt poliitilises ja sõjalises tegevuses. Itaalias moodustas ta 200-liikmelise Poola leegioni ning 1855. aastal siirdus Türki, kus oli abiks samasuguse poola emigrantidest koosneva leegioni moodustamisel. Käis Krimmi sõda ja leegion loodi Osmani impeeriumi koosseisus venelaste vastu võitlemiseks (Makowski 2022). Mickiewicz'i tegevus katkes, sest ta suri samal aastal koolerasse. Tema säilmed toodi hiljem Poolasse ning ta on maetud Krakówi Waweli katedraali krüpti, kus puhkavad ka teised Poola rahvusliku ajaloo suurkujud. Navahrudakis, mis asub praeguse Valgevene territooriumil, asub poeedi lapseõlvekodu. Selles tegutseb Mickiewicz'i majamuuseum ning lähedal asuvas Zavosses on perekonna mõis, kus 1998. aastal avati samuti muuseum.

Teine emigratsioonilaine suurkuju oli Frédéric Chopin (1810–1849). Kuigi tema isa oli prantsuse päritolu, pidas ta ennast elu lõpuni poolakaks. Eriti oluline on Chopini panus selliste žanride arendamises nagu poloneesid ja masurkad, mis põhinevad Poola traditsioonilistel tantsuvormidel ning mille kaudu tõi ta rahvuslikud motiivid Euroopa klassikalise muusika keskmesse. Chopin viibis juba enne novembriülestõusu puhkemist välismaal ning jäi selle järel elama Pariisi. Kuuldes novembriülestõusu nurjumisest Varssavis 1831. aastal, väljendas ta kogu oma valu ja igatsust kodumaa järele võimsas *Revolutsioonilises etiüüd* (*op.* 10 nr 12 c-moll), aga ka prelüüdid, masurkades ja krakovjakides (Lukowski, Zawadzki 2019: 209).

Chopin suri Pariisis ning ta on maetud Père-Lachaise'i kalmistule. Viimase soovi järgi toimetati aga tema süda Poolasse, kus see asub tänapäevani Varssavi Püha Risti kiriku ühes sambas. Enne Pariisi lahkumist elas Chopin Czapski palees Varssavis, kus varem oli võimalik külastada nende perele kuuluvat salongi. Praeguseks on see suletud ja hoones asub Kaunite Kunstide Akadeemia. Tunnise autosõidu kaugusel

Varssavist Żelazowa Wolas asub aga Chopini sünnikodu, mis on saanud oluliseks sihtkohaks muusikasõprade üle kogu maailma.

Tadeusz Kościuszkoga koos võidenud ja juba varem emigratsiooni lahkunud Poola diplomaat ja poliitik Michał Kleofas Ogiński (1765–1833) on rohkem tuntud heliloojana. Tema hinnatuim teos, melanhoolse karakteriga polonees “Pożegnanie Ojczyzny” (Hüvastijätt kodumaaga) võitis populaarsuse nii Poolas, Valgevenes kui ka Ukrainas. Pole täpselt teada, millal see on kirjutatud, ka on vaieldud teose autorsuse üle. Sellest hoolimata on see kinnistunud “Ogiński poloneesina”, mis seob muusikapala tugevalt autoriga. Valgevenes Zalesje külas asub Ogińskite suur mõisakompleks, mis on kenasti säilinud, renoveeritud ja külastajatele avatud.

2. mail on Poola lipupäev ja koos sellega tähistatakse Poolas ka Poola diaspora ja välispoolakate päeva. 2022. aastast toimuvad Poola lipupäeva pidustused ka Tartus. On ju Tartu valgepunase lipu värvid saadud 1584. aastal Poola kuningalt Stefan Bathorylt (1533–1586) Poola lipu eeskujul. Nende pidustuste ajal kõlab ka Ogiński polonees “Hüvastijätt kodumaaga” Tartu raekoja kellamänguna.¹³

Muusika olulisust Poola jaoks rasketel aegadel ei saa kuidagi alhinnata, sest emigratsiooniperioodist on Poola endale saanud ka riigihümni. Tihedad sidemed Itaaliaga viisid selleni, et nii Poola kui ka Itaalia hümnid sõnades peegeldub omalaadne riikidevaheline austusavaldus.

Kui 1850. aastate lõpu ja 1860. aastate algul toimusid Itaalia ühendamise katsed (vt Gaca, Witkowski 2011), avaldasid need märkimisväärset mõju Poola vabaduse eest võitlejatele. Aset leidnud sündmused äratasid võltslootuse, et ka poolakad võivad oodata välist toetust, eeskätt Prantsumaalt. Giuseppe Garibaldi (1807–1882) juhitud ülestõus ja selle edu mõjusid samuti innustavalt, tugevdades veendumust, et rahvaalgatuslik vastupanu võib osutada tõhusaks ka impeeriumi sõjamasina vastu.

Itaalia vabaduse eest võitles Napoleoni poolel ka kindral Jan Henryk Dąbrowski (1755–1818). Ja kuigi tema arvel on ka paljudes teistes riikides peetud lahinguid, siis just Dąbrowski moodustatud Itaalia leegionidele kirjutas sõber, võitluskaaslane ja luuletaja Józef Wybicki (1747–1822) 1797. aastal sõnad isamaalisele laulule Poola leegionidest Itaalias. Laul saavutas kiiresti erakordse populaarsuse mitte ainult leegionäride, vaid kõikide poolakate hulgas. Sõdurid panid laulule nimeks “Mazurek Dąbrowskiego” (Dąbrowski masurka). Me-

---

¹³Vt Tartus tähistatakse Poola lipu päeva. — Tartu.ee, 3.05.2025, tartu.ee/et/uudised/tartus-tahistatakse-poola-lipu-paeva.

loodia põhineb rahvapärase masurka motiividel ja selle autor ei ole teada. 1927. aastal sai Dąbrowski masurkast Poola Vabariigi ametlik hümn (Lukowski, Zawadski 2019: 178). Nagu eespool öeldud, mainitakse selle refräänis Itaaliat: “Marsz, marsz, Dąbrowski, / Z ziemi włoskiej do Polski” (Marss, marss Dąbrowski / Itaaliamaalt Poolasse). Itaalia hümnis seevastu pole unustatud poolakaid, kellega koos Austria musta kotka vastu verd valati: “Il sangue d’Italia / E il sangue Polacco” (Itaalia veri / Ja poolakate veri).

Dąbrowski masurka võeti hästi vastu ka teiste Euroopa slaavlaste seas. Paljud tegid laulu alguse “Jeszcze Polska nie zginęła, / Kiedy my żyjemy” (Poola pole veel kaotatud / kuni me elame) ümber vastavalt oma rahvusele või riigile. Näiteks algab Ukraina hümn ka tänapäeval sõnadega “Ще не вмерла України і слава, і воля” (Ukraina pole veel kaotatud ja au, ja tahe).

Suur võitlustahe ja entusiasm, mida poolakad teiste riikide vägedes üles näitasid, jäid paraku tasumata. Oodatud abi jäi tulemata, mistõttu Poola iseseisvuspüüdlused jäid sisemise vastupanu tasandile.

Keiser Aleksander II troonile astumine 1855. aastal tõi Poolas kaasa liberaalsemad reformid: kinnipeetutele anti amnestia, peatati sõjaväkke värbamine, avati Varssavi meditsiiniakadeemia, leevendati politseikontrolli ja tühistati paljud ühiskondliku tegevuse piirangud (Lukowski, Zawadski 2019: 222). Professor Andrzej Szwarci hinnangul oli Aleksander II valitsusaeg täis kahepalgelisust, mida illustreerib hästi keisri visiit Varssavisse 1856. aastal. Kohtumisel Poola aadliga Łazienki palees lausus ta kuulsaks saanud sõnad “point de rêveries, messieurs” (ärge hellitage illusioone, härrased). Kuigi seda fraasi on hiljem korduvalt tsiteeritud, jäetakse sageli tähelepanuta sellele eelnenud mõte. Nimelt rõhutas Aleksander II, et on oma isa Nikolai I Poola-suunalise poliitika jätkaja, öeldes otse välja, et “see, mida minu isa tegi, oli hästi tehtud” (Szukała 2016). Näiliselt pakkuski Venemaa rohkem vabadusi, hariduses hakkas taas valitsema poola keel ja ka tsensuuri leevendati, kuid Poola riigi uuestisünniks ei olnud Vene impeeriumil ei valmidust ega tahtet. Tähtsaks see ju ulatuslike territooriumide eraldumist, mis olid olnud juba aastaid Venemaa koosseisus.

*

Viimasest suurest vastuhakust 1830. aastate algul oli möödunud juba üle kolmekümne aasta, ent poolakad polnud veel ikka saavutanud iseseisvust. Selline olukord viis leppimatud vabaduseihkajad paratamatult uute ülestõusude kavandamiseni.

1863. aasta jaanariülestõus, millest kirjutab Eliza Orzeszkowa oma novellis, kujunes Poola 19. sajandi vastupanuliikumises kõige ulatuslikumaks ning tähenduslikumaks. Selle põhjused ei piirunud üksnes poliitilise rahulolematusega, vaid olid tingitud rahvuslike ja imperiaalvõimu põhimõtete kokkupõrkest. Poolakatel oli välja kujunenud selge ajalooline identiteet, oma keel ja kultuuriline järjepidevus, mis toetas arusaama, et nad moodustavad rahvuse ja rahvusel on õigus oma riigile.

Orzeszkowa novelli üks tegelastest on Romuald Traugutt. See on tegelik ajalooline isik (eluaastad 1826–1864), keda autor isiklikult tundis ja enda juures varjas. Poola teadlaste publikatsioonides on väga vähe viiteid ülestõusu käigu kohta endise Leedu suurvürstiriigi territooriumil ja arvatakse, et Valgevene, Leedu ja Venemaa arhiivides leidub rikkalikult allikmaterjale, mida ei ole veel jõutud uurida ja mis käsitlevad Romuald Traugutti rolli ülestõusu juhina Polesjes Hrodna kubermangu Kobrõni rajoonis. Seetõttu on Eliza Orzeszkowa mälestustetsükli kogumik *Gloria victis* oluline teadmisteallikas selle isiku kohta.

1863. aasta kevadel ja suvel oli Orzeszkowa mitu kuud tihedas kontaktis Trauguttiga. Naine oli nende sündmuste keskel ja osutas ülestõusnutele igakülgset abi. Ise ta lahingutegevuses ei osalenud, küll aga on ta käinud hiljem vaatamas ühte võitluspaika, mis tema abikaasa mõisa lähedal toimus, ning kirjeldab seda nii:

See oli teispool Kuninglikku kanalit,¹⁴ niinimetatud Horecki metsades. [...] nägin nüüdseks tühja lagendikku, kus salk oli kolm nädalat laagris olnud. Seal olid ikka veel matmata hobuste korjused, okstest tehtud telgid ja langenud mässuliste surnukehade kohale oli juba kerkimas kääbas (Bursztyńska 2013: 13).

Orzeszkowa mälestused on andnud väärtusliku panuse ka Poola endise piirkonna kui mälupaiga säilitamiseks.

Mis puutub Romuald Traugutti, siis novellis on Orzeszkowa andnud peaaegu jumaliku tähenduse oma kangelasele, kelle eesmärgid on kõrgemad maistest väärtustest: “Nende ülem oli mees püha nimega, mis kõlas: Romuald Traugutt.” On teada, et autor ei olnud ka päriselus Traugutti vastu ükskõikne, vaid tundis ta vastu romantilisi tundeid ning vaimustust. Noore naise jaoks oli ta mehelikkuse, rüütellikuse ja poolakale omase vooruse kehastus. Orzeszkowa oli aga abielus, ja kui tuli välja, et nad oma mõisas mässulisi varjavad, saadeti Permi kubermangu sunnitööle tema mees Piotr Orzeszko. Eliza ei läinud teda isegi saatma, ütles ainult, et ei armasta teda, kuid tunnistas oma süüd ja nimetas

---

¹⁴Kuninglik kanal on Dnepri-Bugi kanali ajalooline nimi.

seada "eetiliseks eksimuseks". Mässulistele abi pakkumine oli tegelikult just naise idee. Kui Piotr aastate pärast amnestiaga vabastati, ei pakkunud naine talle ei moraalselt ega materiaalselt tuge, vaid algatas hoopiski lahutusprotsessi (Musijenko 2013: 33).

Romuuld Trauguttil aitas ta aga põgeneda, viies ta isiklikult oma tõllas Varssavile võimalikult lähedale. Lõplikult ei õnnestunud tal oma kangelast päästa, sest Varssavis Traugutt vahistati ja hukati 5. augustil 1863. aastal (samas).

2026. aasta jaanuaris avati pärast restaureerimist Orzeszkode perekonna kabel, mis kuulus Eliza Orzeszkowa mehe suguvõsale. See asub Valgevenes Zakozeli külas ja on suurim gooti stiilis ehitis Valgevene pinnal. Kuigi ajakirjanduses kirjutatakse ka president Aliaksandr Lukašenka kantselei toetusest kabeli renoveerimiseks, ei räägita midagi Poola kultuurimälestiste fondi kaasabist (vt Kaplitsu... 2026). Väidetavalt varjatigi Romuuld Traugutti just selles kabelis.

Eliza Orzeszkowa on öelnud, et ülestõusu temaatika käsitlemine oli seotud eesmärgiga kujutada 19. sajandi Poola viimast rahvuslikku vabadusvõitlust kunstilises vormis, lootuses, et see võib taaselustada patriootilisi tundeid nende seas, kelle hoiakud isamaa vabaduse nimel olid tema hinnangul jahtumas. Ka soovis ta näidata Poola aadli, eeskätt mõisnike kihi panust kangelaste ja märtritena, vastukaaluks kriitilistele ja vaenulikele hoiakutele selle ühiskonnarühma suhtes pärast ülestõusu mahasurumist (Bursztyńska 2013: 10)

Sellest lähtudes oli Orzeszkowa eesmärgiks taastada aadli osalusel toimunud 1863. aasta vabastusliikumise tähendus rahvuslikus mälus ning vältida selle taandumist ükskõiksuse ja unustuse valda. Samuti püüdis ta vahendada järgnevale põlvkonnale patriootliku käitumise eeskujusid ajal, mil Poola ühiskond koges süvenevat pettumust ning kriitilised hoiakud aadli suhtes teravnesid.

Kuigi ka jaanuariülestõus suruti maha, ei viinud see Poola rahvusliku identiteedi katkemiseni. Vastupidi — 19. sajandi teisel poolel tugevnes kultuuriline eneseteadvus ning kujunes välja rahvuslik narratiiv, milles poolakaid esitleti kangelaslike vabadusvõitlejatena. Selles kujutluses omistati neile ka lääne kultuuriruumi kaitsjate roll. Poolat koheldi Vene impeeriumis kui lääne tsivilisatsiooni Trooja hobust ja slaavlaste reeturit, kes püüdis hävitada "Püha Venemaad" (Szukala 2016).

Hüüdlause "Za wolność naszą i waszą" (Meie ja teie vabaduse eest) on samuti pärit Poola 19. sajandi vastuhakkude ajast, mida hiljem on kasutatud mitme Vene-vastase loosungina läbi aegade.

Orzeszkowa vältis novellis allegooriate kasutamist, mis oleksid traagöödiat varjanud või ähmastanud. Vastupidi, ta rõhutas emotsionaal-

selt oma ülevat suhtumist sellesse, mida võib märgata juba pealkirjas “Gloria victis” (Au võidetuile). Samas ei nimeta ta kordagi Vene armeed, vaid kujutab neid “tohtu halli massina”. Ta jutustab tundmatutest metsahaudadest, mis on Polesje kandis säilinud, osale neist on isegi mälestuskivid asetatud. Viimastel aastatel on aga Valgevenes hakatud Poolaga seotud mälestusmärke rüüstama (vt Gargalyk 2025). Hrodna linnas on maha võetud 1863. aasta ülestõusu mälestusmärk (vt Pomnite... 2023).

Poola 19. sajandi ülestõusud näitasid selgelt, kui piiratud olid väiksemate rahvaste võimalused oma poliitilist saatust kujundada olukorras, kus otsuseid määrasid eelkõige suurriikide strateegilised huvid.

Poola hariduselus toimunud muutused (Vilniuse ülikooli sulgemine 1832. aastal, Varssavi ülikooli sulgemine 1869. aastal) tõi paljud Poola üliõpilased Tartu ülikooli. Poolakate Tartu-elust ja tegemistest on kirjutatud *Ajaloolise Ajakirja* veergudel (vt Janicki 2002; Brzezińska 2002).

Poola iseseisvus 11. novembril 1918, mil marssal Józef Piłsudski kuulutas “uuestisündinud ja iseseisva Poola Vabariigi” ilmunisest kaardile. Piłsudskilt pärineb idee luua Kesk- ja Ida-Euroopa riike hõlmav föderatsioon Międzymorze (tuntud ka kui Intermarium), mille eesmärk oli tasakaalustada Venemaa ja Saksamaa võimu regioonis. Föderatsioon oleks hõlmanud riike Soomest Jugoslaaviani (Balkanini) ja mõistagi oleksid sinna kuulunud ka Eesti ja Poola. Kuna paljude riikide omavahelised suhted olid väga pingelised, siis see idee ei teostunud.¹⁵ Tänapäeval, kui Venemaa on näidanud taas imperialistlikku okupeerimispoliitikat, on see mõte uuesti päevakorral “Kolme mere algatuse” nimega.¹⁶

Iseseisvuse taastamine pärast Esimest maailmasõda ei olnud veel Poolale lõplik. 1939. aastal kaotasid vaenulikud naabrid riigi taas kaardilt, kuid Teise maailmasõjaga seotud sündmused on hästi teada ja nendel ma siin ei peatu.

*

Pöördudes lõpetuseks tagasi novelli “Gloria victis” juurde, võib öelda, et Orzeszkowa käsitlus ei piirdu üksnes 1863. aasta ülestõusu mälestamisega, vaid asetab selle laiemasse rahvusliku mälu ja ajaloolise koge-

---

¹⁵Vt Eesti-Poola diplomaatilised suhted 100. — Eesti suursaatkond. Varssav, warsaw.mfa.ee/eesti-poola-diplomaatilised-suhted-100.

¹⁶Vt Kolme mere algatus (3SI). — Välisministeerium, 15.08.2024, www.vm.ee/suhted-teiste-riikide-ja-organisatsioonidega/regionaalne-koostoo/kolme-mere-algatus-3si.

muse raamistikku. Kaotuse tähendus ei ammendu ainult lüüasaamisega, vaid võib kujuneda identiteedi- ja kultuurisümboliks.

Tänan Tartu Ülikooli kirjandusõpetuse lektorit Katre Talvistet ning poola keele ja kirjanduse külalislektorit Marcin Raimani, samuti maailmakirjanduse kaasprofessorit Rebekka Lotmani toetuse ja nõuannete eest.

Renate Ilves

Kirjandus

- B r z e z i ŋ s k a, Jadwiga. 2002. Poola farmatseutide akadeemilised ühendused Tartus 1837–1915. — *Ajalooline Ajakiri*, nr 1/2 (116/117), lk 281–290, www.academia.edu/82409353/Ajalooline_Ajakiri_the_Estonian_Historical_Journal_2002_NR_1_2_116_117
- B u r s z t y ŋ s k a, Halina. 2013. Romuald Traugutt: Obraz bohatera w opowiadaniu Elizy Orzeszkowej “Oni”. — *Magazyn Polski*, Nr. 2 (86), s. 8–14, kresy24.pl/wp-content/uploads/2013/02/Magazyn_Polski_2-2013.pdf
- B u t e v i ĉ 2008 = Бутэвіч, Анатоль. Ажэшка Эліза. Gloria victis. Навэла: Уступнае слова і пераклад з польскай Анатоля Бутэвіч. — *Дзеяслоў*, № 4 (35), dziejaslou.by/old/www.dziejaslou.by/inter/dzeja/dzeja.nsf/htmlpage/azh3502ec.html?OpenDocument
- G a c a, Andrzej, Zbigniew W i t k o w s k i 2011. Zjednoczenie Włoch: W 150. rocznicę wydarzeń roku 1861. — *Toruńskie Studia Polsko-Włoskie VII* [online], 17 grudzień, s. 11–34, doi.org/10.12775/2804
- G a r g a l y k 2025 = Гаргалык, Татьяна. Как в Беларуси уничтожают неудобные памятники? — Медиакомпания DW, 9.07, www.dw.com/ru/ohrannyj-status-ne-spasaet-kak-v-rb-unictozaut-neugodnye-pamatniki/a-73211744
- G ó r n i a k, Teresa. 2014. Głos znad Niemna: Nowe spojrzenie na twórczość Elizy Orzeszkowej w świetle badań nad księgozbiorem prywatnym pisarki. — *Bibliotekarz Podlaski. Ogólnopolskie Naukowe Pismo Bibliotekoznawcze i Bibliologiczne*, T. 15, Nr. 1 (28), s. 87–106, www.ksiaznicapodlaska.pl/site/bibliotekarz/28/6_Teresa_Gorniak.pdf
- J a n i c k i, Arkadiusz. 2002. Poola üliõpilased Tartu ülikoolis 1802–1918. — *Ajalooline Ajakiri*, nr 1/2 (116/117), lk 265–280, www.ajaloolineajakiri.ee

- academia.edu/82409353/Ajalooline_Ajakiri_the_Estonian_Historical_Journal_2002_NR_1_2_116_117
- Каплітсу... 2026 = Капицу рода Ожешко открыли после восстановления — вот как она изменилась. — Tochka.by, Белорусский интернет-портал, 23.01, tochka.by/articles/life/kaplitsu_roda_ozheshko_otkryli_posle_vosstanovleniya_vot_kak_ona_izmenilas
- Kotowska Nagström, Światosława 2008. Eliza Orzeszkowa w kręgu literackiej Nagrody Nobla. Eliza Orzeszko och Nobelpriset i litteratur. — Stockholms Universitet, Slaviska institutionen, Examensarbete, www.diva-portal.org/smash/get/diva2:450392/FULLTEXT01.pdf
- Lechwar, Mateusz 2019. Oddział kosynierów z Bieździedzy — powstanie i działalność. — *Roczniki Teologiczne*, Tom LXVI, zeszyt 4, s. 41–53, doi.org/10.18290/rt.2019.66.4-3
- Lindepuu, Hendrik 2024a. Hendrik Lindepuu: Mind ei kõida teosed, kus teemaks armunute hale nuuksumine. [Intervjuu Maarja Vainole.] Toim. Neit-Eerik Nestor. — Kultuur.err.ee, 13.05, kultuur.err.ee/1609341114/hendrik-lindepuu-mind-ei-koida-teosed-kus-teemaks-armunute-hale-nuuksumine
- Lindepuu, Hendrik 2024b. Miks klassikud? — Hendrik Lindepuu Kirjastus, 9.02, hlk.ee/uudised/view/44
- Lukowski, Jerzy, Hubert Zawadzki 2019. *A Concise History of Poland*. 3rd ed. New York: Cambridge University Press
- Makowski, Darek 2022. A quick guide to knowing everything about Adam Mickiewicz. — *Polish Culture Newsletter*, 2.11, culture.pl/en/article/a-quick-guide-to-knowing-everything-about-adam-mickiewicz
- “Marta”... 2021 = “Марта” на языке эсперанто: Более столетия назад создатель международного языка Людвиг Заменгоф сам лично перевел роман Элизы Ожешко. — *Гродзенская правда*, 26. июля, grodnonews.by/news/kultura/marta_na_yazyke_esperanto_bole_stoletiya_nazad_sozdatel_mezhdunarodnogo_yazyka_lyudvig_zamengof_sam_lichno_perevel_roman_elizy_ozheshko.html?amp=1
- Musiенко 2013 = Мусиенко, Светлана. Мифы и реальность в жизни и творчестве Элизы Ожешко. — Мікола Хмяльніцкі (ред.). *Эліза Ажэшка ў этэтычнай прасторы славянскіх краін: Зборнік артыкулаў*. Мінск: Кнігазбор, с. 24–37, elib.bsu.by/bitstream/123456789/31657/1/%D0%AD%D0%BB%

D1%96%D0%B7%D0%B0%20%D0%90%D0%B6%D1%8D%
D1%88%D0%BA%D0%B0.pdf#page=24

- N o w a k - K a c z m a r e k, Magdalena, Paulina S t a s i a k 2020. *Eliza Orzeszkowa: Gloria victis*. (Czytaj po polsku. T. 13.) Materiały pomocnicze do nauki języka polskiego jako obcego. Edycja dla początkujących (poziom A1–A2). Katowice: Uniwersytet Śląski, doi:10.31261/PS.210
- P o m n i t e . . . 2023 = Помните памятный знак повстанцам Калиновского, пропавший в Гродно?: Власти дали странное объяснение, что с ним произошло. — Зеркало, 22.08, news.zerkalo.io/cellar/46904.html
- S i n d e t s k a j a, Natalia 2008. *Polsko-estońskie stosunki kulturalne w latach 1918–1939: Praca doktorska napisana pod kierunkiem prof. dr. hab. Jana Lewandowskiego*. Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus
- S z u k ł a, Michał 2016. Prof. Szwarz: Panowanie Aleksandra II było jednocześnie zmianą i kontynuacją. Rozmawiał Michał Szukała. — Dzieje.pl, Portal Historyczny, 14.07, dzieje.pl/aktualnosci/prof-szwarc-panowanie-aleksandra-ii-bylo-jednoczesnie-zmiana-i-kontynuacja
- S v e n s é n, Bo 2004. The Nobel Prize in literature: Nominations and reports 1901–1950. Transl. by David Jones. — The Nobel Prize, 29.12, www.nobelprize.org/prizes/themes/the-nobel-prize-in-literature-nominations-and-reports-1901-1950
- W a l t e r, Hannes 2001. Husaar. — *Horisont*, nr 2, lk 36–39, www.horisont.ee/arhiiv_2000_2002/h2001n219.html

---

LUULET

Tenzin Tsundue

Tõlkinud Mathura

ISIKLIK SALALUURE

Tiibet on Ladakhist
silmapilgu kaugusel.
Õeldakse,
et selle mustendava
Dumtse sopka tagant
ta algab.
Sealt ma nägingi esmakordselt
oma maad —

kiirustatud salaretkel
jõudsin välja sinna künkale.

Nuusutasin mulda,
kratsisin maad,
kuulatasin kuiva tuult
ja mägikurgede huiget.

Piiri ma ei näinud,
ma vannun, käsi südamel:
seal “teisel pool” nägi kõik
üsna samasugune välja.

A Personal Reconnaissance. — My Tibetanness. — The Tibetan in Mumbai. — Betrayal. — Horizon. — Tenzin Tsundue. *Kora: Stories and Poems*. Dharamshala: Blackneck Books, 2023. © Tenzin Tsundue. Avaldame autori loal.

Ega ma teadnudki,
kas olin siin- või sealpool.
Ega ma teadnudki,
kas olin seal- või siinpool.

Õeldakse, et kiangid¹ käivad sealt
igal talvel siin.
Õeldakse, et kiangid käivad siit
igal suvel seal.

MINU TIIBETLUS

Kolmkümmend üheksa aastat eksilis,
ja mitte ükski paganama riik
pole senikaua meid tunnustanud!

Siingi, kus elame, oleme pagulased,
kadunud maa rahvas,
ja mitte kellegi kodanikud.

Tiibetlased — maailma kaastunde aktsiabörs.
Kirka pilguga mungad ja laterdavad
traditsioonihoidjad,
sada tuhat on meid ja mõni tuhat veel peale,
kõik kenasti segunenud, kohanenud
eri kultuurihegemooniates.

Igas kontrollpunktis ja riigiametis
olen “India tiibetlane” —
panen pihud kokku, kui aastast aastasse
oma isikutunnistust uuendan:
võõramaalane, sündinud Indias.

---

¹*Equus hemionus kiang*, tiibeti eeslik. *Tlk.*

Olen peaaegu et indialane,
kui mu tahumatud näojooned välja arvata.
“Nepaallane? Tailane? Jaapanlane?
Hiinlane? Nagamaalane? Manipurlane?”
küsitakse minult, aga mitte iial:
“Tiibetlane?”

Aga tiibetlane ma olen.
Olgugi et mitte Tiibetist.
Olgugi et pole seal kunagi käinud.
Unistan vaid hauast seal.

MUMBAI TIIBETLANE

Mumbai tiibetlane
ei ole vööramaalane.

Ta on kokk
hiina kiirtoidukohas.
Arvatakse, et
ta on Pekingist pagenud hiinlane.

Suviti võib teda näha
veel ka Pareli silla varjus
sviitreid müümas.
Siis arvatakse, et ta on eruohvitser.

Mumbai tiibetlane
kõneleb kohalikus murdes,
vöib-olla küll kerge tiibeti aktsendiga,
aga kui tal sõnad otsa saavad,
hakkab tiibetlusi pikkima.
Parsidele teeb see nalja.

Mumbai tiibetlane
sirvib läbi kohaliku uudislehe,
fännab kohalikku raadiojaama,
ootamata sealt eales
ühtki laulu Tiibetist.

Foori taga saab ta bussi peale,
vahel jookseb vihmavalanguis,
uitab pimedatel kõrvaltänavatel
ja leiab tuge kogunenud elutarkusest.

Ta vihastab vaid siis, kui
tema üle naerdakse:
“Tšing-tšong, ping-pong.”

Kui Mumbai tiibetlane
on väsinud,
tahab ta magada, undki näha.
Kell 11 öhtul astub ta öörongile
Himaalajasse,
ning hommikul 8:05 toob kiirliin
ta tagasi Churchgate'i.
Metroorong, Uus Impeerium.

REETMINE

Minu isa hukkus
meie kodu, meie küla,
meie maa kaitsel.
Mina tahtnuks niisamuti võidelda.
Aga me oleme budistid.

Meile öeldakse,
et olge rahumeelsed, vägivallatud.
Nii olengi vaenlasele andestanud.
Aga vahel mõtlen,
et ehk olen oma isa reetnud.

HORISONT

Oled jõudnud kodust
horisondini.
Siit liigud järgmisse
siia.

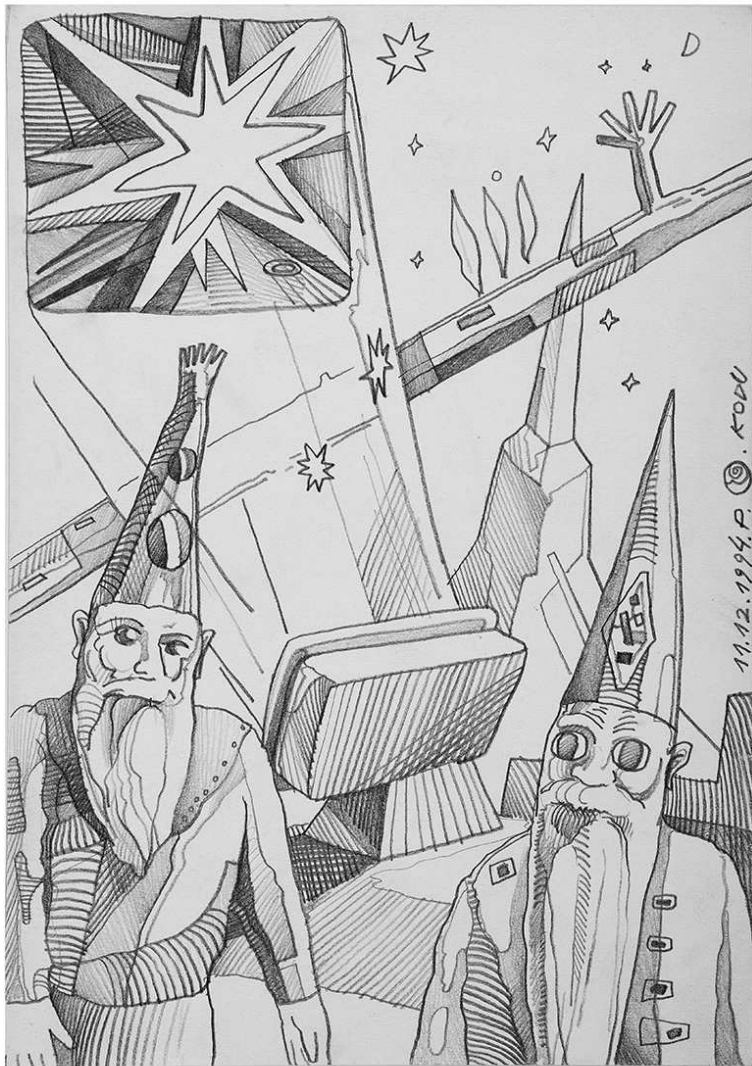
Siit järgmise, ja sealt
järgmise, järgmise horisondini,
iga samm on horisont,
horisondist horisondini.

Loe sammud kokku
ja jäta arv meelde.

Korja mõned valged kivid
ja veidrad võõrad puulehed taskusse.
Jäta kurvid ja kaljuservad
meelde.

Võib olla kunagi
tuleb sul koju tulla.

TENZIN TSUNDUE (1975) on Indias sündinud ja üles kasvanud tiibetlasest kirjanik ja aktivist. 22-aastaselt reisis ta Tiibetisse, kuid vangistati ja saadeti tagasi sünnipaika Indiassa. Indias on tiibetlastel aga keelatud Hiina vastu meelt avaldada. 2001. aastal pälvis Tsundue oma loomingust eest Outlook-Picadori auhinna.

ALBERT GULK (pliiats, paber, 1994)

RELIGIOONID: KAS NEID ÜLDSE ON?

Kevin Schilbrack

Tõlkinud Aldo Randmaa

Mitmed uurijad on viimasel ajal väitnud, et “religiooni” mõiste on tehnilik, konstrueeritud, leiutatud, see on kujutluse vili ega vasta objektiivsele reaalsusele, millelegi, mis on maailmas väljaspool meid.¹ Kui mõista dekonstruktsiooni mittetehnilises tähenduses lähenemisviisina, mis võtab ette süvenematult reaalseks peetavad tähendused ja püüab näidata, et nad on mõisteliselt ebastabiilsed, ajalooliselt tekkinud ja ideoloogiliselt motiveeritud, siis need krii-

---

Religions: Are There Any? — *Journal of the American Academy of Religion*, Vol. 78, No. 4, December 2010, pp. 1112–1138. doi:10.1093/jaarel/lfq086.

© Kevin Schilbrack 2010.

Avaldame autori loal.

¹Eriti pean silmas järgmisi: W. C. Smith 2020; J. Z. Smith 1982, 2017; Asad 1993; Balagangadhara 1994; McCutcheon 1997, 2001; Fitzgerald 1997, 2000, 2007a, 2007b; Arnal 2000; Dubuisson 2003 ja Webb 2009. Masuzawa (2005) kritiseerib sellega seotud “maailmareligioonide” ideed. Küsimuse taiplikke käsitlusi võib leida ka järgmistest teostest: Wax 1984; Wilson 1998 ja King 1999.

tikud tegelevad religiooni mõiste dekonstrueerimisega.² Artiklis püüan anda sellele kriitikale hinnangu.

Artikli liikumissuund on lühidalt järgmine. On olemas läbi-mõtlemata, kuid laialt levinud arusaam religioonist, mille ko-haselt religioon oleks justkui miski, mis eksisteerib seda kirjel-davaist mõisteist sõltumatult. Sellest vaatenurgast on religioonil oma objektiivne iseloom, mille uurija peab avastama. Seda aru-saama religioonist võiks nimetada naiivseks realismiks. Arvan, et naiivset realismi religiooni suhtes on kriitika eest raske kaits-ta. Samas järeldavad mõned kriitikud, et religiooni või religioo-ne pole olemas, mina aga väidan, et kriitikast ei järeldu selline antirealistlik arusaam religioonist. Selle asemel püüan arendada mõõdukat religioonimõistet, kriitilist realismi, mis võtaks arves-se mõiste tänapäevast õhtumaist päritolu, aga siiski mõistaks reli-giooni uurimist sellise ühiskondliku reaalsuse uurimisena, mis on olulisimates aspektides uurijast sõltumatu.³

---

²Ehkki “religiooni” kriitikud ei võta tervikuna omaks Derrida ette-võtmist, toob McCutcheon esile, et tema kriitika religiooni *sui generis* mõistele sarnaneb Derrida dekonstruktiivse meetodiga, sest nagu ütleb Derrida, “liigub see tagurpidi alates sellest, mis näib loomulik, ilmsel-ge, iseenesest mõistetav või universaalne, näitamaks, et neil asjadel on oma ajalugu, põhjused, miks nad on sellised, nagu nad on, neist järeldu-vad tagajärjed ning et lähtepunkt pole mingi antus, vaid konstruktsioon, mis harilikult ennast näha ei suuda” (McCutcheon 1997: 73, osunda-des Derridat (1981: xv)). Arnal ja Fitzgerald soovivad samamoodi “religiooni” dekonstrueerida (Arnal 2000: 30; Fitzgerald 2000: 12, 245; 2007a: 8, 14).

³Tahan arendada selle artikli argumentatsiooni ilma keerukate fi-losofiiliste eeldusteta ning arvan, et “kriitilise realismiga” ma ei pea tegema seda rohkem, kui ma tekstis ütlen. Samas on minu käsituse ta-ga Roy Bhaskari arusaam uurimisest, mis teeb vahet “transitiivsetel” kognitiivsetel materjalidel ja “mittetransitiivsel” reaalsusel, mida need materjalid lubavad uurida. Tema kriitilis-realistliku kirjelduse kohaselt on subjekti intellektuaalsed suhted maailmaga (ka teooriad religiooni kohta) sotsiaalselt vahendatud, aga mitte sotsiaalselt kindlaks määra-tud. Tema lähenemise sissejuhatust vt Bhaskar 1989 või Collier 1994; klassikalist sõnastust vt Bhaskar 1975.

“RELIGIOONI” KRIITIKA

Minu hinnangul on religioonimõiste kriitikat kasulik vaadelda kolmel tasandil.

Esimene kriitikatase on, et termin “religioon” on sotsiaalne konstruktsioon.⁴ Sõltumata sellest, kas religioon on alati olemas olnud või mitte, ütlevad kriitikud, et mõiste *religioon* on välja mõeldud suhteliselt hiljuti. Nende järgi oli “religiooni” kui piiratud kogukonnas kehastunud konkreetse uskumussüsteemi mõiste enne 17. sajandit suuresti tundmatu ning mõte religioonist kui eri kultuuridele (või kõigile kultuuridele) ühisest üldnähtusest hakkas levima alles 19. sajandil (W. C. Smith 2020: 1. ptk). Enne õhtumaade uusaega oli see, mida praegu nimetatakse religiooniks, imbinud kõikjale kultuuri ning selle muudest aspektidest lahutamatu. Polnud eraldi oskussõna kultuuri niinimetatud religioosse aspekti jaoks erinevalt niinimetatud religioonivälisest aspektidest. Lisaks sellele ei olnud eraldi oskussõna oma kultuuri religiooni jaoks vastandina teiste kultuuride religioonidele, ning nõnda ei olnud eraldi oskussõna ka selle jaoks, mille üks tüüp paljudest oli kristlus. Võib juurelda selle üle, kas uusaja eurooplased mõtlesid religiooni mõiste välja sellepärast, et reformatsioon killustas kristliku kiriku või et Euroopa-väliste kultuuride kohta tekkis plahvatuslikult rohkem infot, aga *religiooni* sotsiaalkonstruktivistliku kriitika peamine iva on, et see mõiste pole üldlevinud. Klassikalises sanskriti keeles selle jaoks sõna pole ja seetõttu ei ole hinduistlikus pühakirjas “religiooni” mainitud. Samuti pole sellist sõna paali keeles ja sestap pole seda budistlikus pühakirjas. Sõna religiooni kohta ei ole hiina, jaapani, egiptuse ega indiaani keeltes (W. C. Smith 2020: 2. ptk). Sõna religiooni jaoks pole isegi heebreakeelses Piiblis ega kreekakeelses Uues Testamendis. Alles uusaja Euroopa kristlased olid need, kes üldistasid või abstraherisid oma tegevusest selle mõiste ja mõtlesid välja oskussõna “religioon” teatud tüüpi tegevuse tähistamiseks. Termin “religioon” selle tänapäevases tähenduses ei viita seega kõigi

---

⁴See vaade on ühine kõigile 1. märkuses viidatud teostele.

inimeste jaoks igal pool ühisele mõistele, vaid konkreetse tänapäevase, euroopaliku, kristliku ajaloo saadusele.

“Religiooni” kriitika teine tasand on, et see termin väidetavalt moonutab kultuurinähtusi, millele seda rakendatakse.⁵ (Võiks öelda: kui esimese tasandi süüdistus on, et see termin on sotsiaalselt konstrueeritud, siis teisel tasandil on süüdistuseks, et see on *vigane* sotsiaalne konstruktsioon.) Nad väidavad, et “religiooni” termin on *vigane*, sest see pole kultuuriliselt neutraalne, vaid kannab kaastähendusi, mis pärinevad uusaegse õhtumaa kristlikest allikatest. Selle kaebuse kokkuvõtteks väidetakse, et termin on *vigane* kolmel konkreetset viisil. Esiteks lihtsalt seepärast, et ühe üldtermini kasutamisega mitmesuguste erinevate uskumuste ja tavade kohta varjatakse ära erinevused ja muudetakse erisugused eluviisid olemuslikuks. Öelda, et täisealiseks saamise riituse juurde kuuluv armistamine (skarifikatsioon) on midagi samasugust nagu liha- ja piimatoitude eraldamine vastavalt Piibli eeskirjadele, ning öelda, et need mõlemad on midagi samasugust nagu uskuda, et kosmos läheneb lõpuaegadele — et kõik need asjad on religioon —, vihjab ebaajaloolisele, monoliitsele homogeensusele.⁶ Teiseks väidavad kriitikud, et termin on puudulik, sest kui

---

⁵Näiteks Balangadhara väidab, et *religiooni* mõiste moonutab India traditsioone (1994); Fitzgerald, et see moonutab budismi, hinduismi ja — tema parim näide — šintoismi (Fitzgerald 2000: osad II–III); ja Asad väidab, et see moonutab islamit ja keskaja kristlust (Asad 1993).

⁶Sellist väidet esitatakse sageli *võrreldamatu nimekirja argumentis*, nagu ma seda nimetan — milles kriitik nimetab terve rea väidetavalt religioosseid nähtusi ja küsib siis retooriliselt: mida saab sellise nimekirja üksustel olla ühist? Ühe näitena kirjutab Dubuisson: “Voodoo tseremoonias osaleja transiseisund, oma kongis palvetav benediktlaste ordu munk, Gangese jões kümblev braahman, enne pihti oma südame-tunnistust läbi uuriv kristlane, asteegi ohverduse tapaohver, kanoniseerimisprotsessi lõpptulemus, Bütsantsi ikoon, Tiibeti palveränduri palveratas, Oidipuse müüt, paavsti eostumisvastaste vahendite keeld, pühakirjasalmi kabalistlik eksegees, Šiva-kumardaja üksildane joogapraktika, lõik Hesiodose *Teogooniast*, taoismi õpetaja hommikused hingamisharjutused, talupoegade jaanitule pidustused, Hiina keisrile pühendatud isikukultus, surnud linnu sisikonnast tulevikku lugev Rooma enustaja, Meka palverändur, budistlik väljend *sarvaṃ duḥkham* — “kõik

kasutada sõna, mis eristab kultuuri religioosset aspekti kultuuri poliitilistest ja muudest aspektidest, siis peegeldub selles tänapäevane “kiriku ja riigi lahutatuse” arusaam religiooni olemusest — arusaam, mis pole olnud omane enamikule usklিকেle inimestele ajaloos. Seepärast annab selle sõna kasutamine mõista, et “religiooniga” kirjeldatav on midagi majandusest, poliitikast ja võimuküsimustest eristuvat (vt eriti Asad 1993; McCutcheon 1997). Ja kolmandaks väidavad kriitikud, et termin on vigane, sest selle sõnaga kaasneb endiselt kristlik tähendus, mille kohaselt on see, mida kirjeldatakse, inimese “usk” või “uskumused”, seega midagi privaatsset ja seepidist.⁷ Lühidalt öeldes on kriitikute arvates selle termini mõisteline pagas nii suur, et mõjub paratamatult eksitavalt.

“Religiooni” kriitika kolmas tasand on, et religiooni konstrueerimine on ideoloogiliselt motiveeritud. Kui eelnenud kriitikapunktid olid, et “religioon” on sotsiaalselt konstrueeritud mõiste ja lisaks moonutav, siis kolmas punkt on, et need puudused on teadlikud ning et religioonimääratlus teenib nende huve, kes selle välja mõtlesid. Konkreetselt teenib see tänapäeva õhtumaise võimu huve. Nagu ütleb Daniel Dubuisson, said religioonimõiste ilmutamisega “ühtaegu, ühe hoobiga nii imperialism kui ka kolonialism õigustuse ning misjonitegevusest ajendatuna veel ka ootamatu moraalse tagatise” (2003: 115).⁸ Ideoloogilise relvana saab religioonimõistet kasutada mitut moodi. Üks kasutusviis on ol-

---

on kannatus” —, Platoni *Timaios*es visandatud kosmogoonia, Sacré Coeuri katedraali sümbolika, Päikesetempli ordu liikmete kollektiivne enesetapp, Egiptuse vaaraode sugupuud, upanišadide gnoosis. . . Kas leiame neile ühisnimetaja. . . ?” (Dubuisson 2003: 40–41; vrd 24, 28–29, 44, 205).

⁷Enamik siin mainitud ajaloolasi peab mõistelist nihet religioonile kui uskumuste kogumile reformatsiooni ja valgustuse ühisviljaks. Harrison (1990: 61–73) ja W. C. Smith (2020: 46) viitavad mõlemad Edward Herberti eeskujule; vt ka Dubuissonilt “sissepöördumise” protsessi kohta (2003: 110).

⁸Mõiste *religioon* kui Euroopa imperialismile ja kapitalismi levitamisele kasuliku tööriista konstrueerimise kohta vt eriti McCutcheon 1997: 1., 6. ptk; Fitzgerald 2000, 2007a, 2007b.

nud see, kui eurooplased on väitnud, et teistel rahvastel ei olegi religiooni. Nad on ilma vaimsete väärtuste, arusaamise või moraalita ja üldse pigem loomad kui inimesed. Seetõttu ei suuda nad end ise valitseda ning koloniseerimine on nende suhtes hea-tegu (selle kohta vt mitmeid näiteid: Chidester 1996). Selle termini teine ideoloogiline kasutus on olnud eurooplaste vastupidine väide, et mitteeurooplased on hoopis liiga religioossed ning erinevalt läänest, kus ilmalik poliitika ja teadus on religioonist lahutatud, on muud kultuurid modernsuse-eelsed ja ebausklikud. Kumagi lähenemise järgi on religioonimõiste areng orientalistliku ja imperialistliku ettevõtmise osa. Seega pole religiooni määratlemine süütu ega apoliitiline tegevus, vaid kasvab välja ainelistest huvidest ja teenib neid. Religioon on sotsiaalne konstruktsioon, mis on välja töötatud ajaloos kindlal ajal ja kindlas kohas ning loodud nende jaoks, kes seda mõistelist tööriista vajasid. Seda mõistet ei mõelnud välja keegi, kes oleks mõtisklenud sõnade loomuse üle, vaid keegi, kes vajas seda teatud eesmärkide saavutamiseks. Ja see töötati välja tööriistana ajal, kui eurooplased otsisid ideoloogilist õigustust oma laienemisele uude maailma Ameerika maailmajaos, võidujooksule Aafrika pärast ja sõjalaevadiplomaatiale Aasias.

Kokkuvõttes siis toob “religiooni” kriitika esile selle mõiste konstruktivistlikud, ajaloolised ja ideoloogilised probleemid. Kriitikute väide on, et kui religioon on sotsiaalselt konstrueeritud, siis pole religioon maailmas olemasolev asi, vaid õhtumaise ettekujutuse vilj. See keelekasutus moonutab kirjeldatavat ning on ideoloogiliselt motiveeritud suhtuma mittelääne kultuuridesse halvustavalt.

Mida peaksid tegema religiooniuurijad, arvestades seda mitmetahulist väljakutset religioonimõiste legitiimsusele? Vastused sellele küsimusele saab jaotada ära kaotamist ja alleshoidmist pooldavateks: ühest küljest, nagu eespool nähtud, väidavad ära kaotamise pooldajad, et terminina on “religioon” nii kallutatud, teoloogiliselt ja ideoloogiliselt nii laetud, et teadlastel oleks õigem sellest loobuda. Nad väidavad, et see mõiste tuleks asendada teistega ning seetõttu tuleks religiooniuringute õppekaavad kaotada või ümber korraldada. Teisisõnu ütlevad ära kaota-

mise pooldajad, et religioonide uurimise refleksiivsus tähendab nii uurimisobjekti kui ka selle haldamiseks loodud eriala dekonstrueerimist või lahustamist. Teisel pool on allesjätmise pooldajaid, kes nõustuvad, et religioonimõiste on problemaatiline, aga väidavad, et seda saab hoolikamalt või laiemalt rafineerida või ümber määratleda, nii et see oleks vähem moonutatav, vähem kristlik, vähem privaatne ja sobivam kultuuridevaheliseks uurimistööks.

Selle artikli ülejäänud osas esitan põhjendused, miks ma olen religioonimõiste ärakaotamise vastu. Ian Hackingi (1999) koostatud sotsiaalkonstruktivistide tüpoloogia järgi on ärakaotamise pooldajad “mässulised” sotsiaalkonstruktivistid: nad ei usu mitte üksnes, (i) et religioon tänapäeva läänes mõistetuna ei ole määratud asjade loomusega ja (ii) et see mõiste on moonutatav või kahjulik või mõlemat, vaid ka (iii) et oleks parem see idee üldse kaotada. Nad on mässulised selles mõttes, et ei taha mitte ainult religioonimõistet paljastada — õõnestada selle mõiste praktilist tõhusust, paljastades ülesande, mida see täidab —, vaid ka avada teiste silmi selle mõiste suhtes.⁹ Mina seevastu olen “reformistlik” sotsiaalkonstruktivist: ma nõustun, et termin “religioon” on sotsiaalne konstruktsioon ja et mõned selle termini kasutused on problemaatilised, aga ma väidan, et termini kriitika peaks ajendama uurijaid seda rafineerima, mitte sellest loobuma. Nüüd asun religioonimõiste kriitilis-realistliku kaitse juurde.

“RELIGIOONI” ONTOLOOGIA

Minu vastus kriitika esimesele tasandile on, et religioonimõiste on küll sotsiaalselt konstrueeritud, kuid religioon on sellegipoolest olemas, see eksisteerib “väljaspool”, maailmas.

Pole ebatavaline kuulda, kuidas mõned neist, kes osutavad, et religioon on sotsiaalne konstruktsioon, teevad sellest järelduse, et

---

⁹Hacking eristab ka radikaalsemat positsiooni, “revolutsioonilisi” sotsiaalkonstruktiviste, kes tegelikult püüavad muuta maailma nii, et kõrvaldada kahjulik sotsiaalne konstruktsioon — antud juhul religioon. Siinkohal nimetatud ärakaotamise pooldajad seevastu on “mässulised”, sest nende soovitusel jäävad ideede valdkonda.

“sellist asja nagu religioon pole olemas”, et “religiooni ei eksisteeri” või et religioonid on “mitteeksisteerivad objektid”.¹⁰ Kriitikud ütlevad, et sotsiaalsed konstruktsioonid (või vähemalt see sotsiaalne konstruktsioon) on projektsioonid või illusioonid, mis ei vasta väljaspool õhtumaist kujutlusvõimet mitte millelegi. Me võiksime nimetada seda deflatsiooniliseks lähenemiseks sotsiaalsele konstruktsioonile ja selle väide on, et uurijad peaksid loobuma terminist “religioon”, sest see ei tähistaks ega nimeta midagi, ei osuta millelegi ja et religioonil pole ontoloogilist staatust. Deflatsioonilise lähenemise kohaselt ei ole tegelikult maailmas religiooni ega religioone. Religioonid on nagu kimäärid, müütilised loomad, mida ei leidu kusagil, milliste kivide alt neid ka ei otsitaks (Dubuisson 2003: 11; Fitzgerald 1997: 49). Ilmselgelt aga, kui keegi ütleb, et sellist asja nagu religioon pole olemas, siis sõltub väga palju sellest, mida mõeldakse “asja” all või mida tähendab olla “reaalne”, ning seepärast on kahju, et kriitikud sellest harilikult nii vähe räägivad. Tegelikult on ses omajagu ironiat, et teoreetikud, kes on nii mõneski mõttes postmetafüüsilised, toovad esile ja tõstavad keskele kohale just selle ontoloogilise küsimuse. Sestap tahaksingi alustada ontoloogilisest küsimusest: kui “religioon” on sotsiaalne konstruktsioon, ja ma nõustun, et see nii on, siis milline on selle osutatu reaalsus?

Kuna religioon on sotsiaalne konstruktsioon ja inimajaloo toode, siis järeldeb sellest selgesti, et religioon ei eksisteeri loomuliku liigina, nagu seda on äike või konnad. Religioon ei eksisteeri lahus inimeste mõtlemis-, rääkimis- ja tegutsemisviisidest. Kuna religioon on sotsiaalne konstruktsioon, siis avaldub religiooninähtuste ainus reaalsus traditsioonides, tavades või kokkulepetes. Sellest järeldeb, et kui inimesed poleks iial religiooselt mõtelnud, rääkinud või käitunud — või kui nad lakkaksid niimoodi mõtlemast, rääkimast või käitumast —, siis ei eksisteeriks neid asju, mida nimetatakse religioosseteks nähtusteks.

---

¹⁰Arnal 2000: 32; Webb 2009: 35; Fitzgerald 1997: x. Samamoodi ka Wilfred Cantwell Smith: “sellist üksust ei ole olemas [---]. Igal juhul mitmusevormi ja artikliga vormi kasutus on väär” (Smith 2020: 396, 208; vrd 156). Garry Lease: “religiooni pole olemas” (tsitaadi allikas: McCutcheon 1998: 61, allmärkus 31).

Näiteks kui kõik lakkaksid pidamast pühi päevi, siis enam ei olekski pühi päevi. Kui kõik lakkaksid tunnustamast preestreid, ei oleks enam preestreid. Deflatsioonilisel lähenemisel on sotsiaalselt konstrueeritud ja suhteliselt hapra religiooniontoloogia suhtes õigus. Aga öelda, et miski eksisteerib vaid konventsiooni põhjal (või pelgalt retooriliselt või keelelise kokkuleppe tulemusena), ei ole sugugi sama mis öelda, et seda üldse ei eksisteeri.

Et teha selgeks, kuidas religioon eksisteerib, on abiks, kui eristada “sotsiaalselt sõltuvaid fakte”, mille olemasolu sõltub inimeste käitumisest, “sotsiaalselt sõltumatutest faktidest”, mis eksisteeriks isegi siis, kui inimest olemas poleks.¹¹ Ilmselgelt on religiooni olemasolu sotsiaalselt sõltuv fakt: kui poleks inimesi, siis seda ei eksisteeriks. See sõltuvus on religioonil ühine teiste sotsiaalsete käitumismustritega, nagu näiteks poliitika, sport ja majandus. “Barack Obama on Ameerika Ühendriikide president” on samuti sotsiaalselt sõltuva fakti näide. Selle olemasolu sõltub tervest reast inimlikest institutsioonidest, mõistetest ja tegevustest. Kui inimesed lakkaksid tunnustamast presidente, poleks neid enam olemas. “Lööja löi palli välja” on samuti näide sotsiaalselt sõltuvast faktist. Selle olemasolu sõltub ühest teisest reast inimlikest institutsioonidest, mõistetest ja tegevustest. Ent “Jupiter on Päikesele lähemal kui Saturn” ja “tritseratops oli rohusööja” on sotsiaalselt sõltumatute faktide näited.¹² Olukorrad, mida need laused kirjeldavad, olid olemas juba ammu enne, kui olid inimesed, ja sõltumatult neist. Kuid asja iva on, et sotsiaalselt sõltuvad faktid on sellegipoolest faktid. Nad on maailmas olemas. Nagu John Searle tabavalt ütleb: ehkki sotsiaalselt sõltuvad faktid on ontoloogiliselt subjektiivsed, on nad ühtlasi episteemiliselt objektiivsed (1995: 7–9). Nad on ontoloogiliselt subjektiivsed selles mõttes, et nende olemasoluks on vaja inimeste subjektiivsust; neile annab olemasolu inimeste kollektiivne kokkulepe ja nad sõl-

---

¹¹Oma religiooniontoloogia kirjelduses toetun ma mõningatele Searle'i (1995) ideedele. Minu lähenemist täiendavat religiooniontoloogiat, milles ei kasutata Searle'i ideid, vt Stowers 2008.

¹²Searle märgib, et muidugi on neid fakte kirjeldavad ingliskeelsed laused sotsiaalselt sõltuvad, aga sõnastatud faktid ise seda pole.

tuvad sellest. Aga sotsiaalselt sõltuvad faktid on samas epistemiliselt objektiivsed, sest neid tõeseks muutvad faktid ei sõltu sellest, mida ükski inimene mõtleb. Keegi võib soovida, et Obama poleks valitud presidendiks, või et viimasele söödule poleks lõõja saanud pihta või et kolmapäeval poleks üürimakse tähtaeg. Ent arusaamine, et valimised, pesapall ja eraomand on sotsiaalsed konstruktsioonid, ei muuda neid fakte. Nad ei sõltu kellegi eelistustest ega uskumustest. Ja see sõltumatus on ka osa mistahes sotsiaalse fakti üldisest ontoloogiast, millestki, mis on religioonil ühine poliitika, majanduse, spordi ja teiste inimlike institutsioonidega.

Antirealistlik kriitik võiks väita, et religiooni pole olemas selles mõttes, et see on vaid abstraktne termin, mille teadlased on liigitamise ja võrdlemise tarvis loonud. Jonathan Z. Smith ütleb ühes sageli antirealistlikuna tõlgendatavas mõtteavalduses: “Religioon on ainuüksi õpetlase uurimistöö looming. See luuakse õpetlase analüütilistel eesmärkidel tema võrdlemise ja üldistamise kujutlusaktide abil. Religiooni pole olemas väljaspool ülikooliseinu.”¹³ Russell McCutcheon, kes sageli kasutab äsjatoodud tsitaati Smithilt, nõustub sellega, öeldes: “religiooni kategooria on mõisteline tööriist ning seda ei tohiks ajada segamini reaalsuses päriselt eksisteeriva ontoloogilise kategooriaga” (1997: viii).¹⁴ Siin eksisteerib “religioon” mõtlemis- ja rääkimisviisina, ent kaart pole maa-ala ning mõisteid ei tuleks ajada segamini pärismaailmaga.

Kriitilis-realistlikust vaatenurgast, mida ma arendan, on väide, nagu oleks “religioon” vaid akadeemiline sõna, kahekordselt eksitav. Esiteks sellepärast, et seda sõna on mungad, teoloogid ja vürstid ajaloo kasutanud väljaspool religiooni akadeemilise

---

¹³Smith 1982: xi; vt ka Smith 2017. Smithi ütlusest “kaart ei ole territoorium — kuid midagi peale kaartide meil pole” (1993: 309) saab samuti välja lugeda, et reaalsus, millele õpetlaste sõnad osutavad, on kas olematu või kättesaamatu, sest ta on noumenaalne.

¹⁴Samuti, “müüdi, rituaali ja isegi religiooni mõiste ei osuta inimeste keskkonna reaalsele asjadele; need on hoopis meie loodud võrdlevad kategooriad [---], osa meie akadeemilisest tööriistakastist” (McCutcheon 2001: 63).

uurimise piire.¹⁵ Kõige olulisem aga — see väide on eksitav sel-
lepärast, et religioon ei ole pelgalt sõna ega mõiste, takson ega
silt. See viimane mõte väärrib mõningast arutelu.

Milline on sotsiaalsete reaaliide ontoloogia? Milline on sõnade
ja inimeste maailma vahekord? Minu hinnangul on religioon küll
sotsiaalne konstruktsioon, kuid esmajoones on ta sooritatud, mit-
te kõneldud, ning sooritatavana teisendab see kehi.¹⁶ Näiteks tai
noormeest mitte lihtsalt ei nimetata mungaks; ta saabki mungaks.
See religioosne staatus — tema munklus — ei eksisteeri mitte
ainult seepärast, et selle kirjeldamiseks kasutatakse mingit reli-
gioosset sõna, mitte ainult seetõttu, et teda nähakse nii-öelda läbi
religioosse sõnavara prisma. Ta kehastab seda religioosset staa-
tust, sest tema juuksed on pügatud tonsuuriks, sest talle on antud
mungariided, mida ta kannab; sest on rajatud klooster, korralda-
tud rahalised vahendid ja seadused selle toetuseks; sest kloostri-
l on vinaja koodeks ja distsipliin, mida ta järgib; ja sest sangha
kui rühma piirid eristavad teda pereinimestest ja hoiavad eemal
naistest. Sel moel saab rääkida religioossetest soengutest, reli-
gioosset riietusest, religioossetest hoonetest, religioosset käitu-
misest ja religioossetest kogukondadest kui maailma sotsiaalse-
test reaaliidest, ning saab rääkida religioonist kui abstraktsioonist,
mis viitab selliste asjade hulgale. Sel moel pole religioonid pel-
galt mõisted, vaid ka maailmad, milles elatakse. Samamoodi on
ka “riigid” abstraktne või üldine liigitusnimetus, mis viitab asus-

---

¹⁵Peterson ja Walhof kirjeldavad üksikasjaliselt mitmesuguseid vii-
se, kuidas “religiooni leiutamine pole kunagi olnud puhtakadeemiline
ettevõtmine. Religiooni loomine, ümber määratlemine ja standardisee-
rimine on ammust aega olnud poliitiline strateegia, mis on seotud rah-
vusidentiteetide loomise ja koloniaalvõimu rakendamisega” (2002: 1).
Fitzgeraldi (2007a) kogumikus olevad esseed esitavad sama argumen-
di (vt konkreetselt Fitzgerald 2007a: 10–11).

¹⁶Arvestades Foucault’, Bourdieu, Butleri ja teiste mõju, on see
mõte kehast kui sotsiaalselt informeeritud või kultuuriliselt kirjutatud
esitusest võib-olla kultuuriuuringutes valitsev paradigma, ehkki Tho-
mas Csordase tööd veenavad mind, et adekvaatsem kehastumuskäsitlus
peaks täiendama seda ideed arusaamaga kehast kui subjektidevahelisest
kogemusalusest (Csordas 1994, 1999; Schilbrack 2004).

tatud maailmade või kujuteldavate kogukondade hulgalet, näiteks Jaapanile, Iirimaale või Senegalile. Nagu ütleb Talal Asad: “See konstruksioon [s.t riik] pole vähem reaalne seetõttu, et ta on ideoloogiline” (Asad 2003: 194). Materialistlikule ontoloogiale pühendunud inimene võib sellegipoolest kinnitada, et reaalsed on ainult füüsilised asjad, nagu näiteks sülearvutid või toolid, ning et selliseid sotsiaalselt sõltuvaid entiteete tähistavad sõnad nagu “religioonid” või “riigid” on kõigest heuristilised tööriistad füüsilise maailma korrastamiseks.¹⁷ Ent kriitilise realisti jaoks on religioon praktika, mis küll sisaldab sõnu, aga ta pole kõigest sõna. Seepärast on öelda, et religioone pole olemas (või et rahvusi pole olemas), kas vale või eksitav viis ütelda midagi sotsiaalsete reaalide ilmnemise loomuse kohta.

Öelda, et religioon on sotsiaalne konstruksioon, on oluline, sest see toob uurimistõesse refleksiivsuse. See võimaldab religiooniuurijail tõstatada küsimust, kelle asi on religiooni defineerida ja millist otstarvet teenivad need definitsioonid. Selline tähelepanu mõistete ajaloolet ja poliitikale ongi see, mis teeb kriitilise realismi kriitiliseks. Aga kui öeldakse, et mõiste on sotsiaalne konstruksioon, ei öelda sellega midagi selle kohta, kas mõiste nimetab midagi reaalselt. Mõisted “molekul” ja “magnetväli” on sotsiaalselt konstrueeritud, aga see ei tähenda, nagu sellised entiteetid oleksid ebareaalsed. Või kui tuua näiteid kultuurist, siis on sotsiaalsed konstruksioonid “sugu”, “seksism” ja isegi “kolonialism” ja “imperialism”, aga siiski viitavad need sotsiaalsele reaalsusele, mis on maailmas olemas. See arusaamine teeb kriitilisest realismist realismi vormi.

---

¹⁷ McCutcheon on öelnud, et “Ehkki ma oleksin viimane, kes väidaks, et sellised asjad nagu “ühiskond” või “rahvusriik” on reaalsed samamoodi, nagu on reaalsed minu sülearvuti või tool, mille peal ma praegu istun, pean ma — erinevalt humanistist või teoloogist — “ühiskonda”, “majandust” ja “rahvusriiki” — rääkimata “jumalast”, “patust” või “taevast” — *analüütiliselt või heuristiliselt kasulikeks, igapäevasteks fiktsioonideks*, mida inimesed teatud rühmades kasutavad selleks, et korrastada ja suhestada keerukat maailma enda ümber” (2003: 150).

KAS SAAB OLLA RELIGIOONI ILMA “RELIGIOONITA”?

Käsitluses, mida ma arendan, on siiski üks probleem. Kõigis sotsiaalsete faktide näidetes, mida ma esitasin, kasutavad ka tegevustes osalejad ise neid mõisteid. Inimesed, kes valivad presidenti, saavad aru, et nad osalevad valimistel; söötjad ja lööjad ise kasutavad mõistet “pesapall”. Samamoodi mõistavad inimesed, kes osalevad tänapäeva mošeedes, templites ja kirikutes toimivas, et nad praktiseerivad religiooni. Seepärast on siiani minu argument vaid see: me saame nimetada mingit praktikat *X*-iks, kui selles osalejad ise saavad aru, et nad tegelevad *X*-iga. Aga nagu on toonud esile paljud “religiooni” kriitikud, *ei ole* enamik inimesi, kelle kohta tänapäeval öeldakse, et nad on ajaloo ja üle kogu maailma praktiseerinud religiooni, ise aru saanud, et nad oleksid seda teinud. Tänapäevane religioonimõiste mõeldi Euroopas välja umbes 17. sajandil, nagu öeldakse, ning seejärel levisid seda mõistet Euroopa rännumehed, misjonärid ja koloniaalhaldurid ning kehtestasid seda ülejäänud maailmas. Ära kaotamise pooldaja võib nõustuda, et tänapäeval mõistavad paljud seda, millega nad tegelevad, religioonina, aga rõhutada siiski, et religiooni polnud olemas enne seda aega või väljaspool eurooplaste proselüütide värbamise ja imperialismi laienevat ringi. Kui on kohatu panna silti külge kellelegi, kes ei mõista säärase kirjelduse sobivust endale, siis on ka kohatu rääkida religioonist väljaspool tänapäeva Euroopat Hiinas, Indias, Aafrikas, Lõuna-Ameerikas ja nii edasi. Selle vaate kohaselt polnud isegi Euroopas religioone enne, kui see mõiste esile kerkis.

On küll täiesti õige, et me ei tohiks aktsepteerida ühegi inimpraktika kirjeldamist nimetusega, mida sellega tegelejad ise ei kasuta. Ilmselt on segadust tekitav väita, et inimene hääletab, kui tal puudub arusaamine valimistest, või et ta lööb palli välja, kui tal puudub pesapalli praktika. Mingi tegevuse identifitseerimiseks või õigesti kirjeldamiseks tuleb piirduda mõistete ja uskumustega, mis on selle tegevuse aluseks.¹⁸ Inimese tegevuse aluseks on

---

¹⁸Selle mittetegemine on viga, mida Wayne Proudfoot nimetab “deskriptiivseks reduktsionismiks” (Proudfoot 1985: 6. ptk). Selle vea

selle inimese arusaamine, ning just see arusaamine teeb tegevusest selle, mis ta on. Filosoofiliselt öeldes: kuna praktika on kavatuslik käitumine, siis on selles osalejate enesekirjeldus praktika identifitseerimise jaoks normatiivne. Siiski on mõistet “religioon” võimalik kasutada kohaselt isegi siis, kui osalejad ise sellele vastavat nimetust ei kasuta. Isegi kui niimoodi nimetatud praktika ei sisalda vastavat ideed, saab praktikat ümber kirjeldada religioonina. Seda mõtet tahan edasi arendada.

Võiks arvata, et kui termin “religioon” ei ole mingis kultuuris pärisomane, siis on ta juba seetõttu kasutuskõlbmatu. Selleks et mingit tegevust õigesti kirjeldada, on vaja olla truu selle aluseks olevatele mõistetele, ning kirjeldatava kultuuri eripära ja tervikkusega mitteametamine on omamoodi “mõistevägivald” või “sümbolvägivald” (Dubuisson, King). Pole kahtlust, et inimesed on püüdnud legitimeerida vägivaldla füüsilisi vorme mõistete, ka religioonimõiste abil. Sellegipoolest võivad religiooniuurijad kasutada religioonimõistet, isegi kui see pole põline, kui nad teevad vahet praktika *identifitseerimise* mõistelistel töödel ja selle *tõlgendamisel*. On tõsi, et — nagu eespool selgitatud — praktikat tuleb identifitseerida vastava kultuuri enda mõistete abil. Aga kui mingi tegevus on identifitseeritud, võib olla sobiv tõlgendada või ümber kirjeldada või tõlkida seda terminitesse, mida pole kohalikus kultuuris olemas. Õieti on millegi kirjeldamine sõnadega, mida rääkija ei kasuta (ega isegi tunne), päris tavaline. Me ütleme: “Kui ta ütles “naine lapsega”, siis pidas ta silmas Mariat.” Või: “Kui sa ronisid K2-le, siis ronisid sa maailma kõrguselt teise mäe otsa.” Kui rakendada seda eristust religioosete näitele: on võimalik identifitseerida, mida teatud osalejad teevad, nende oma sõnavara abil, näiteks, et nad austavad esivanemaid. Kui siis aga tahetakse kirjeldada seda oma sõnadega, mida asjaosalised ei tunne, siis toimub selle praktika ümberkirjeldamine või tõlgendamine. Võidakse väita, et “esivanemate austamine” on religiooni vorm. Oludes,

---

vältimiseks esitab Proudfoot reegli: “Kellegi teise kogemuse, emotsiooni või tegevuse nimetamisel pean piirduma mõistete ja uskumustega, mis on selle kogemuse aluseks. Ma ei saa omistada neile mõisteid, mida nad ei tunnustaks, ega uskumusi, mida nad omaks ei peaks” (samas: 193).

kus sõna pole tuntud, on niisiis religiooni omistamine elliptiline, selles mõttes, et kui öeldakse “Rahvas praktiseeris religiooni”, tähendab see tegelikult “Rahvas praktiseeris (seda, mida nemad kirjeldavad sõnaga *X*, aga mida mina tõlgendan kui) religiooni”. Religiooniuurijad peaksid võtma arvesse, et sulgudes olev märkus on alati vihjamisi juures, isegi kui seda pole otse väljendatud.

See on punkt, kus saab oluliseks, kuidas religiooni määratleda. Näiteks kui määratleda religiooni teatava ühiskondliku formatsioonina (nagu Russell McCutcheon (1998)), siis tähendab esivanemate austamise tõlgendamine religioonina väitmist, et esivanemate austamine on omamoodi ühiskondlik formatsioon. Kui aga defineerida religiooni kui pühadusekogemust (nagu seda teeb Mircea Eliade (1992)), siis tähendaks esivanemate austamise tõlgendamine religioonina väitmist, et esivanemate austamine on omamoodi pühadusekogemus. Religiooniuurijate jaoks seisneb küsimus siis selles, kas need esivanemate austamise tõlgendused sobivad selle praktikaga kokku ja heidavad sellele valgust või moonutavad seda. Mõlemad on võimalikud. Praktika identifitseerimise ja tõlgendamise eristamine on minu hinnangul otsustava tähtsusega, sest see toob esile asjaolu, et religiooni omistamine oludes, kus seda sõna ei kasutata, on alati samm kõrvale õigest kirjeldamisest. Need on ümbersõnastused, edasiarendused. Sõna “religioon” kasutatakse mudeli või šabloonina selleks, et nähtusi tõlgendada, aga kuna see sõna pole praktikale omane, on võimalik väärtõlgendamine. Uus kirjeldus ei pruugi sobida. Tõlgendatavates tegevustes osalejad või kõrvalseisjad võivad nimetuse tagasi lükata. Tõlgendus *kui* tõlgendus on avatud väljakutsetele ning seetõttu on tõlgendajatel erinevalt kirjeldajatest kohustus oma nimetusi põhjendada. Ja nõnda annab ühelt poolt kirjeldamise või identifitseerimise ja teiselt poolt ümber kirjeldamise ja tõlgendamise erinevus maad kahtlemisele ning toob esile asjaolu, et “religiooni” tähendus ei ole isenesest ilmne.

Religioonimõiste kriitikud võivad kõige sellega küll nõustuda, kuid ikka skeptiliseks jääda. Nad võivad küsida, kas tegevustel, mida kirjeldatakse religioonina — palverännakutel, palvetel, ohverdustel ja nii edasi —, on mingit *ühtsust* sõltumatult liigitamisest selle sõna abil. Võib-olla, nagu Ian Hacking on analoog-

selt väitnud “skisofreenia” sildi kohta, koondab sõna “religioon” erisugused ühiskondlikud nähtused kokku välisel ja suvalisel viisil.¹⁹ See on õigustatud mure. Alalhoidmise pooldaja peab suutma näidata, et mittepõlise liigitusnimetuse kasutamine pole meelevaldne.

Lubage, et illustreerin seda mõtet religiooni minimalistliku (Tylori) määratlusega — religioon kui üleloomulikesse olenditesse uskumisega seotud rituaalide, lugude ja institutsioonide kogum. Olen kriitikuga nõus, et poleks kohane panna mingi kultuuri rituaalid, lood ja institutsioonid ühte patta kokku ja nimetada siis seda nende religiooniks, kui need elemendid on osaliste endi silmis omavahelise seoseta. Kui elemendid on alati vaid väljaspool olijate poolt kokku klopsitud, siis nõustuksin, et täpsem oleks öelda, et väljaspool tänapäeva Euroopa mõjusfääri ei ole religioone. Seepärast peab alalhoidmise pooldaja suutma näidata, et selle kogumi elemendid pole suvalised, vaid on osaliste endi jaoks üksteisega seotud. Alalhoidmise pooldaja peab suutma näidata, et neil elementidel on struktuur, mis eksisteerib sõltumata sildist. See tähendab, kui osalejad ise seostavad oma rituaale lugudega, mida nad õpetavad — näiteks nad kuulevad lugusid rituaalide allika või mudeli või õigustusena —, ning rituaalid ja lood on omakorda seotud institutsioonidega, siis on nähtustel struktuur, mis eelneb sildile. See, kas mingid konkreetset rituaalid on seotud konkreetsete lugudega ja kas rituaalid või lood on seotud institutsioonidega, ei ole miski, mida oleks võimalik *a priori* teada või meelevaldselt deklareerida; see on küsimus, mida tuleb iga kord eraldi küsida. Kuid alalhoidmise pooldaja hüpotees on, et isegi kui mingis kultuuris puudub religioonimõiste, on seosed, mis moodustavad kultuurimustri, põlised ega ole peale surutud välise sildi kasutamise. Toon kaks näidet. Kui nuerid jutustavad lugusid, mis dramatiseerivad seost kõlbeliste mõõdalaskmiste ja puhtuse kaotuse

---

¹⁹Dubuisson esitab järgmise argumendi: “[sõna “religioon”] harilik definitsioon [viitab] eri elementide ja mõeldavate seoste keerukale hulga. Tõsiasi, et mujal, teistes kultuurides ja ühes isoleeritud riigis, võib leida ühe või teise elemendi, mis on õhtumaises süsteemis sisalduvatega võrreldavad, ei anna meile kuidagi õigustust järeldada struktuuri enda olemasolu” (Dubuisson 2003: 13).

vahel ning seostavad need õpetused lepitusohvritega ning samuti seostavad oma lugudega seotud ohvrid leopardinahksete preestrite ühiskondlike rollidega, siis võib olla sobiv ja valgustav kirjeldada seda õpetuste, rituaalide ja institutsioonide kogumit nueride religioonina, isegi kui nuerid ise seda sõna ei kasuta. Samamoodi, kui huitšolid jutustavad lugusid esivanemate vaimude rännakutest ja neid rännakuid matkitakse peioote-rituaalidega, mida viib läbi šamaan, siis võib olla sobiv ja selgitav kirjeldada seda lugude, rituaalide ja institutsioonide kompleksi huitšoli religioonina, isegi kui huitšolid ise seda sõna ei kasuta. Sellistel juhtudel väidab tõlgendaja kaht asja: (i) et on olemas kultuurimuster või -struktuur, mis eksisteerib sõltumatult religiooni sildist, ning (ii) religiooni silt sobib selle mustriga või heidab sellele valgust.

Seepärast saab vahet teha kultuurielementide hulkaudel, mis on meelevaldsed, ja neil, mis on loomuomased. On kohatu sildistada religioonina kultuurielementide hulka, mis on meelevaldselt kokku pandud. Hilary Putnam oma arutluses mereoloogias (osade ja tervikute uurimisest) koostab hulga, millesse kuuluvad tema nina ja Eiffeli torn; ning kui religioonist kui elementide hulgast pole muud põhjust rääkida kui selliste juhuslike rühmituste mõttes, siis peaksid alleshoidmise pooldajad laskma sel terminil kaduda. Aga kui religiooni moodustavad elemendid on üksteisega loomusuguluses, kui osalejad õpetavad neid seostatud kompleksina, siis ei puugi olla kohatu tõlgendada seda kompleksi religioonina — isegi kui selle kultuuri liikmetel vastav sõna puudub.²⁰ Ja et oleks

---

²⁰Sotsioloog Martin Reisebrodt esitab olulise argumendi, et kui tähelepanu pööratakse põliselanike keelelt nende tegevustele, siis nähakse, et kultuurid, kus puudub otse sõna “religioon”, võivad siiski tegutseda kaudselt selle mõiste abil. See tähendab, et kultuurid eristavad oma religioosset tegevusi (seda, mida teised nendeks nimetavad) mittereligioosset tegevustest, oma religiooniasjatundjaid muudest asjatundjatest ja nii edasi. Lisaks sellele, isegi kui pole vastavat sõna, on religioonitraditsioonid tajunud teisi religioone võistlejana, nendega väidelnud, teinud poleemikat nende vastu ja omastanud nende pühapaiku. Ja religiooni poolest heterogeensed impeeriumid on töötanud välja oma “religioonipoliitika”, mis tunnustab eri traditsioone ja püüab neid korraldada. Reisebrodt järeldeb, et “religioosse ja mittereligioosse eristus ei

selge, kui väita, et kultuuris, kus religiooni sõna pole, on siiski olemas tegevused, mida on kohane tõlgendada religioonina, siis pole vaja väita, et need on “ebateadlikult” religioossed või “latentselt” religioossed, vaid et oma otstarbeks on õigustatud kirjeldada seda, mida nad teevad, religioossena, kui see nimetus on kohane. Selle lähenemise järgi on inimesed praktiseerinud seda, mida paljud tänapäeval nimetavad religiooniks, ilma et nad oleksid abstraheerinud sellele tegevusele konkreetset nimetust või mõtelnud välja üldnimetust, mille alla mahuks ka teisi samalaadseid tegevusi. Teisiti öeldes on selle lähenemise järgi religioonid nagu ka dinosaurused ja seksism eksisteerinud isegi ilma vastavate nimetuste olemasoluta juba varem.²¹

Oma arutluse kokkuvõtteks selles punktis — olen väitnud, et nimetust “religioon” saab kasutada, kui inimesed ise seda nimetust niimoodi kasutavad, ja mõnel juhul on seda võimalik kasutada ka siis, kui inimesed seda ise ei kasuta, eeldusel et nõnda liigitatud elemendid on üksteisega loomuldasa seotud ja saadakse aru, et sellega tuuakse sisse etiline* termin, mis kirjeldab ümber põliseid tegevusi. Märgistamiseks nende kahe olukorra erinevust kultuuriuurimises, tasub vahest rõhutada erinevust ühelt poolt “kirjeldamise” ja teiselt poolt “ümberkirjeldamise” või “tõlgendamise” vahel. Selles kontekstis tähendab kirjeldamine tegevusele sellise nime andmist, mida asjaosalised ise kasutavad; seega kirjeldatakse lihtsalt seda, mida nad ise mõistavad end tegevat, ja mingit tegevust kirjeldatakse religioonina, kui selles osalejad ise seda mõistet kasutavad või kasutusse võtavad. Aga kui tegevusele antakse nimi, mida selles osalejad ise ei kasuta, siis on tegemist

---

puudu uusaja-eelses läänes ega ka mittelääne kultuurides ning religioossus üleloomulike jõududega seonduvate institutsioonide tähenduses on olnud olemas kõigil aegadel ja kõigis kultuurides” (Reisebrodt 2010: 1).

²¹Wilfred Cantwell Smith: “mingil kombel on ilma selle mõisteta võib-olla kergem olla religioosne” (Smith 2020: 25).

*Emiline ja *etiline* (eemne ja eetne) on vastavalt sisemine ja väline kirjeldusviis. Mõisted võttis kasutusele keeleteadlane Kenneth Pike 1954. aastal, nendega eristatakse eelkõige antropoloogias ja muudes sotsiaalteadustes sise- ja välisvaatleja positsiooni ja neist positsioonidest tehtud kirjelduste erinevust. *Toim.*

nende tegevuse ümberkirjeldamise või tõlgendamisega. Tõlgendamine hõlmab veel üht analoogilise kujutluse tasandit, ning see-
ga tõlgendaja paneb omalt poolt sildi, mis võib siiski olla kohane.

“RELIGIOON” KUI MOONUTUS

Religioonimõiste kriitika teine tasand on, et selle termini kasutamine tavaliselt moonutab kultuurinähtusi, millele seda rakendatakse. Sõltumata sellest, kas religioon maailmas eksisteerib või mitte, on kriitikute teine, historistlik väide, et sel sõnal tema tänapäevases õhtumaises tähenduses on nii suur mõisteline koorem, et teiste kultuurinäidete ümberkirjeldamiseks on seda eksitav kasutada. Selle termini tähendus tuleneb ajalooliselt konkreetsest olukorrast ja on õigesti kohane vaid selle puhul.

Ma võtan seda kriitikat tõsiselt. Mõiste “religioon” kõige olulisemad probleemid on minu hinnangul järgmised. Esiteks kaasneb nimisõnadega implikatsioon, et kirjeldatav reaalsus on piiratud ja isegi staatiline objekt. Nimetage seda *asjastamise probleemiks*. Sellist mõiste kivistumist on üksikasjalikult kirjeldanud Wilfred Cantwell Smith, kes on väitnud, et sõna “religioon” ajalugu algas tähelepanu pööramisest sellele, kuidas inimestel oli elus raskusi, elusast vastusest teatud visioonile, ning aja jooksul sai sellest abstraktne ja hüpostaseeritud nimisõna. Smith toob esile, et alguses ei kasutatud sõna *religio* viitamaks mitte kultuuriolule, vaid sellele, kas inimene oli vaga, ustav ja täitis ettekirjutusi: “see, millest sai alguse eluviisi tähistamine, hakkas lõpuks osutama kommete formaalsele mallile või välisele süsteemile, milles seda eluviisi väljendati” (Smith 2020: 81).²² Asjastamine on prob-

---

²²Smith võtab kokku: “Meil on siin tegemist lühikese kokkuvõttega standardsest järkjärgulisest konkretiseerimisest: nägemuse kuulutamine, jüngrite esile kerkimine, kogukonna organiseerimine, kogukonna mõistuspäraste ideaalide postuleerimine ja selle institutsioonide tegelike mallide defineerimine. Paistab, et viimased kaks sammu on toimunud alles XIX ja XX sajandi jooksul. [...] Seega on siin tegemist institutsionaliseerumise ja mõistelise konkretiseerumisega. Mõisted, terminoloogia ja tähelepanu on nihkunud isiklikult hoiakult ideaali, seejärel abstraktsiooni ja lõpuks institutsiooni suunas” (Smith 2020: 76, 85).

lemaatiline ka seetõttu, et kollektiivnimisõna ühtlustab. Termin koondab mõisteliselt kokku ajaloolisi reaale, mis on eripalgelised ja endiselt toimumas, ning varjab nii nendevahelisi erinevusi kui ka neis toimunud muutusi. Ühiskondlike reaalidega kaasneb veel ka implikatsioon, et kirjeldatav reaalsus on diskreetne ja sidus, mitte vaieldav ruum, kus eri rühmitused üksteisega võitlevad ja läbi räägivad. See asjastamise protsess toimub religiooniteemalise üldistamise tasandil ning võib siis esineda ka üksikreligioonide tasandil: näiteks lubab hinduismi idee arvata, et hinduistlikkuses on midagi ajalooülest ja monoliitset, ning sama kehtib ka siltide “budism”, “kristlus” ja teiste kohta. Vastuseis *religioonile* toetub seega laialt levinud filosoofilisele essentsialismi eitamisele.

Teist laadi moonutus on see, et sõna “religioon” teeb vahet religioonil ja kultuuri muudel aspektidel. Aga kui “mittereligioosne” peab osutama poliitikale, majandusele ja kultuuri muudele, niinimetatud sekulaarsetele aspektidele, siis peegeldub selles jaotuses selgesti uusaegne käsitlus sellest mõistest, mida kehastavad John Locke ja Ameerika Ühendriikide konstitutsioon, kus religioon on kammitsetud erasfääri. Nimetagem seda *autonoomia probleemiks*. Kui nimetada midagi religiooniks, siis aimub sellest, nagu eristuks see neist muudest kultuuriprotsessidest, aga valdavalt ei ole praegu religioosseks nimetatavad inimesed ajaloo jooksul seda eristust teinud. Võtame näiteks ohvri, mis tuuakse kuninga troonileseadmise talituse osana. Kui liigitada seda tsereemoniat (osalejaid, kasutatavaid esemeid, rituaali ühiskondlike toimeid või kogetavaid tundeid) kas religioosse-mittepoliitiliseks või poliitilise-mittereligioosseks, siis oleks tegu nähtuse moonutamiselega. “Religiooni” sildi kasutamine vihjab tänapäeva läänes leiduvale religioonikäsitusele, kus kultuuri religioosseid ja poliitilisi aspekte käsitatakse eri sfääradena. Seepärast lubab selle sõna kasutamine vähemasti arvata, et religioon ja poliitika on kultuuri eri aspektid; halvimal juhul võib see viia mõttele, nagu oleks religioon eraldiseisev, *sui generis* ja taandumatu nähtus.

Kolmandat laadi moonutus on see, et läänemaailmas domineeriv religioon paneb suurt rõhku sisemistele vagadusseisunditele, ning seetõttu kaasneb sõnaga “religioon” tähendus, nagu viitaks see usule või uskumusele kui vaimuseisundile. Nimeta-

gem seda *privatiseerumise probleemiks*. Kristlikus praktikas on pikka aega olnud keskel kohal usutunnistuslausetele fokuseerumine, ning reformatsioon ja katoliiklikest sakramentidest lahtiütlemine ja “õiguse teod” rõhutasid seda fookust veel enam ning valgustusaja mõistuspärase usu ideaal toonitas seda veelgi. See tõttu “religiooni” tüüpiliselt kuuldakse või sõnaselgelt määratletakse tahtliku uskumuse kaudu. Seda sisemist fookust on näha ka siis, kui religiooni määratletakse pühadusekogemusena, see tähendab, erilist laadi kogemusena, mida ei saa taandada ühiskondlikele ega psühholoogilistele tunnetele. Mõlemal juhul peegeldub selles fookuses eriti uusaegne ja eriti kristlik vaatenurk.

Seega on “religiooni” termin koormatud mitmete kaastähendustega ning need võivad moonutada meie arusaamist sellest, mida inimesed teevad ja mõtlevad. Arvestades aga abstraherimise möödapääsmatust mis tahes mõtlemises, näib, et on ainult kaks valikut. Saab kas töötada välja uued terminid, uue taksonoomilise sõnavara, või rafineerida vanu.

Kui otsustatakse mõtelda välja uued terminid ja asendada “religioon” millegi muuga, siis näen ma kaht üldist strateegiat. Üks on töötada välja “laiem” mõiste, mis oleks veelgi hõlmavam kui “religioon”. Selle strateegia heaks näiteks on Daniel Dubuisson, kes pakub välja “kosmograafilise kujunemise” idee. Erinevalt “religioonist”, mis on Dubuissoni sõnutsi etnotsentriline, on kosmograafiline kujunemine “tõeliselt universaalne” (Dubuisson 2003: 90). See ühendab iseloomu ja eluviisi kujunemise visiooniga kosmosest; see liidab “üldhaaravad ideed maailmast” “praktika, elureeglite ja ettekirjutustega, millele need vihjavad” (samas: 17). Erinevalt jumalikke olendeid hõlmavatest religioonimääratlustest saab seda avatud ideed rakendada kõigile kultuuridele. Nagu ta ütleb: “Seda ideed saab rakendada ka ateistide, agnostikute ja materialistide kosmograafiatele” (Dubuisson 2006: 175), ning see võimaldab kasutada seda ka konfutsianismi, kommunismi, stoitsismi ja theravaada budismi ning (ma lisaksin) nende põlismaiste traditsioonide kirjeldamiseks, mis ei kujutle loodusmaailmast eraldiseisvat üleloomulikku valdkonda.

Minu hinnangul on “kosmograafiline kujunemine” kasulik fraas, sest see juhib tähelepanu inimestele, kes midagi teevad, ja

nende eesmärkidele ning hoidub seega arvamusest, nagu oleks kujunemise protsess asjastatud, autonoomne või privaatne. Ühtlasi õñnestab Dubuissõni termin peaaegu automaatset eeldust, nagu oleksid religioonid loomult moraalsed, vagad või vaimulikud. Piirdun selle ettepaneku kriitilises arutelus vaid ühe punktiga.²³ Dubuissõn väidab, et “religioon” on kitsas idee, kristlikule lääñele omane ja seda määratlev, aga tema “kosmograafilise kujunemise” idee on parem, sest see on “vähem euroopalik” (Dubuissõn 2003: 90). See on kaheldav. Kosmograafilise kujunemise idee koosneb kahest elemendist — mõttest, nagu saaks kõiki asju kujutleda tervikuna (*kosmos*), ja kirjutamise tegevusest (*graphein*), mis on mõlemad pärit Kreekast ja mida mõlemat on laialdaselt kasutatud Euroopa üleoleku markeritena Euroopa-väliste kultuuride suhtes. Ent Dubuissõni idee tõeline eelkäija on Immanuel Kant. Kant väidab, et kõik inimesed konstrueerivad maailma oma aru kategooriate abil. Dubuissõn väljendab selgesti oma lugupidamist Kanti esimese kriitika* suhtes ja tunnustab seda oma töö alusena: Kanti eristusest kogemusmaailma ja maailma iseeneses vahel on näha, kuidas on võimalik rääkida kosmosest, rääkimata maailmast, nagu see on iseeneses (Dubuissõn 2006: 169). Lühidalt öeldes näitab Dubuissõni jaoks Kanti pööre subjekti poole, kuidas võib kõikehaaravate ideede uurimine hoiduda metafüüsikast. Kuid see väide — et eri reaalsuskäsituste uurimine peaks järgima Kanti selles mõttes, nagu oleks eelduseks, et uusaja-eelsed ja mittelääne kosmograafid olid alati segaduses, uskudes end kirjeldavat asjade loomust — ei tundu küll vähem etnõsentriline kui filosoofiliselt neutraalsem termin “religioon”. Kanti ettevõtmine on lahutamatu osa Euroopa valgustusest. Kant ise on võibolla kõige jõulisem modernsuse esindaja lääñes (Lincoln 2003: 2). Fenomenoloogia, eksistentsialism, kriitiline mõtlemine, dekonstruktsioon — kõik need võrsuvad kantilikust pinnasest. Selles mõttes on raske ette kujutada *euroopalikumat* mõistõet. Ja nii siis näib Dubuissõni ettepanek, mis on küll pedagoogiliselt vää-

²³Dubuissõni ettevõtõmise kriitilist käsitlust vt artiklite sümposiumist ajakirja *Religion* 36. köites (2006: 119–178).

*Mõeldud on Kanti *Puhta mõistuse kriitikat*. *Toim.*

tuslik võime poolest kivistunud ideesid lahti raputada, sama etnosentriline nagu sõna, mida ta peaks asendama.

“Religiooni” termini väljavahetamise teine strateegia on töötada välja mõisteid, mis oleksid “väiksemad” — see tähendab konkreetsemad ja vähem hõlmavad — kui “religioon”.²⁴ Üks selle strateegia näide on Timothy Fitzgeraldi ettepanek lõhkuda religioonimõiste kolmeks elemendiks: rituaal, poliitika ja soterioloogia (Fitzgerald 2000: 6. ptk). Rituaal viitab standardseks muutunud tegevustele (samas: 195), poliitika võimu legitimeerimise eri vahenditele ja soterioloogia eluhädadest vabastamisele, olgu selles või tulevases maailmas. Fitzgerald väidab, et need kolm kategooriat lubavad meil analüüsida näiteks nüüdisaja India budismi detailsemalt kui ähmane ja ülemääratud sõna “religioon”. Ja samuti — nagu ka Dubuissonil — ei anna tema valitud terminid mõista, nagu oleks analüüsitavaks asjastunud objekt, mis oleks sõltumatu poliitilistest heitlustest või sisemisest vaimuseisundist. Muidugi on ka teisi lähenemisi, mis lõhuvad religioonimõiste osisteks: Ninian Smartil on kuulus religiooni eritlus seitsmeks mõõtmeks (Smart 1999), ning see protsess on kesksel kohal igas “perekondliku sarnasuse” lähenemises religioonile. Kuid Fitzgeraldi deflatsioonilisele lähenemisele on eriomane tema väide, et kitsamad terminid asendavad *religiooni* niivõrd piisavalt, et sellest terminist võib loobuda. Ta väidab, et religioonis ei ole lisaks rituaalidele, poliitikale ja soterioloogiale midagi. Õieti ütleb ta, et just nimelt “religiooni” mõiste leiutamine on see, mis muudab eritletavad nähtused salapäraseks.

Piirdun selle kriitilises arutelus ühe punktiga.²⁵ On kultuuri-nähtusi, mis ei sisalda kõiki kolme elementi, millele Fitzgerald keskendub. Näiteks sünnipäevapeos võib olla rituaalsust, aga pole poliitilist või soterioloogilist tähtsust. Kohalikke valimisi võib

---

²⁴Asad kirjutab: “*Konkreetsete* religioonide antropoloogia uurija peaks seepärast alustama sellest punktist, teatavas mõttes lahti harutama kõikehaarava mõiste, mida ta tõlgib “religioonina”, heterogeenseks elementideks vastavalt selle ajaloolisele iseloomule” (1993: 54).

²⁵Kriitilist tõlgendust Fitzgeraldi ettevõtmise kohta vt Schilbrack 2012.

analüüsida poliitika ja rituaalide, aga mitte soterioloogia võtmes. Samas on mõningaid kultuuriaspekte, mis on semantiliselt nii rikkalikud, et ühendavad endas kõik kolm elementi — rituaalse, poliitilise ja soterioloogilise. Liikumised, sündmused, institutsioonid, käitumine või traditsioonid, mis ühendavad endas kõik kolm, on eriti keeruka kultuuri aspektid. Kaks tuntud näidet on Babüloonia uusaastapidustused (*akitu*) ja lakotade vaimutants. Millise nimetuse peaksid uurijad panema sellistele nähtustele, mis ühendavad endas rituaali, poliitika ja soterioloogia? Iga vastus sellele küsimusele toob taas mängu “religiooni” või midagi sellega võrdväärset. Näib, et on olemas mõisteline vajadus mitte ainult väikeste, kitsaste, kohalike terminite, vaid ka üldiste abstraktsioonide, kujuteldava terviku järele, mille osadeks on väikesed terminid. Usun, et Fitzgerald tunnistab seda, aga ta peab “religiooni” liiga moonutavaks ja pakub seepärast asenduseks sõna “kultuur”. Aga see vastus viib meid tagasi eelneva hõlmavamate mõistete strateegia juurde ning sõna “kultuur”, millel on tihedad seosed “tsivilisatsiooni” ideega ning kõrg- ja madalkultuuri eristustega, pole poliitiliselt süütum kui sõna “religioon”. Nii hõlmavama kui ka kitsama asendustermini leidmise strateegiad näivad seepärast takerduvat asjaolusse, et ükski keel pole puhas.

Kui asendusterminid jäävad kinni samasse mõistelistele ja ideoloogilistele probleemide rägastikku nagu “religioongi” ja seetõttu otsustatakse see termin alles hoida, siis on ikka vaja vastu astuda ka asjastumise, autonoomia ja privatiseerumise probleemidele. “Religiooni” semantilise taaga probleem on tõeline, ning need, kes tahavad seda terminit alles hoida, peavad juurdunud arusaama religioonist tunnistama ja sellega tegelema. Nad peavad tegeema selgeks — vahest kõigepealt endale —, milliseid selle sõna tähendusajaloo osi nad heaks kiidavad ja millistest tahavad loobuda.

Aga vähemalt pole nad üksi. “Religiooni” sõna venitamise protsess, selleks et mahutada selle alla uued tähendused, ja püüe lõigata vanad sellest välja, ei ole uus. Antropoloogid ja ajaloolased on juba ammu püüdnud arendada seda sõna ta protestantlikest lätetest kaugemale. Need, kes kasutavad nimetust “religioon”, peavad selgitama, et tegevuste ja uskumuste hulk saab olla reli-

gioon mitte ainult siis, kui selles puudub usk jumalasse, Piiblissee või hingamispäevasse, vaid — radikaalsemalt — ka siis, kui seda pole omaette süsteemina väljendatud, kui sel pole oma selgepiirilist kogukonda, kui see peab tantsu sellesse kuulumise tähtsaks osaks kui uskumusi ning on lahutamatu avalikust kultuurielust. Selleks et võidelda autonoomia probleemiga, mille eeldus on, et religioon ja poliitika on teineteisest sõltumatud, saab teha selgeks, nagu seda teeb Bruce Lincoln, et religioonil on nii minimalistlikud vormid, mis püüavad kirikut ja riiki lahutada, kui ka maksimalistlikud vormid, milles religiooni kasutatakse eetiliste, esteetiliste ja poliitiliste väärtuste alusena (Lincoln 2003: 4. ptk). Selleks et võidelda privatiseerumise probleemiga, milles eeldatakse, et religioonid seisnevad sisemistes uskumustes, saab teha selgeks, nagu José Casanova teebki, et religioonil on nii isiklikud ja intellektuaalsed vormid kui ka — üha enam — ühiskondlikud ja avalikud vormid (Casanova 1994). Ning selleks, et seista vastu asjastumise probleemile, mille puhul eeldatakse, et religioon on holistlik entiteet, saab täpsustada, et religioonid eksisteerivad spektril, mille ühes otsas on kultuuris hajusalt levinud, süstematiseerimata tegevused ja uskumused, ja teises süstemaatiline teoloogia koos omaette religioosse kogukonnaga. Religioon ei pruugi olla niivõrd struktuur, vaid pigem erinevate lugusid, rituaale ja institutsioone kasutavate ringkondade vastandumisruum, mida nad markeerivad selleks, et kehtestada oma norme autoriteetsena. Õigupoolest peaksid need, kes “religiooni” silti edasi kasutavad, täpsustama, et miski võib olla religioon ka ilma nimetuseta, ning seepärast ei pruugi see praktiseerijate meelest eksisteerida ülejäänud kultuurist eraldi entiteedina.

“RELIGIOONI” IDEOLOOGIA

Ärakaotamise pooldajate kriitika kolmas tasand on, et sõna “religioon” on osa orientalistlikust ja kolonialistlikust kavast ning seetõttu ideoloogiliselt mürgine. Ärakaotamise pooldajad väidavad, et selle termini väljamõtlemine valgustusajal ei olnud süütu uudissõna loomine, vaid poliitiliselt motiveeritud, sest eurooplased otsisid imperialismile õigustust. Üks vastus sellele väitele on,

et sõna algne kasutus ei määra ära tema kasutamist tulevikus. Sõna algupära segiajamine tema rakendatavusega on päritolu otsa komistamise eksijäreldus (Segal 2005). Teine vastus on, et võimudiskursusi on võimalik alati uuel viisil omandada ja vastutõotavate huvide teenistusse rakendada. Seesama kehtib ka “religiooni” diskursuse kohta (Kellison, avaldamata). Mõlemad need vastused on asjalikud. Ent selle artikli lõpuosas tahan välja töötada kriitilis-realistliku vastuse ideoloogiliste huvide ja reaalsuse kirjelduste vahelise suhte põhiküsimusele. Minu eesmärk on pida meeles kriitikute teadlikkust sellest, et religioon on sotsiaalne konstruktsioon, loobumata võimalusest, et asi, millele see sõna osutab, on siiski olemas.

Ei saa eitada, et meie mõisted on meie huvide tulem. Aga see ei lahenda küsimust sellest, kas mõisted vastavad maailmale. Lubage, et rakendan seda tähelepanekut “religiooni” leiutamisele. On tõsi, et inimese huvid panevad teda märkama teatud fakte maailma kohta ja neid nimetama, aga teised, kel on teistsugused huvid, võivad neid asjaolusid eirata või kahe silma vahele jätta. Ka taju ennast suunab huvi. Laias laastus oleks siis kriitilis-realistlik religioonikirjeldus, et reformatsiooni mõjul hakkasid eurooplased tähele panema või aru saama, et erinevate protestantlike ja katoliiklike kirikute uskumuste ja praktika vahel on struktuurseid ja funktsionaalseid sarnasusi. Lähtudes sellest arusaamast võtsid Zwingli ja Calvin (aga mitte Luther) kasutusele sõna “religioon” ning hakkasid seda laiendama, et see võiks olla tüüp, millel on rohkem kui üks eksemplar. See uus mõisteline tööriist teenis poleemikaeesmärki teha vahet reformaatorite ehtsal vagadusel ja Rooma kiriku võltsvagadusel. Hiljem pani tohutu suur, kõikjal maailmas leiduvate kultuuride mitmekesisuse infoplahvatus eurooplased koloniaalajastul märkama või aru saama, et ka mitte-euroopa kultuurides on funktsionaalselt või struktuurselt analoogseid elemente sellega, mida nüüd nimetati Euroopa religioonideks. Sellest arusaamast lähtudes laiendasid Edward Herbert ja valgustusmõtlejad sõna “religioon” veelgi, et selle alla mahuksid ka mittekristlikud ja hiljem ka mitteteistlikud tüübid (Harrison 1990). See areng teenis poleemikaeesmärki teha vahet mõtlejate niinimetatud loomulikul religioonil ja niinimeta-

tud ilmutusreligioonidel, kuhu kuulusid igal pool maailmas need, kelle preestrid olid ära petnud.²⁶

Selline religioonikäsitlus keskendub huvist lähtuvate maailmatajude ja selle mõiste ideoloogiast juhinduva ajaloo vastasmõjule. Seepärast ei eita minu kriitiline realism, et “religioon” on Euroopa *imaginaire*’i produkt ega väida, nagu oleks see termin ideoloogiliselt süütu. Vastupidi, see toob esiplaanile ajaloolise konteksti küsimuse ja termini väljamõttelejate eesmärgid. Siiski ei järeldu sellest, nagu oleks see sõna sisult tühi ega osutaks mitte millelegi.

Võib ette kujutada arutluskäiku, mille tõttu kriitikud jõuavad sellise deflatsioonilise väiteni. See, mida “religioon” tähendab, muutub vastavalt selle kasutajate ideoloogilistele huvidele. See, millele osutab selle terminiga Zwingli, erineb sellest, millele osutab Herbert, mis omakorda erineb sellest, millele osutab Tillich. See näib justkui tõendavat, et “religioon” on pelgalt ideoloogiline marker ja et religioon (ilma irooniliste jutumärkideta) ei ole midagi reaalselt, vaid maailma kirjeldamisviisi saadus. Näib, nagu seda nimetust ei kasutataks mitte seetõttu, et see vastab millelegi, mis “on” religioon, vaid kuna see on kasutajate huvides. Selle vaate järgi näib, nagu argumenteerib Russell McCutcheon, et religiooniuurimisel oleks parem mõtestada ennast mitte reaalse asja, vaid selle uurimisena, kellel õnnestub otsustada, mis läheb religioonina arvesse, see tähendab mitte üleloomulikesse olenditesse uskumisega seotud rituaalide, lugude ja institutsioonide uurimisena, vaid distsipliinimõiste uurimisena (McCutcheon 2001). Selle vaate kohaselt ei leidu tõsiasja selle kohta, mis religioon päriselt on. Seda rada minnes blokeerib religiooni ideoloogiline kriitika ontoloogilise küsimuse sellest, mis laadi asi religioon “on”.

Dekonstruktiivne idee, et maailma kohta käivad faktid *luuakse* sellega, kuidas maailma kirjeldatakse, võivad panna “religioo-

---

²⁶Wilfred Cantwell Smith sedastab kuivalt selle valgustusaege neologismi uudsust: “mitte keegi ei ole enne XVIII sajandit arvanud, et see, mis ilmutati, oli religioon” (Smith 2020: 48).

ni” kriitikut väitma, et väljaspool keelt ei ole religioone olemas.²⁷ Kriitilis-realistliku käsitluse jaoks on oluline teha vahet sellel dekonstruktiivsel ideel (mida ta ei aktsepteeri) ja sellest väga erineval ideel, et see, milliseid maailmakirjeldusi aktsepteeritakse, sõltub inimese huvidest (mida ta saab aktsepteerida).²⁸ Teise saab heaks kiita esimest sugugi aktsepteerimata. On tõsi, et “religioon” on uusaegne ja euroopalik ja kristlik sõna ning et seda on meelevaldselt rakendatud teistele kultuuridele. Ent religioonide sildid eeldavad teatavat mõistelist distantsi. Pole ebatavaline, et väljaspoolseisjad loovad silte. “Hinduism” võib olla moslemite välja mõeldud silt. “Konfutsianismi” nimetuse võisid välja mõelda jesuiidid. “Šinto” võis saada alguse hiinakeelse sõnana Jaapani religiooni kohta. Valgustusfilosoofid tegid vahet “ilmutatud religioonidel”, mis toetuvad ilmutusele, ja “loomulikul religioonil”, mis põhineb mõistusel. William James mõtles välja nimetused “tervemõistuslikud” ja “haige hingega” religioonid. “Tsiiviilreligioonid” on Robert Bellah’ välja mõeldud nimetus. Tänapäeval arutlevad uurijad, kas “fundamentalism” on liiginimetuseks sobiv. Ehk loodi kõik need inimuskumuste ja -tegevuste liigitamise sõnad tõepoolest teiste inimeste praktika nimetamiseks. Kas see muudab nad vastuvõetamatuks? Sageli võtavad osalised ise hiljem ka need sildid omaks. Kas siis muutuvad need aktsepteeritavaks?

Vaade, mille poolt ma siin artiklis argumenteerin, on teist-sugune: iga kultuurinähtuse kirjeldamiseks on loendamatu viise. Kui maailma nähakse teatud kindlal viisil, siis töötatakse välja nimetus maailma selle osa kohta, kasutatakse seda nimetust ja soovitatakse selle kasutamist teistele. Nimetuses peegeldub nimetaja eesmärk. Kui tegu on religioonidega, siis sageli (võib-olla isegi iseloomulikult) on rühmituste nimetused olnud halvustavad või põlastavad. Aga see ei tähenda, et nimetused ei vastaks eristustele inimeste eluviisis. Keerukamaks muudab selle tõsiasia,

---

²⁷Nagu Dubuisson seda keelelist determinismi väljendab: “meie keel on ühtlasi meie maailm” (2003: 31).

²⁸Boghossian teeb neil kahel vaatel selget vahet ning nimetab neid “faktide kirjeldusest sõltuvuseks” ja “kirjelduste sotsiaalseks relatiivsuseks” (Boghossian 2006).

et kõik arutatavad terminid — nagu näiteks “religioon” ja “hinduism” ja “tervemõistuslik” — on “interaktiivset laadi” selles mõttes, et niipea kui nad ühendatakse, saavad ka kirjeldatavad need teada ja omaks võtta (vt Hacking 1999). Ühiskondlike reaallide puhul on nii, et kui inimeste meelest on termin kasulik ja nad elavad selle järgi, siis pole väidetava asja eksisteerimiseks vaja muud kui seda kokkulepet. Kui meenutada tsitaati Talal Asadilt: “See konstruktsioon pole sugugi vähem tõeline seepärast, et ta on ideoloogiline” (Asad 2003: 194).

Mõned kriitikud on rõhutanud, et sõna “religioon” on möödapääsmatult kristlik mõiste. Sageli väidavad nad, et see termin on varjatult teoloogiline või oikumeeniline ning et nende kriitika selle termini suhtes on osa naturalistlikust, mitteteoloogilisest lähenemisest kultuuride uurimisele. Aga mina leian, et kriitikud on ajanud segamini oma kriitika ja kristliku teoloogia vahelise suhte. Eeldatavasti, väidavad kriitikud, soovivad teoloogid ja teoloogiast inspireeritud uurijad “religiooni” mõistet selleks, et tasandada erinevusi mitmesuguste eluviiside vahel ning anda mõista, nagu oleks iga kultuuri liikmetel samad vaimsed vajadused või sama kontakt transtsendentsusega. Tõsi on aga see, et paljud nüüdisaja teoloogid tervitavad “religiooni” kriitikat rõõmuga. See kehtib nii konservatiivsete teoloogide, nagu Karl Barthi ja Paul Griffithsi, kui ka liberaalsete teoloogide, nagu John Hicki ja John Thatamanili kohta. Griffiths kiidab kriitika heaks, sest kui pole võimalust vahet teha religioonil ja sekulaarsel ideoloogial, nagu ütleb Fitzgerald (Fitzgerald 1997: x), siis pole ka võimalik teha vahet teoloogilistel ja sekulaarsetel teooriaarendustel ja pole alust jätta teoloogiat kõrvale avalikust sfäärist või akadeemilisest tegevusest (Griffiths 2000). Ja John Hick kirjutas kiitva eessõna Smithile (2020) just selleks, et seista vastu essentsialismile ja religiooni asjastamisele kui nüüdisaegsele moonutavale õhtumaisele vaatele. Minu hinnangul on “religiooni” kriitikat võimalik vähemasti teoloogiliselt või oikumeeniliselt hästi kasutada. Kõige enam on “religiooni” kriitika lihtsalt osa teoloogiast selle post-modernses inkarnatsioonis.

Seda artiklit kirjutan ma kaksipidiste tunnetega. Ma nõustun kriitikutega, et “religiooni” mõiste ei ole süütu. Religioonimõis-

tet on kasutatud ja kasutatakse ikka veel selleks, et liigitada ja hinnata madalamaks kultuure, mis erinevad tänapäeva läänes valitsevast ideoloogiast. Ja see tähendab, et ma olen sellesse diskussiooni kaasa kistud: religioonimõistet kasutati ja kasutatakse ikka veel selleks, et liigitada ja pidada oma kultuurist erinevaid kultuure madalamaks. Aga nagu ma ütlesin eespool, ei leidu termineid, mille ajalugu või seosed oleksid poliitikast vabad. Meie mõtlemine ei ole kusagil ilma ideoloogilise pagasita. Ükski meie vaatenurk pole neutraalne. Pole võimalust uurida seda, mida me praegu nimetame religioosseteks rituaalideks, lugudeks, kogemusteks, institutsioonideks ja nii edasi, ilma klassifikatsiooniaktideta, mis muudavad võimalikuks kultuuridevahelised väärtushinnangud. Seepärast pooldan ma sõna “religioon” allesjätmist, ehkki olen nüüd teadlik varjust, mida see heidab.

Algselt esitati see artikkel ettekandena Wake Foresti ülikoolis, autor tänab Katherine H. Rogersit ja professor Lynn Neali, kes selle võimaluse pakkusid, ning ka ajakirja *Journal of the American Academy of Religion* anonüümseid retsensente asjaliku arutelu eest.

Kirjandus

- A r n a l, William E. 2000. Definition. — *Guide to the Study of Religion*. W. Braun, R. McCutcheon (eds.). London: Continuum
- A s a d, Talal 1993. *Genealogies of Religion: Discipline and Reasons of Power in Christianity and Islam*. Baltimore, MD: Johns Hopkins University Press
- A s a d, Talal 2003. *Formations of the Secular: Christianity, Islam, Modernity*. Stanford, CA: Stanford University Press
- B a l a g a n g a d h a r a, S. N. 1994. *‘The Heathen in His Blindness...’: Asia, the West and the Dynamic of Religion*. Leiden: Brill
- B h a s k a r, Roy 1975. *A Realist Theory of Science*. York: Books
- B h a s k a r, Roy 1989. *Reclaiming Reality*. London: Verso
- B o g h o s s i a n, Paul A. 2006. *Fear of Knowledge: Against Relativism and Constructivism*. Oxford: Clarendon Press
- C a s a n o v a, José 1994. *Public Religions in the Modern World*. Chicago: The University of Chicago Press

- Chidester, David 1996. *Savage Systems: Colonialism and Comparative Religion in Southern Africa*. Charlottesville, VA: The University Press of Virginia
- Collier, Andrew 1994. *Critical Realism: An Introduction to Roy Bhaskar's Philosophy*. London: Verso
- Csordas, Thomas J. 1994. Introduction: The body as representation and being-in-the-world. — *Embodiment and Experience: The Existential Ground of Culture and Self*. T. J. Csordas (ed.). Cambridge: Cambridge University Press
- Csordas, Thomas J. 1999. Embodiment and cultural phenomenology. — *Perspectives on Embodiment*. G. Weiss, H. F. Haber (eds.). New York: Routledge
- Derrida, Jacques 1981. *Dissemination*. Barbara Johnson (transl.). Chicago: University of Chicago Press
- Dubuisson, Daniel 2003. *The Western Construction of Religion: Myths, Knowledge, and Ideology*. Baltimore, MD: Johns Hopkins University Press
- Dubuisson, Daniel 2006. Response. — *Religion*, Vol. 36, No. 3, September, pp. 119–178
- Eliade, Mircea 1992 [1959]. Sakraalne ja profaanne: Religiooni olemus. Tlk Mai Tiits. — *Vikerkaar*, nr 4–12
- Fitzgerald, Timothy 1997. A critique of 'religion' as a cross-cultural category. — *Method & Theory in the Study of Religion*, Vol. 9, No. 2, pp. 91–110
- Fitzgerald, Timothy 2000. *The Ideology of Religious Studies*. New York: Oxford University Press
- Fitzgerald, Timothy 2007a. Introduction. — *Religion and the Secular: Historical and Colonial Formations*. T. Fitzgerald (ed.). London: Equinox
- Fitzgerald, Timothy 2007b. *Discourse on Civility and Barbarity*. New York: Oxford University Press
- Grieffiths, Paul J. 2000. The very idea of religion. — *First Things*, Vol. 103, May, pp. 30–35
- Hacking, Ian 1999. *The Social Construction of What?* Cambridge, MA: Harvard University Press
- Harrison, Peter 1990. *'Religion' and Religion in the English Enlightenment*. Cambridge: Cambridge University Press
- Kellison, Rosemary B. [avaldamata]. The contribution of the study of Judaism to contemporary critical theory in religion: A postcolonial reading of Moses Mendelssohn

- King, Richard 1999. *Orientalism and Religion: Post-colonial Theory, India and "The Mystic East"*. New York: Routledge
- Lincoln, Bruce 2003. *Holy Terrors: Thinking about Religion after September 11*. Chicago: The University of Chicago Press
- Masuzawa, Tomoko 2005. *The Invention of World Religions: Or, How European Universalism Was Preserved in the Language of Pluralism*. Chicago: The University of Chicago Press
- McCutcheon, Russell T. 1997. *Manufacturing Religion: The Discourse on Sui Generis Religion and the Politics of Nostalgia*. New York: Oxford University Press
- McCutcheon, Russell T. 1998. Redescribing 'religion' as social formation. — *What Is Religion?: Origins, Definitions, and Explanations*. T. A. Idinopulos, B. C. Wilson (eds.). Leiden: Brill
- McCutcheon, Russell T. 2001. *Critics not Caretakers: Redescribing the Public Study of Religion*. Albany, NY: State University of New York Press
- McCutcheon, Russell T. 2003. *The Discipline of Religion: Structure, Meaning, Rhetoric*. London: Routledge
- Peterson, Derek, Darren Walhof (eds.) 2002. *The Invention of Religion*. New Brunswick, NJ: Rutgers University Press
- Proudfoot, Wayne 1985. *Religious Experience*. Berkeley, CA: University of California Press
- Reisebrodt, Martin 2010. *The Promise of Salvation: A Theory of Religion*. Steven Rendall (transl.). Chicago: The University of Chicago Press
- Schilbrack, Kevin 2004. Ritual metaphysics. — *Thinking through Rituals*. K. Schilbrack (ed.). New York: Routledge
- Schilbrack, Kevin 2012. The social construction of "religion" and its limits: A critical reading of Timothy Fitzgerald. — *Method & Theory in the Study of Religion*, Vol. 24, No. 2, pp. 97–117
- Searle, John R. 1995. *The Construction of Social Reality*. New York: The Free Press
- Segal, Robert 2005. Classification and comparison in the study of religion: The work of Jonathan Z. Smith. — *Journal of the American Academy of Religion*, Vol. 73, No. 4, December, pp. 1175–1188
- Smart, Ninian 1999. *Dimensions of the Sacred: An Anatomy of the World's Beliefs*. Berkeley, CA: University of California Press
- Smith, Jonathan Z. 1982. *Imagining Religion: From Babylon to Jonestown*. Chicago: The University of Chicago Press
- Smith, Jonathan Z. 1993. *Map Is Not Territory: Studies in the History of Religions*. Chicago: The University of Chicago Press

Religioonid: Kas neid üldse on?

- S m i t h, Jonathan Z. 2017 [1998]. Religioon, religioonid, religioosus. Tlk Indrek Peedu. — *Akadeemia*, nr 10 (343), lk 1854–1877
- S m i t h, Wilfred Cantwell 2020 [1962]. *Religiooni tähendus ja ots.* Tlk Mihkel Niglas. (Avatud Eesti raamat.) Tartu: TÜ Kirjastus
- S t o w e r s, Stanley 2008. The ontology of religion. — *Introducing Religion: Essays in Honor of Jonathan Z. Smith*. W. Braun, R. T. McCutcheon (eds.). London: Equinox
- W a x, Murray L. 1984. Religion as universal: Tribulations of an anthropological enterprise. — *Zygon*, Vol. 19, No. 1, March, pp. 5–20
- W e b b, Mark Owen 2009. An eliminativist theory of religion. — *Sophia*, Vol. 48, No. 1, February, pp. 35–42
- W i l s o n, Brian C. 1998. From the lexical to the polythetic: A brief history of the definition of religion. — *What Is Religion?: Origins, Definitions, and Explanations*. T. A. Idinopulos, B. C. Wilson (eds.). Leiden: Brill

KEVIN SCHILBRACK (1964) on Ameerika religiooniuurija, lõpetanud Chicago Ülikooli, sealt ka doktorikraad. Apalatši Osariigiülikooli (Põhja-Carolina) religiooniuringute professor. Teos: *Philosophy and the Study of Religions: A Manifesto* (2014).

ALBERT GULK (pliiats, paber, 1994)

NOORTEADLANE — TUHAT RAUDA TULES

*Mai Beilmann, Helen Eenmaa ja
Miina Norvik*

SISSEJUHATUS

Konkurentsivõimelise ülikoolihariduse üheks eelduseks on teaduspõhisus. Teaduspõhise kõrghariduse pakkumiseks on aga järjepidevalt vaja kõrge tasemega teadustööd, seda toetavat organisatsioonikultuuri ning tegasusat teadlaskonda. Selle juures on omakorda määrava tähtsusega teadlaskonna järelkasv — uute teadlaste lisandumine teadlaskonna hulka kõigil erialadel, kus kõrgharidust pakutakse. Seega on tähtis tunda teadlaskonna jätkusuutlikkust mõjutavaid tegureid ja kitsaskohti. Näiteks on uurinud näidanud, et noorteadlase ajajärk on väga ebakindel aeg teadlaskarjääris, mistõttu just sel ajal kiputakse teadusest lahkuma (Friesenhahn, Beaudry 2014; Kindsiko jt 2017; SAPEA 2024). Seetõttu tuleb teadlaskonna toimepidevusega seotud proovikivide mõistmiseks ja lahendamiseks tähele panna, millised on noorteadlaste soovid ja võimalused arendada välja iseisev teadlaskarjäär. Analüüsidest nende enda arvamusi, püüame vastata küsimusele, milline on Eesti noorteadlaste praegune olukord, millised on tulevikuväljavaated ning kuidas noorteadlasi teaduses hoida. Lähemalt käsitleme noorteadlaste seisukohast

---

Artikli aluseks on ettekanne Eesti Teaduste Akadeemia hariduskomisjoni konverentsil 5. novembril 2025. aastal Tallinnas.

ühte kõige selgemini esile tulevat probleemi, mis on tuttav igale teadlasele — tööülesannete paljususest johtuv killustatus. Oodatakse ju teadlaselt teadustööd, õppetööd, juhtimisülesannete täitmist, ühiskondlikku tegevust ning tegelikult palju enamatki. Näitame, et nii mõnedki muud valukohad noorteadlase karjääris on killustatusega seotud, ja pakume välja rahvusvahelisele kogemusele tuginevaid lahendusvõimalusi.

Lähtume 2024. aastal korraldatud uuringust (Olt jt 2024), mille valimi moodustasid kuni 40-aastased (k.a) isikud, kellele doktoriõpingud käsil või doktorikraad omandatud. Seega oleme siinses artiklis pidanud silmas just seda rühma, s.t noorteadlase mõiste hõlmab siinkohal nii doktorantidest noorteadlasi kui ka doktorikraadi kaitsnud noorteadlasi. Vastuste analüüsis ja laiemasse konteksti paigutamisel pole me vanuselist piiri seadnud aga sedavõrd rangelt. Pealegi on meie tähelepanu keskpunktis doktorantuurile järgnev aeg, mis sageli tähendab järeldoktori staatust. Kui seni on teadlaskonna järelkasvu tagamisel pandud rohkem rõhku doktorantuuriga seotule, siis noorteadlaste uuringu põhjal võib järeldada, et sellele järgnev ajajärk vajaks teadlaskonna piisava järelkasvu tagamiseks palju rohkem tähelepanu.

Rahvusvaheliselt peetakse noorteadlaseks enamasti doktorikraadi kaitsnud teadlasi, lähtudes doktorikraadi kaitsmisele järgnenud aastatest. Kuigi noorteadlase mõiste ei ole üheselt määratletud, saab selle piiritlemisel lähtuda mitme rahvusvahelise organisatsiooni raamistikest. Euroopa teaduste akadeemiate konsortsiumi SAPEA määratluse järgi kuuluvad noorteadlase mõiste alla nii karjääri alustavad kui ka karjääri keskfaasis olevad teadlased. Karjääri alustav teadlane (*early-career researcher*, ECR) on isik, kes on esimese doktorikraadi kaitsnud mitte rohkem kui seitsme aasta eest (SAPEA 2024). Sii kuuluvad ka järeldoktorid, kes on juba näidanud iseseisva uurimistöö võimekust. Karjääri keskel olev teadlane (*mid-career researcher*, MCR) on esimese doktorikraadi kaitsnud 8–19 aasta eest, mistõttu leiab sellest rühmast kogenud järeldoktorite kõrval ka uurimisrühmade ja -üksuste juhate ning noori professoreid (sammas). Nii laieneb SAPEA käsituses noorteadlaseks olemise piir kuni 19 aastani alates esimese

doktorikraadi kaitsmisest, hõlmates nii karjääri alguses kui ka selle keskel olevaid teadlasi.

Tihti peale on ka noorte teaduste akadeemiate liikmeks kandideerimisel määrav just isiku akadeemiline vanus. Selline lähenemine arvestab, et akadeemilise karjääri kujunemine võib sõltuda mitmesugustest teguritest (pereelu, ajateenistus jm). Seda sama arvestavad teadusrahastuse pakkumisel Euroopa Teadusnõukogu (ERC) ning Marie Skłodowska-Curie programmi (SAPEA 2024). ERC alustava teadlase uurimistoetused on suunatud teadlastele, kellel doktorikraadi kaitsmisest on möödunud 2–7 aastat (alates 2027. aastast kuni 10 aastat), ning väljakujunenud teadlase omad neile, kes on kraadi kaitsnud 7–12 aastat tagasi (alates 2027. aastast 5–15 aasta eest). Mõlemal juhul on ette nähtud perioodi paindlik pikendamine näiteks laste sünni või pikaajalise haiguse korral. Seega võib kokkuvõtlikult öelda, et noorteadlaseks peetakse enamasti teadlast, kelle doktorikraadi kaitsmisest on möödunud kuni 15 aastat, kuid teatud raamistikes ulatub see piir ka 19 aastani, arvestades individuaalseid karjääri- valikuid ja rahvusvahelist praktikat.

Anname kõigepealt põgusa ülevaate Eesti teadussüsteemi ja teadlaskonna järelkasvu hetkeolukorrast. Seejärel tutvustame noorteadlaste uuringu tausta ja põhitulemusi. Kolmandas osas käsitleme lähemalt ajakasutuse, mentorluse ning järeldoktori staatusega seonduvaid probleeme. Lõpuks pakume soovitusi olukorra parandamiseks ning teeme kokkuvõtte.

1. (NOOR)TEADLANE EESTI TEADUSSÜSTEEMIS

Eestis on kõrgharitude osakaal 25–34-aastaste hulgas suurenenud viimase veerandsaja aastaga 20%-lt ligi 45%-ni (OECD. . . 2025), niisama jõudsalt ei kasva aga noorte teadlaste hulk. Eesti teaduse viimase kolme aasta olukorda on analüüsitud kogumikus *Eesti teadus 2025*. Selles sisalduv inimvara käsitlev peatükk (Vaimann 2025) ei maali just roosilist pilti. Näiteks on vähenenud õpetavate isikute osakaal akadeemilise personali hulgas, mida järelkasvu seisukohast on peetud murettekitavaks. Kuigi võib täheldada teadlaste üldarvu kasvu, on doktorante vähem kui kümme

aastat tagasi: kui 2014. aastal õppis doktoriõppes 2903 inimest, siis 2024. aastaks oli see arv langenud 2324 õppijani (Statistikaamet 2025). Tõsi, lõpetajate arv on mõnevõrra siiski kasvanud: 2014. aastal omandas doktorikraadi 213 inimest, 2024. aastal oli doktorikraadi kaitsjaid juba 262 (samas). See jääb siiski alla seatud eesmärgile 300 uut doktorit aastas.

2025. aasta suvises doktoriõppe vastuvõtus oli siiski märgata huvi suurenemist (Lieberg 2025; Tartu Ülikool 2025a; Uusen 2025). Selle taga on nähtud taipamist, et riigi juhtimine, ettevõtlus, tööstus jm vajab teaduspõhist lähenemist. Samuti on võinud olla põhjuseks asjaolu, et teadlased on üha rohkem esil ning doktorant-nooremteaduri ametikoht on hakanud end õigustama. Kuna eriti eestikeelsele teadusele on löödud häirekella, on võidud tulla doktoriõppesse ka missioonitundest — nii Tallinna Tehnikaülikoolis kui ka Tartu Ülikoolis suurenes märkimisväärselt doktoriõppesse kandideerivate eestlaste arv (samas). Seega võiks olla märke olukorra paranemisest, sh doktorikraadi väärtustamisest. Samas, ühe suvise vastuvõtu alusel pole kindlasti võimalik põhjanevaid järeldusi teha ja ikkagi jääb õhku küsimus, mis saab pärast doktorantuuri.

Arvestades, et doktorantide arv annab meile aimu, kui palju noorteadlasi võiks mingil ajajärgul teadusesse lisanduda, on põhjust tegutsemiseks, sest pärast doktorikraadi kaitsmist ei jää nad kõik Eesti ülikoolidesse. Ühtlasi tuleb ka uurida, kas doktorantide lisandudes on põhjust optimismiks kõrghariduse seisukohast ning kas neid võiks jätkuda ka väljapoole kõrgkoole ja teadusasutusi.

Põhjuseid, miks teaduspotentsiaaliga Eesti noor doktorantuuri ei astu või selle katkestab, võib otsida mitmelt poolt. Erasektoris on palgad kõrgemad ning see võib doktoranti juba õpingute keskel panna otsustama erasektori kasuks ning õpinguid katkestama. Lisatõuke erasektori poole annab teadust punase joonena läbib ebakindel rahastus ning sellest tulenev töökoha ebastabiilsus. Kuigi koostööd erasektori ja ülikooli vahel üritatakse suurendada, on see keeruline, kui tööülesanded on liiga erinevad. Varasematest uuringutest (nt Kindsiko jt 2017) on ka selgunud, et mitteakadeemilisel tööturul ei pruugita aru saada doktorikraadi väärtusest.

Eriti juhtudel, kui ülemusel on madalam teaduskraad, võidakse koguni peljata oma doktorikraadi olemasolu tunnistada.

Üha teravamalt on esile kerkinud ka akadeemilise töö kilustumine erinevate ülesannete vahel, mis ei soosi keskendumist ega ühegi asja väga hästi tegemist. Sotsioloogia klassik Max Weber kirjeldas 1919. aastal essees “Teadus kui elukutse ja kutsumus“ (vt eesti k Weber 1999) teadlase lõhestumist kahe väga erineva ja eri isiksusetüüpidele sobiva tegevuse — teadustöö ja õpetamise vahel. Rohkem kui sada aastat hiljem on see lõhestatus vaid süvenenud. Akadeemilistelt töötajatelt (nooremteadurist ja lektorist kuni professorini) oodatakse, et nad avaldaks teadusartikleid oma valdkonna mõjukates ajakirjades, taotleks ja viiks ellu teadusprojekte nii Eestis kui ka välisriikides, juhiks teadusrühmi, peaks samal ajal mitut loengukursust ning juhendaks üliõpilasi, osaleks ülikooli juhtimises, populariseeriks teadust ning esindaks aktiivselt oma eriala nii Eestis kui ka rahvusvahelises koostöös (vt nt akadeemiliste töötajate tööjuhendeid: Tallinna Tehnikaülikool 2025; Tallinna Ülikool 2025; Tartu Ülikool 2025b).

2018. aastal korraldatud uuringus (Mägi jt 2019) hindasid akadeemilised töötajad oma tööaja jaotumist õppetöö, teadustöö, asutusevälise tegevuse ja administratiivtöö vahel. Selgus, et jaotus on oleneb positsioonist. Õppetöö osakaal oli suurim õppejõu kohal töötavatel isikutel (dotsent — 40%, lektor — 50%, assistent — 54%, õpetaja — 57%). Teadustööle pühendatud aeg oli suurim teaduri ametikohal töötavatel isikutel (nooremteadur — 42%, teadur — 53%, vanemteadur — 48%). Juhtimis- ja administratiivülesannete osakaal oli kõrgeim professoritel (29%), asutuseväliseid tegevusi oli kõigil 6–9% (samas: 24). Üldiselt on näha, et karjääriastme tõusuga (teadur → vanemteadur → professor) väheneb teadustööle pühendatud aeg, samas kui administratiivtöö (professorite puhul ka õppetöö) osakaal suureneb. Selles on nähtud omamoodi paradoksi, sest akadeemilise karjääri tegemiseks tuleb olla väljapaistev teadlane, kuid aega teadustööle jääb ametiredelil edasi liikudes üha vähemaks (Friesenhahn, Beaudry 2014: 30).

Rahvusvaheliselt puudutab töö killustatus eriti teravalt noorteadlasi, arvestades nende positsiooni erilist ebakindlust, mida iseloomustavad nii tähtajalised töölepingud, iseseisva teadusrahastuse puudumine kui ka kahekordselt intensiivne elujärk seoses tihti samale ajale sattuva teadlaskarjääri alguse ning pere loomisega (SAPEA 2024). Karjääri edendamiseks tuleb olla silmapaistev teadlane, kuid noorteadlase töökoormuse killustatus teeb teadustööle keskendumise üha keerulisemaks.

Killustumise mõju paistab silma ka eestikeelsete ja välisdoktorantide võrdluses. Välisdoktorandid jõuavad kraadi kaitsmiseni üldiselt kiiremini kui kohalikud (3,8 vs. 6,3 aastat). Ühe põhjusena on välja toodud seda, et eestikeelne doktorant peab tegema ka õppetööd (eestikeelse õppetöö korral ei ole üldiselt võimalik panna õpetama välisdoktoranti) ja administratiivtöö langed samuti enamasti eestikeelsele doktorandile (Vaimann 2025). See aga hajutab tähelepanu ettenähtud põhitegevuselt — teadustöölt.

Iroonilisel kombel ei arvesta akadeemilise töö hindamine teadustöö killustatusega. Esiplaanile on seatud teaduspublikatsioonid (nende hulk, *h*-indeks, avaldamiskoht ja ajakirjade mõju-tegur). Samal ajal kehtivad suured õppetöö mahu nõuded, kus määravaks pole tihtipeale mitte kvalitatiivsed näitajad, vaid aine- ja väljaantavate ainepunktide maht. Teadlase hindamisel jääb õppe- ja teadustöö kõrval hoopiski teisejärguliseks nii administratiiv- ja juhtimisülesannete täitmine kui ka ühiskonna teenimine. Selle ilmekaks näiteks on akadeemiliste töötajate hulgas korraldatud uuring, kus 17% vastajatest oli arvamusel, et nende asutusevälist tegevust ei arvesta tegelikult keegi (Mägi jt 2019: 90). Sellega, et kõige kõrgemalt väärtustatakse teadustööd, on põhjendatud ka asjaolu, miks akadeemilised töötajad pole tihtipeale aldis oma õpetamismeetodeid muutma (samas: 8).

Asjaolu, et akadeemilise töö hindamine on keskendunud peaaegu täielikult kvantitatiivsetele näitajatele, on probleemseks tunnistanud paljud riigid. Ühelt poolt on murekohana nähtud seda, et teadustulemustele keskendumine on jätnud teised akadeemilise töö põhivaldkonnad — õpetamise, ühiskonna teenimise, juhtimise — tähtsusest süstemaatiliselt tagaplaanile. Teisalt on tõdetud, et kvantitatiivne hindamine ei kajasta tehtava töö tegelik-

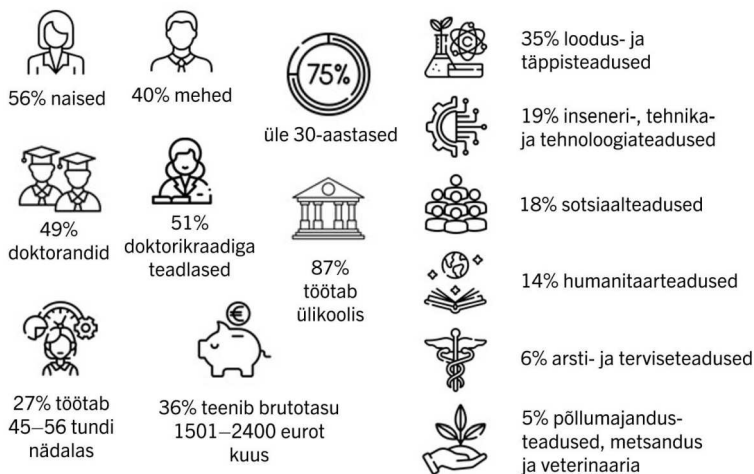
ku sisu ega kvaliteeti ning ei arvesta erialade erinevusi. See toob omakorda kaasa ebaõiglast võrdlemist ja liigse töökoormuse, mis omakorda pärsivad teadlaste loovust ja suutlikkust anda oma panus ühiskonda laiemalt. Just sellest probleemipüstitusest lähtudes on teadlaste hindamissüsteemi reformi ellu viimas sajad ülikoolid ja teadusasutused üle maailma (vt täpsemalt 4. osast).

2. NOORTEADLASTE UURINGU TAUST JA PÕHITULEMUSED

Noorteadlaste rollist, töökeskkonnast ja karjäärivõimalustest ajakohase pildi saamiseks korraldati Eesti Noorte Teaduste Akadeemia algatusel ja Eesti Teadusagentuuri rahastamisel 2024. aasta sügisel uuring “Noorteadlaste roll ja karjäärivõimalused Eesti teadussüsteemis” (Olt jt 2024). Andmeid koguti nii küsitluse kui ka fookusgrupiintervjuudega, lisaks intervjueeriti noorteadlaste juhte ja juhendajaid.

Küsitluse valimisse kuulusid Eesti Teadusinfosüsteemi (ETIS) kontot omavad kuni 40-aastased (k.a) isikud, kellel on doktorikraad või doktoriõpingud pooleli. Kutse uuringus osalemiseks sai 2024. aasta oktoobris 1920 doktorit ja 1822 doktoranti ning võimalik oli vastata kas eesti või inglise keeles. Vastamismäär oli 12% ja analüüsis olid kasutatavad 463 vastaja vastused.

Vastanuist 56% olid naised, 40% mehed, 2% mittebinaarsed ning 2% jättis soo märkimata. Uuringus osalenutest 75% olid üle 30-aastased ja 51% doktorikraadiga. Pooled doktorikraadiga vastanutest olid läbinud või läbimas järeldoktorantuuri. Enim oli vastajaid loodus- ja täppisteaduste valdkonnast; vähe oli vastajaid arsti- ja terviseteadustest ning põllumajandusteadustest, metsandusest ja veterinaariast. Suurem osa vastajaist (87%) töötas ülikoolis. Enamikul (58%) jäi tavapärase töötundide arv nädalas vahemikku 33–44 tundi, kuid peaaegu kolmandik töötas tavaliselt 45–56 tundi nädalas ning ligi kümnendik isegi üle 57 tunni nädalas. Mõni protsent oli neid, kes töötasid 21–32 tundi või alla 20 tunni nädalas. Vastajatest 36% teenis brutotasu vahemikus 1501–2400 eurot kuus, 27% sai kuus 2401–3300 eurot, 21% üle

Joonis 1. Noorteadlaste uuringus osalenute profiil.

3301 euro ning 13% alla 1500 euro kuus.¹ Vastajate profiilist annab ülevaate joonis 1.

Lisaks tehti viis fookusgruupiintervjuud. Noorteadlaste fookusgruppides osales 12 inimest eri teadusaladelt, kelle hulgas oli nii nooremteadureid, teadureid ja vanemteadureid kui ka isikuid, kelle amet sisaldab juhtimist. Tasakaalustamaks seda, et küsitlusele vastajaist suurem osa töötas ülikoolides, kaasati fookusgruppidesse rohkem noorteadlasi, kes töötavad muudes era- ja avaliku sektori teadus- ja arendusasutustes kui ülikoolides. Kahes noorteadlaste juhtide ja juhendajatega tehtud fookusgruupiintervjuus osales 11 inimest.

Noorteadlaste vastused näitasid, et sisulise uurimistöö tegevise kõrval pakuvad neile töös enim rahulolu teadustöö paindlikkus, sellega kaasnev autonoomia ja rahvusvahelisus. Noorteadlased tunnevad, et nende töö on mõju Eesti teaduse arengule, ning

¹Kuigi see andmetest otseselt ei selgu, on viimaste puhul ilmselt tegu osaajaga töötavate noorteadlastega.

nad soovivad pidada dialoogi ühiskonnaga, võtta sõna ja oma uurimistöö tulemusi tutvustada. Samas kinnitab uuring mitmeid puudujääke Eesti kõrgharidus- ja teadussüsteemis ning karjääri alustavate teadlaste karjäärimudelites. Need kitsaskohad, mis vaevalt ühelegi tegevteadlasele üllatusena tulevad, on liiga suur õpetamis- ja administratiivne koormus karjääri alguses, tööülesannete killustatus, ebapiisav tugi (mentorluse vähene kättesaadavus ja kõikuv juhendamiskultuur), rahaline ja tööalane ebakindlus, raskused töö- ja eraelu tasakaalustamisel jm. Kõik need tegurid koos loovad töökeskkonna, kus karjääri alustavatel teadlastel on pidev surve hoida mitu rauda korraga tules, et akadeemilises maailmas ellu jääda.

3. MIS VAEVAB NOORTEADLAST?

Siinses osas keskendume probleemidele, mis noorteadlaste uurینگust teravamalt esile tulid: soovi(ta)tust väiksem uurimistöole pühendatav aeg ning sellega seostuv killustatus (3.1), piisava toe puudumine (3.2) ning doktorikraadiga noorteadlaste vähene märkamine (3.3).

3.1. Noorteadlane kulutab uurimistöole soovi(ta)tust vähem aega

Keskmiselt kulutab doktorant uurimistöole umbes 58% tööajast, doktoriõppe läbinu aga umbes 52% (Olt jt 2024). Mõlema puhul oleks uurimistöole pühendatud soovitud aeg vaid mõnevõrra suurem, vastavalt 61% ja 57%. Võib aga eeldada, et uurimistöole pühendatav aeg erineb erialati ja tegelikult ka isikuti. Lisaanalüüs (Meidla 2025), kus on vastuseid analüüsitud haridustaseme, soo ja eriala lõikes, toobki probleemid palju selgemini esile. Hoiatav on uuringust selguv asjaolu, et tegelikult lausa 37% doktorantidest pühendab uurimistöole alla poole tööajast ning 17% doktorantidest üksnes veerandi tööajast (samas). Põhjusena on toodud koormatust muude ülesannetega. Vaatame neist ülesannetest üksnes kõige ajamahukamat: vastustest nähtub, et 15% doktorantidest kulutab üle poole oma tööajast õppe-

töö läbiviimisele. Küsitluse vabavastused ning fookusgruupiintervjuud osutasid asjaolule, et õppetöö koormus on pahatihti suurem, kui doktorandil võiks olla. Intervjuudes nenditi, et probleemne on olukord, kus noorteadlasi (ennekõike doktorante) pannakse õpetama aineid, mis ei seostu nende uurimistööga (Olt jt 2024: 16). See takistab nominaalajaga kaitsmiseni jõudmist ning edukaks teadlaseks kujunemist.

Noorteadlaste ajakasutuses ilmneb märkimisväärne sooline lõhe. Kui 66% meestest saab pühendada uurimistööle üle poole oma ajast, siis naistest saab seda teha vaid 56%. Sealjuures viiendik naistest saab uurimistööle pühendada üksnes kuni veerandi tööajast. Samas teevad naised ära suurema osa õppetööst (Meidla 2025). Seega kehtib ka Eestis teistes Euroopa ülikoolides täheldatud muster: naised on koormatud õppetöö ja administreerimisega suuremal määral kui mehed, mis pikemas perspektiivis võib vähendada nende võimalusi akadeemilisel karjäärireedelil edeneda ning oluliste teadussaavutusteni jõuda (Babcock jt 2022; Hanasono jt 2019; Järvinen, Mik-Meyer 2024; O'Meara jt 2017).

Käärid noorteadlaste ajakasutuses ilmnevad ka valdkondade võrdluses. Kui kaks kolmandikku loodus-, arsti- ja humanitaarteadlastest pühendab uurimistööle üle poole oma ajast, siis sotsiaalteadlastest teeb sama alla poole (Meidla 2025). Seejuures saab ligi kolmandik sotsiaalteadlastest uurimistööga tegeleda vähem kui veerandi oma tööajast (samas). Noorte sotsiaalteadlaste aeg kulub peaaesjalikult õpetamisele. Kui loodusteadlastest üksnes 7% pühendab õpetamisele üle poole oma ajast, siis sotsiaalteadlastest koguni 25% kulutab sellele üle poole tööajast (samas). Seega tuleb nentida, et ebavõrdselt suur õpetamiskoormus pärsib noorte sotsiaalteadlaste võimalusi uurimistööle pühenduda ning akadeemiliselt edeneda. Lisaks on sotsiaalteaduste noorteadlastel (nii nagu ka tehnika ja tehnoloogia valdkonna omadel) võrreldes teistes valdkondades töötavate noorteadlastega ka suur administratiivne koormus (samas).

Õpetamiskoormuse puhul ei ole tegemist pelgalt noorteadlaste subjektiivse tunnetusega, sest on üsna ilmne, kust sotsiaalteadlaste suur õpetamiskoormus tuleb, kui vaadata üliõpilaste ja teadustöötajate suhtarve ainuüksi Eesti suurimas ülikoolis. Nii

moodustavad sotsiaalteaduste üliõpilased 44% kõigist Tartu Ülikooli tudengeist, sotsiaalteaduste valdkonna akadeemilised töötajad aga üksnes 18% ülikooli akadeemilistest töötajatest (Tartu Ülikooli... 2025). Samas moodustavad loodus- ja täppisteaduste valdkonna üliõpilased 24% kõigist ülikooli tudengeist ning loodus- ja täppisteaduste valdkonna töötajad 47% ülikooli akadeemilistest töötajatest (samas). Tulemuseks on olukord, kus sotsiaalteadustes on ühe teadustöötaja kohta 17,6 üliõpilast, humanitaarteaduste valdkonnas 6,7, meditsiiniteaduste valdkonnas 6,5 ning loodus- ja täppisteadustes kõigest 3,7 (samas). Paratamatult tähendab nii suur üliõpilaste hulk sotsiaalteadustes suurt õpetamiskoormust iga karjääriastme õppejõududele.

Ebakõlad soovitu/ettenähtu ja tegelikkuse vahel on stressi ja ülekoormatuse allikas, sest puudujäävad tunnid tuleb võtta millegi muu arvelt, sageli on selleks eraelu. Siin võib peituda ka põhjus, miks väitele “töökeskkond toetab enesehoiu” anti pigem negatiivsemat laadi vastuseid (“ei nõustu eriti”, “ei nõustu üldse” (Meidla 2025: 32)). Võrdluseks võib tuua Eve Mäe jt uuringu (Mägi jt 2019: 10), mille järgi pidas oma tööd pingerikkaks ja kurnavaks 49% akadeemilistest töötajatest, kes uuringus osalesid. Näitajad olid kõige kõrgemad vanuserühma 30–49 ja nooremteadurite hulgas. Just nende puhul on aga tegemist karjääri alguses või keskjärgus olijatega. Seega kinnitab hiljutine noorteadlaste uuring endiselt probleemi olemasolu.

Seda ei saa ülikoolid endale enam väga kaua lubada, sest muutused noorte väärtushinnangutes osutavad, et Eesti akadeemilisele töökultuurile omane ületöötamine ei ole noorematele põlvkondadele enam vastuvõetav. Ei ole põhjust eeldada, et teadlaskarjäär oleks noorte eelistatud valik, kui akadeemiline töökorraldus läheb vastuollu nende väärtushinnangutega. Eesti noorte hulgas 1990. algusest valitsenud ainelise heaolu ja karjääriga seonduvad väärtused on andmas ruumi eneseväljenduslikele, hedonistlikele ja altruistlikele väärtustele (Rämmer 2023; Rämmer jt 2022). Võib täheldada ka töö tähtsuse kahanemist, samas kui järjest rohkem väärtustatakse saavutusvõimalusi ja initsiatiivi rakendamist, paindlikku tööaega ja puhkepäevi (Rämmer, Roots 2019). Kui kahe esimesega on teadlaskarjäär heas kooskõlas, siis kahe

ülejäanuga selges vastuolus, sest noorteadlaste uuring tõi esile läbipõletava ja ületöötamist normaliseeriva töökeskkonna, mida iseloomustavad väga suur töökoormus, kõrged ootused teadustööle, töö ja eraelu tasakaalu probleemid ja psühholoogiline surve. Kuna kriitilist suhtumist väljendasid kõigi valdkondade noorteadlased, vajab enesehoiuga seonduv kindlasti üldist tähelepanu. Järeelkasvu seisukohast on töökeskkond oluline, sest kui töökeskkond ei ole selline, kus tahetakse tegutseda, siis tehakse teised valikud (vt ka Kindsiko jt 2017: 78).

3.2. Noorteadlane ei saa piisavat tuge

Eraldi küsimusteplokk noorteadlaste uuringus puudutas ootusi toele ning tegelikkust. Vastustest ilmnes, et ootused olid suuremad kui saadav tugi, eriti mis puudutab mentorlust (Olt jt 2024: 20). Mentori all on siinkohal silmas peetud kedagi, kes oskaks anda nõu näiteks akadeemilises elus edasiliikumise kohta ega oleks tingimata (varasem) doktoritöö juhendaja.

Ennekõike saadakse tuge oma endiselt või praeguselt juhendajalt ja töörühmalt (vastused mõnevõrra küll erinesid olenevalt sellest, kas doktoriõpingud on veel pooleli või kraad juba omandatud). Mentori toe olemasolu oli vastuste põhjal kõige väiksem (3 palli viiepalliskaalal), kuid selle vajadust hinnati lausa hindepunkti võrra kõrgemaks (samas: 20). Eriti just fookusgrupi intervjuudest jäi kõlrama vajadus mentorluse järele, mis aitaks ära tunda oma potentsiaali ning seda parimal võimalikul moel rakendada, sisemiselt areneda, kavandada karjääri jne. Mentorluse vajalikkuses olid ühel meelel nii noorteadlased ise kui ka nende juhid nii erasektoris kui ka avalikus sektoris (samas: 24). Lisaanalüüs näitas, et ootused mentorlusele on valdkonniti siiski erinevad. Iseäranis humanitaarteadlased pidasid teadlaskarjääri atraktiivsemaks muutmisel väärtuslikuks juhendamist kogenud teadlase poolt, mis võib osutada vajadusele tugevdada mentorlusprogramme just humanitaarvaldkonnas (Meidla 2025).

Mentorluse olulisus selgub ka teistest samalaadsetest uurinutest. Näiteks Global Young Academy korraldatud uuring “The Global State of Young Scientists” (edaspidi GloSYS), milles osa-

les 45 noorteadlast² 12 riigist üle maailma, tõi samuti välja (piisava) mentorluse puudumise kui ühe takistuse karjääriredelil edasiliikumisel. Kõige teravamalt tunnetasid probleemi just Euroopas töötavad noorteadlased, kellest 58% tõdes, et puudu jääb karjääris kaugemale jõudnud kolleegide toest, ning 53% tõi välja mentorluse puudumise. Ka selles uuringus oli mentorlusesoov kõige suurem humanitaarteaduste ja sotsiaalteaduste valdkonna noorteadlaste hulgas (Friesenhahn, Beaudry 2014: 28).

Võib arvata, et põhjus, miks just humanitaar- ja sotsiaalteadlased näevad suuremat vajadust mentorluse järele, peitub selles, et nendes valdkondades on teadustöö olnud kaua aega individuaalse iseloomuga ning loodusteadustele omane töörühmades tegutsemine on pigem viimaste aastate suund. Seega võib jääda vakana küünarnukitundest, mõttevahetusest ideede üle, aga ka laiemalt karjäärivalikute üle arutlemisest. Ka fookusgrupiintervjuudes mainiti, et endiselt tuleb ülikoolis ette olukordi, kus noorteadlane viib uurimisprojekti ellu üksi (Olt jt 2024: 24).

On võimalik, et (suurema) mentorlusega õnnestuks saavutada olukord, kus alustav teadlane oleks eesootavaks paremini valmis. Näiteks selgus lisaanalüüsist, et tehnika ja tehnoloogia valdkonna noorteadlastel ning samuti loodusteadlastel on võrdlemisi hea ettekujutus teadlase tööga seonduvatest aspektidest. Põllumajandusteaduste noorteadlased seevastu tõusid esile madalamate hinnangute poolest peaaegu kõigis punktides, nagu näiteks, mida teadustöö tähendab ning palju aega selleks kulub või kui võrd kaua aega nõuab administratiivülesannete täitmine (Meidla 2025). Teadustööle ning administreerimisele kuluvat aega alahindasid teadlasteed alustades enim humanitaar-, sotsiaal- ning arstiteaduste valdkonna noorteadlased. Olukorras, kus noorteadlane tunneb, et teaduskarjääri tegemiseks tuleb pidevalt tuhat rauda tules hoida, võib mentorivajadus tuleneda seega ka sel-

---

²Uuringus on noorteadlast määratletud kui järeldoktorit või karjääri alustavat teadlast, kes tegeleb aktiivselt teadustööga ükskõik mis vallas; doktorikraad või sellega samaväärne kraad on omandatud kuni kümme aastat tagasi; tavaliselt on isik 30–40 aastat vana (Friesenhahn, Beaudry 2014: 22).

lest, et mõnikord vajaks noorteadlane lihtsalt kogenuma kolleegi kogemuspõhist nõu, millistel raudadel võib jahtuda lasta, ilma et teaduskarjäär sellest tõsiselt kannataks.

3.3. Järeldoktori periood on habras

Kui Eesti teaduspoliitika on seni keskendunud peamiselt doktorantuurile kui teadlaskarjääri algusele, siis teadlaskonna järelkasvu seisukohast kujuneb määravamaks hoopis aeg, mis järgneb doktorikraadi kaitsmisele. Just selles etapis otsustavad paljud noored, kas jätkata akadeemilist karjääri või lahkuda teadusest. Eesti doktorite karjääriteed ning seda mõjutavaid tegureid avanud uuringus on olukord kokku võetud nii: “[K]arjääri algus on ebakindel ja keskpaik läbipõletav” (Kindsiko jt 2017: 80). Ka GloSYS’i uuringus on doktorantuurile järgnevat aega, mil ollakse järeldoktori positsioonil ning pole püsivat kohta veel saadud, kirjeldatud kui kõige ebakindlamat. Sageli seostub see vähestele tähtjalise lepinguga ametikohtadele kandideerimisega; eriti just sel ajal on tuntud, et vajatakse nõu ja abi (Fiesenhahn, Beaudry 2014: 28–29).

Doktorantuurile järgnev aeg on eri riikides seotud sarnaste sammudega: tööühma ülesehitamine nullist, kindluse puudumine selles, kas rahastust on või mitte. Töökoha ebakindlus tõusis GloSYS’i uuringus eriti esile Euroopa puhul. Nagu analüüsis tõdeti, paneb selline olukord tegema lisatunde ja töötama ka nädalavahetustel, õhtuti ja puhkuse ajal, et oleks midagi ette näidata (samas: 36; vt ka Euroopa... 2017; OECD 2021; Ylijoki, Mäntylä 2003). On pakutud, et siin võib peituda ka põhjus, miks uurimistöole soovitakse sageli rohkem aega, aga teistele ülesannetele kuluvaid töötunde ei taheta tingimata vähendada. Paljud noored teadlased töötavad osalise koormusega mitmes projektis korraga, et tagada endale sissetulek.

Eesti noorteadlaste tajutud ületöötamisvajadust ei kahanda kuidagi ka see, et Eesti teadusrahastuse mudel näeb ette karjäärihüppe alustavast teadlasest kogenud tipptegijaks, sest erinevalt näiteks ERC uurimistoetustest puudub Eesti teadusrahastuses algajatele ja kogenud teadlastele mõeldud rahastuse vahel vaheaste

karjääri keskel olevatele teadlastele. Eesti Teadusagentuuri grantide taotlemisel peavad stardigrandi kategooriast välja jõudnud noorteadlased hakkama kohe võistlema oma valdkonna korüfeedega, kellel on ette näidata aastakümnete jagu teadussaavutusi. Sellise mudeli puhul ei ole ime, kui noorteadlased järgmisele karjääriastmele mõeldes läbipõlemise äärel töötavad ning üritavad hoida mitu rauda tules, et konkurentsisis gigantidega oleks väikegi võimalus teadusraha saada.

Samas kulub osadel noorteadlastel tööajast nii palju tunde õppetööle, et teadustöök kipub aega nappima (vt osa 3.1). Kui atesteerimisel vaadatakse peamiselt teadlase tippajakirjades avaldatud artiklite arvu ja sisse toodud teadusraha hulka, on üksnes loomulik järelem, kui professoritel on kiusatus jätta õpetamine suuremalt jaolt nooremate kolleegide hooleks. Rahvusvahelised kõrghariduspoliitika strateegiad aga rõhutavad, et kõrgharidus peab olema teaduspõhine: see tähendab, et üliõpilased peavad õppima keskkonnas, kus õppejõud on ise aktiivsed teadlased ja kus õpetamine põhineb uuel teaduslikul teadmisel. Uuringud on näidanud, et teadustöö kogemus ja teaduslik kvalifikatsioon on positiivselt seotud õppetöö kvaliteedi ning üliõpilaste teadmiste tasemega (Coccorese jt 2024). Kui noorteadlaste karjääris ei ole võimalust jätkata (piisaval määral) teadustööd ja edendada oma teaduslikku pädevust, langeb pikemas perspektiivis kõrghariduse teaduspõhisus ja sedakaudu ka hariduse kvaliteet.

Samas paistab, et isegi läbipõletava killustumisega on võimalik mingi piirini harjuda. Noorteadlaste uuringus ilmnes selge eristus nende vahel, kes on järeldoktorantuuri juba läbinud, ja nende vahel, kes seda veel teinud ei ole (Meidla 2025). Kui karjääri algjärgus olevad noorteadlased tundsid arvestatavat pettumust ja frustratsiooni, siis järeldoktorid olid juba mõnevõrra harjunud süsteemi toimimisviisidega, tundes selle reegleid ning olles sageli õppinud nendega leppima — osalt, sest nad on “ära vintsutatud” ja kompromissidega harjunud. Mõistagi ei ole olukord motiveeriv. See osutab, et kuigi süsteem hoolitseb märkimisväärselt doktorantide koolitamise ja pärast kaitsmist nende välismaale järeldoktorantuuri suunamise eest, on kitsaskoht mujal — tähele-

panu doktorikraadi kaitsnud noorte teadlaste arenguvajadustele ja karjääri jätkusuutlikkusele ei ole olnud piisav.

Eraldi ohuks kõrghariduse toimepidevusele on see, et erasektor pakub võimekatele noorteadlastele nii paremaid töötingimusi ja väiksemat killustumist erinevate ülesannete vahel kui ka kõrgemat palka (vt ka 1. osa). Noorteadlaste palk erineb sektorite lõikes märkimisväärselt. Kui 2024. aastal teenis erasektoris töötavatest noorteadlastest 77% brutopalgana kuus üle 2400 euro, siis ülikoolides said üle 2400-eurost brutopalka vähem kui pooled (Meidla 2025). Suundumus, et ülikoolides töötavad noorteadlased on teiste sektoritega võrreldes märgatavalt madalamalt tasustatud, on ohuks Eesti kõrghariduse jätkusuutlikkusele, sest ei soosi võimekamate noorteadlaste ülikooli jäämist ja õppejõuna töötamist (samas). Osas teadusvaldkondades ongi noorteadlaste plaan teadustööga jätkamiseks üsna lühiajaline, nt sotsiaalteadustes ja arstiteadustes kavatakse alla poole vastajatest teadustööga jätkata vähemalt viis aastat (samas). Paljude noorteadlaste plaanide lühiajalisus osutab teaduskarjääri ebakindlusele teadlaskarjääri alguses ning toob esile vajaduse pöörata suuremat tähelepanu doktorantuuri läbinud noorteadlaste toetamisele, et teadlaskarjääri kasuks otsustamine oleks lihtsam ja paistaks perspektiivikam.

4. SOOVITUSED

Teadlaskonna järelkasv on Eesti haridus- ja teadussüsteemi toimepidevuse tagamiseks hädavajalik. Ilma selleta ei ole võimalik korraldada teaduspõhist kõrgharidust ega seista hea haridusuuenduse eest üldhariduses. Noorteadlaste uuring kinnitab, et teadustöö paelub: enamik vastanuist nõustus täielikult väitega “meeldib uurimistööd teha” (Olt jt 2024: 17). Ka GloSYS toob välja, et noorteadlastele meeldib nende töö, eriti innustab uurimistöö ning sellega kaasas käivad avastused (Fiesenhahn, Beaudry 2014: 57). Nagu aga siinses artiklis esitletud uuring kinnitab (nii mõneski osas sugugi mitte üllatuslikult), on teadussüsteemi korralduses valupunkte, millega tuleb tegeleda, et teadusmaailma sisenemine oleks noortele atraktiivne ja tegemist oleks keskkonnaga, milles tahetaks tegutseda ja areneda.

Pakume välja soovitud, kuidas selline teaduskeskkond ja kultuur luua, käsitledes nii vajalikke abinõusid kui ka seda, kuidas ühiskonnas jaotada sellega seotud vastutus. Seda tehes toome näiteid ka naaberriikide heast praktikast ja hoiakute muutustest.

Nii abinõude valimisel kui ka vastutuse määramisel tuleb eristada kahte tasandit: 1) individuaalsed abinõud ja vastutus — see, mida iga teadlane ise teeb ja mille eest ta saab hea seista, ning 2) kollektiivsed abinõud ja vastutus — see, mida teeb teadlaskond, ülikool või riik süsteemi tasandil. Mõlemad on vajalikud, kuid nad erinevad nii kaasatud isikute ringi, toimemehhanismi kui ka tagajärgede poolest. Samuti erinevad nad normatiivselt, tuginedes erinevatele põhimõtetele ja kandes erinevat sõnumit. Nende normatiivne sisu määrab, millist liiki probleemide lahendamiseks nad sobivad. Näiteks, kui noorteadlane, tuhat rauda tules, püüab ühtaegu vastata oma teaduskogukonna nõuetele, akadeemilise töökoha nõuetele, tagada teadustöö rahastust ja hoida elus erinevaid võimalusi akadeemilist karjääri jätkata ka tagasilööki korral, siis sellise koormuse ja killustatuse juures ei ole kohane pakkuda talle lahenduseks ajajuhtimise või projektikirjutamise koolitust. Inglise keeles kehtib sellist laadi lahenduste kohta väljend *they add insult to an injury*. Kui süsteem on ebaõiglane, ei saa lahendust otsida ainult üksikisikust.

Individuaalset vastutust saab teadlaselt nõuda selle eest, et ta oleks pädev ja koostöövalmis, toetaks nooremaid kolleege, jagaks tunnustust ega kasutaks oma positsiooni ära. Kui süsteem ise on tasakaalust väljas, ei saa oodata, et igaüks üksi seda parandaks. Sel juhul on vaja kollektiivseid lahendusi, mis tähendab, et teadlaskond, ülikool ja riik peavad süsteemi tasandil looma tingimused, kus õiglane ja jätkusuutlik tegutsemine on võimalik. Kollektiivsed abinõud ja vastutus on määrava tähtsusega selles, kas indiviidide hea tahe ja pädevus saavad avalduda.

Arvestades eelnevalt kirjeldatud uuringu tulemusi ning sellest ilmnevaid teadussüsteemi valupunkte, tuleks kollektiivsetest abinõudest ja vastutusest alustada ka noorteadlaste olukorra parandamise ning teadlaskonna jätkusuutlikkuse tagamisel.

4.1. Kollektiivsed abinõud ja vastutus

Anname teadlaskarjääri alguses võimaluse pühenduda teadustööle

Teadlastele on vaja senisest paremini tagada aeg ja ruum teadustöö tegemiseks ning eriti peaks teadustööle pühendumiseks paremad tingimused looma vahetult doktorantuurile järgneval ajal, mis siiski on alles enda oskuste väljaarendamise ning iseseisvaks teadlaseks kujunemise aeg.

Esiteks, noorteadlaselt ei peaks ootama ühekorraga nii projektijuhi, grandikirjutaja, lektori kui ka teadlase ülesannete täitmist. Kui teadlane jõuab teadust teha vaid veerandi oma tööajast, siis pole imestada, kui ta läbi põleb. Ülikoolid võiksid näha kaitsitud teadusaega kui investeringut nii oma teadusvõimekusse kui pakutavasse kõrgharidusse.

Teiseks väärib tähelepanu asjaolu, et teadustöö rahastamine on suunatud peamiselt doktoriõppesse ja juba kogenud teadlastele. Selline lähenemine tekitab Eestis süsteemse lünga teadlaste professionaalses arengus: pärast doktorikraadi kaitsmist on vaid napid võimalused järel doktorantuuri läbimiseks ning uurimisrühma loomise ja juhtimise kogemuse omandamiseks (Eesti... 2025: 4). Teaduse jätkusuutlikkuse tagamiseks on vajalik, et nii riik kui ka ülikoolid keskenduksid senisest palju rohkem järel doktorantuuri võimaluste loomisele ning noorteadlastele vajaliku toe pakumisele teadussuundade või uurimisrühmade kujundamisel (samas).

Mitu riiki on edukalt rakendanud ka karjääri keskepaigas olevatele teadlastele suunatud grante, mis toetavad nende iseseisvumist ja tugevdavad järelkasvu. Sellesarnane süsteemne lähenemine oleks põhjendatud ka Eestis. Kehtivaid teadusraha jaotamise põhimõtteid võiks kohandada nii, et suureneks tugi teadlaskarjääri keskepaigas olevatele uurijatele, kes alustavad uut teadussuunda või loovad uurimisrühma (samas: 5). See aitaks suurendada teaduse mitmekesisust ja toetada uue põlvkonna teadlaste jõudmist teadlaskonda.

Üks viis teadlase teadustöö tegemise aega kaitsta oleks ka Eestisse luua uurimiskolleegium, nagu näiteks on naabermaades Soomes ja Rootsis. Helsingi Ülikooli alla kuuluv Helsinki Collegium for Advanced Studies (sm *Tutkijakollegium*)³ on tegutsenud 20 aastat. Uppsalas on Swedish Collegium for Advanced Studies⁴ aga juba 40 aastat pakkunud teadlastele võimalust keskenduda uurimistööle. Nii nende kui mitme teise riigi eeskujul võimaldaks riiklikult rahastatud tippteaduslikele projektidele keskenduv erialadevaheline uurimiskolleegium Eesti noorteadlastel pühenduda teadustööle ja enda erialase pädevuse edasiarendamisele.

Anname teadlastele rohkem otsustusvabadust ja paindlikke karjääriteid

Teadus sõltub indiviididest ning nende tugevuse parimast rakendamisest, mistõttu on oluline anda teadlasele võimalus rakendada end tegevuses, milles ta on kõige tugevam. Samast ideest lähtub nii Hollandi teadusreform “Recognition and Rewards” (R&R; vt Recognition... 2023) kui ka CoARA⁵ ülemaailmse konsortsiumi teadusreformi kava, mis julgustavad looma norme ja kokkuleppeid, et tagada teadlasele autonoomia oma tugevuse arendamisel. Nende mõjukate reformide eeskujul tuleks ka meil teadlase autonoomiat ja erioskusi käsitada struktuurse väärtusena, mitte individuaalse privileegina.

Teadlaste autonoomial on oluline osa kõrghariduse teaduspõhisuse tagajana ning noorteadlaste järelkasvu toetajana. Tipp-teadlaste loodud uue teadmise jõudmiseks üliõpilasteni on vaja-

---

³Vt www.helsinki.fi/fi/tutkijakollegium, Tutkijakollegium / Helsingin yliopisto.

⁴Vt www.swedishcollegium.se, SCAS.

⁵2022. aastal loodi reformi toetav organisatsioon Coalition for Advancing Research Assessment (CoARA 2022), mille eesmärk on koor-dineerida teadlaste hindamise reformi elluviimist Euroopas ja mujal maailmas. CoARA tegevust toetab Euroopa Komisjon ning selle liikmeskonnas oli 2025. aastal üle 700 organisatsiooni: ülikoolid, teadusasutused, teadusnõukogud, teaduste akadeemiad ja teadusseltsid (CoARA 2026).

lik, et õppetöös osalevad teadlased saaksid õpetada valdkondades, milles nad on teadlasena pädevad, ning viisil, mis sobib nende oskustega (iga tippteadlane ei pea olema samal ajal kaasaharav loengupidaja või oskuslik seminarijuhendaja, kuid võimalusi teadmiste edasiandmiseks on palju). See nõuab, et teadlaste karjäärimudelites oleks õppetöö osis senisest palju sisulisemalt läbi mõeldud. Tuleks kokku leppida põhimõtte, et iga teadlane annab mingis mahus edasi parimaid teadmisi oma teadustöö valdkonnast. Enamgi aga tuleks anda teadlastele võimalust siduda õppetööd oma teadustööga, mitte jagada õppeülesandeid mehaaniliselt üksnes õppekava või õppetöökoormuse katmiseks. Ühelt poolt võimaldaks see luua tugeva sideme teaduse ja kõrghariduse vahel, teisalt aitaks kaitsta ja toetada teadlaste akadeemilist vabadust.

Üks viis paremini teadlase autonoomiat kaitsta oleks R&R formi ning CoARA kokkuleppe eeskujul võtta omaks põhimõtte, et teadussüsteemis arvestataks teadlaste erinevat panust, olgu selleks õpetamine, koostöö arendamine, juhtimine, teaduse mõju kasvatamine või publitseerimine. Nii R&R kui CoARA toetavad karjääriradade loomist, mis lubaksid teadlastel arendada ja rakendada oma tugevusi (nt spetsialiseerumine õpetamisele või rakendusuringutele), ilma et see vähendaks nende võimalusi akadeemilises karjääris edeneda. Ka Eestis võiks anda teadlastele võimaluse valida eri karjääriradade vahel. Ühtlasi on Hollandis elluviidud reform näidanud, et sellisel institutsioonide ja hindamissüsteemide muutmisel on positiivne mõju akadeemilisele keskkonnale: väheneb teadlaste liigne sõltuvus küllalt juhuslikest juhi-alluva suhetest, teadussüsteem muutub avatumaks ning suureneb mitmekesisus.

Muudame teaduse hindamise sisukamaks

Tuleb ümber mõtestada, mida ja kuidas mõõta ja hinnata, sest paraku saadakse ikka ju seda, mida mõõdetakse. Eesti teadushindamises on esiplaanil teaduspublikatsioonid — nende hulk ja avaldamiskoht. Ometi hõlmab teadustöö väga erinevaid tegevusi, nagu näiteks oma teadussuuna väljaarendamine, teadusrühma loomine ja juhtimine, rahvusvaheline koostöö, konverentsidel

esinemine ja nende korraldamine, retsenseerimine, doktorantide juhendamine, andmete kogumine ja analüüs. Samuti on ootused nendele tegevustele ja publitseerimise kullastandard nii valdkonniti kui ka erialati väga erinev. Kui ülikoolide hindamise aluseks on ainult publitseerimise maht või lõpetajate tööturule jõudmise kiirus, siis taastoodab see süsteemi, mis ei toeta kvaliteeti, noorteadlaste arengut ega teaduse jätkusuutlikkust, teaduspõhise kõrghariduse toimepidevusest rääkimata.

Jätkusuutlikuma teadushindamise väljakujundamiseks tasub eeskujuna võtta algatustest üle maailma. Näiteks on CoARA kokkuleppe eesmärk seista hea selle eest, et praeguse üpris ühekülgsel mõõdupuu asemel hakataks teadlaste tööd ja panust hindama palju avaramalt, võttes arvesse ülesannete mitmekesisust ja mitte üksnes valdkondlikke, vaid ka erialade eripärasid.⁶ CoARA juhib tähelepanu sellele, et publitseerimine on kõigest üks aspekt teadlaste tööst. Samuti rõhutatakse kvaliteedi esikohale seadmist kvantiteedi asemel. Üks selle muudatuse eesmärke on vähendada teaduses individuaalse konkurentsi ja publitseerimissurve (*publish or perish*) valitsemist ning suurendada koostöö väärtust. Nii R&R, CoARA kui ka nendega seotud teiste oluliste algatuste⁷ kaudu püütakse murda praeguse teadustöö killustatust, luua

---

⁶Siinses artiklis on korduvalt tulnud nentida, et valdkondade ja erialade vahel võib olla suuri erinevusi. Seda näitab muu hulgas noorteadlaste uuringu lisaanalüüs (Meidla 2025). Valdkonna, eriala, aga lõppeks ka indiviidiga kutsub arvestama ka kõrghariduse tulevikku käsitlev raport. Praegust aega iseloomustavad muutuvad olud: vananev sisseastujaskond, töö kõrvalt õppijad, ülalpeetavatega õppijad jne (vt Arenguseire Keskus 2022: 8). Nagu tõdetud, toob see kaasa ootuse, et ühe mõõdupuuga ei mõõdetaks kõigile (samas). Täpselt samamoodi, nagu vajavad individuaalset lähenemist üliõpilased, vajavad seda ka (noor)teadlased ja õppejõud ning nende karjääriteed.

⁷Näiteks on arvestatava mõjuga nii San Francisco teaduse hindamise deklaratsioon (DORA; vt DORA 2012) kui ka CoARA rakendamisel loodud tööühmused. Hea ülevaate mitmesugustest muutustest teadushindamises annab Global Young Academy, InterAcademy Partnershipi ja International Science Councili koostöös valminud raport “The Future of Research Evaluation: A Synthesis of Current Debates and Developments” (Global... 2023).

paindlikumaid ja toimepidevamaid karjäärimudeleid ning kujundada akadeemilist kultuuri, mis oleks noortele teadlastele atraktiivne ning toetaks kvaliteeti — kõigest sellest on võita ka Eesti teadussüsteemil.

4.2. Individuaalsed abinõud ja vastutus

Peale kollektiivsete abinõude ja vastutuse süsteemi tasandil on olulised ka indiviidi tasandi abinõud ja vastutus. Need saavad olla suunatud konkreetse teadlase oskuste, motivatsiooni ja toimetuleku tugevdamisele olemasoleva süsteemi raamides. Siin peetakse eriti tõhusaks 1) mentorlusprogrammide arendamist kõigis karjäärietappides, 2) võrgustike ja koostöövormide soodustamist, et vähendada akadeemilist isolatsiooni, ning 3) eetilise juhtimise arendamist, et muuta akadeemiline keskkond avatumaks, arvestavamaks ja vähendada võimu kuritarvitamist.

Noorteadlaste uuring rõhutas neist esimese tähtsust, näidates, et saadav tugi erineb märkimisväärselt soovitud toest, eriti puudutab see mentorlust (vt osa 3.2). Mentorluse järele tunti vajadust nii doktorantuuri ajal kui ka iseseisva teadlaskarjääri algusaastatel, et paremini toime tulla akadeemilise keskkonna proovikividega ning areneda iseseisvaks teadlaseks. Mentorluse kasuks räägib ka asjaolu, et see suurendab noorteadlaste võimekust olulistes võrgustikes läbi lüüa ning annab neile ning nende tööle nähtavuse (Dobbin, Kalev 2022). Kui ülikoolid on mentorlusprogramme alustanud, siis enamasti on need suunatud üliõpilastele. Soome ülikoolides on aga mitu noortele teadlastele mõeldud struktureeritud mentorlusprogrammi, mis toetavad nende karjääri arengut (nt Turu Ülikooli ja Åbo Akademi ühine mentorlusprogramm, Tampere Ülikooli noorteadlaste mentorlusprogramm).⁸

---

⁸Vt “Mentoring at the University of Turku”, www.utu.fi/en/university/alumni/mentoring/mentoring-at-utu; Tampere Ülikooli kohta “Become a mentor for an early career researcher considering career choices!”, www.tuni.fi/en/news/become-mentor-early-career-researcher-considering-career-choices-0 ja “I-DEEP Mentoring for

Ka GloSYS'i uuringu soovitusel rõhutatakse kvaliteetse ja järjepideva juhendamise ning mentorluse olulisust alates doktoriõpingutest kuni 5–10 aastani pärast seda, vajaduse korral kauemgi (Fiesenhahn, Beaudry 2014: 57). Mentorluse pakkumisel rõhutatakse, et see peaks kuuluma töökoormusesse ning institutsioon peab seda väärtustama (Bland jt 2009; Olt jt 2024). Seejuures toimib mentorlus tõhusalt ainult siis, kui seda käsitletakse samamoodi võrdse kohtlemise programmidega süsteemse, mitte juhusliku tegevusena (Dobbin, Kalev 2022). Avatud, vabahtlikult liituda võimaldavad ja institutsionaalselt hästi kujundatud mentorlusprogrammid aitavad vältida olukorda, kus toetus ja juhendamine jõuavad vaid nende teadlasteni, kellel on juba eelnevalt hea võrgustik või nähtavus. Hästi kujundatud mentorlusprogrammid edendavad võrdset kohtlemist ning loovad võrdsed võimalused kõigile, mitte ainult “loomupäraselt” või muude tegurite toel esile tõusvatele teadlastele (samas; Netherlands... 2025). Ühtlasi aitavad need mentoritel märgata struktuurseid probleeme, millega noorteadlased silmitsi seisavad, kuid mida ülikooli või riigi tasandil sageli ei teadvustata.

Kokkuvõttes, nii indiviidi kui kollektiivi tasandi abinõud saavad toetada positiivse akadeemilise kultuuri kujunemist, kui nende eesmärgiks on akadeemiline keskkond, mis on inimkeskne, õiglane ja toimepidev. Tulemuslikud on indiviidi tasandi abinõud aga vaid siis, kui neid toetab õiglaselt kujundatud süsteem.

KOKKUVÕTE

Kvaliteetne kõrgharidus on haridussüsteemi olemuslik osa, mis tulevaste õpetajate koolitamise kui ka uue teaduspõhise teadmise ja uuenduslike ideede pakkumise abil toetab kõigi teiste õppeastmete toimimist. Teaduspõhise ülikoolihariduse pakkumise enda jätkusuutlikkus sõltub aga sellest, et pidevalt lisanduks noori teadlasi, kes on motiveeritud tegema nii tiptasemel teadust kui ka oma teadmisi üliõpilastega jagama. Noorteadlase aeg on tead-

---

Doctoral Researchers”, prein.fi/i-deep/i-deep-mentoring-for-doctoral-researchers.

laskonna järelkasvu tagamisel seega võtmetähtsusega ning doktorantuurijärgne periood vajab senisest rohkem tähelepanu, et teadlaskarjäär oleks noortele ligitõmbav ning võimaldaks neil tegutseda ja areneda.

Eesti noorteadlaste hulgas 2024. aastal korraldatud uuring näitab, et noorteadlaste tööaeg on erinevate ülesannete vahel killustunud ning aega sisuliseks teadustööks kipub pahatihti olema vähem, kui akadeemiliste töötajate ametijuhendis seatud normid ette näevad. Samas oleks aga just karjääri alustavatel teadlastel vaja uurimistööle keskenduda, et oluliste teadussaavutusteni jõuda ja akadeemilist karjääri teha. Seega peab teadlaskarjääri alguses olema võimalus pühenduda teadustööle — pikemas perspektiivis pole see mitte ainult noorteadlase, vaid ka Eesti teadussüsteemi ja kõrghariduse jätkusuutlikkuse huvides.

Samuti selgus uuringust, et noorteadlased tunnevad vajadust suurema toe ja mentorluse järele. On võimalik, et parem mentorlus võiks aidata killustatusest tulenevaid probleeme vähendada, aidates noorteadlastel teadlikumalt fookust sättida.

Vajadust doktorantidesse ja juba doktorikraadiga noorteadlastesse järjepidevalt investeerida näitab doktorantide-nooremteadurite arv, mis on aastakümneid olnud väiksem riiklikult seatud eesmärkidest. Arvestades lisanduvate doktorikraadiga teadlaste vähesust, ei piisa teadlaskonna järelkasvu tagamiseks üksnes doktorantide olukorra parandamisest, vaid tegutseda tuleb teadus- ja kõrgharidussüsteemi ning akadeemilise töökultuuri parandamiseks laiemalt, et noorteadlastel (ja ka juba kogenumatel teadlastel) jätkuks tahet ja tervist teha tiptasemel teadust ning õppetööd.

Üheks hoovaks, mis aitaks (noor)teadlaste killustumist erinevate ülesannete vahel vähendada ja ennetada ülekoormatust, on loobumine teadlaste ülemäära kvantifitseeritud hindamisest. Teadlaste hindamise aluste muutmine aitaks pöörata tähelepanu enesehoiule, sest kõiki raudu ei peaks pidevalt tules hoidma. Hindamine peab väärtustama erinevat panust! Praegust ülekoormatust soosib see, et teadlasel tuleb peale teaduse tegemise ja õppetöö säravalt täita liiga palju erinevaid rolle alates motiveerivast

ja kaasavast juhust ning lõpetades teaduskommunikatsioonispetsialisti kohustustega. Tuhandet rauda tules hoides saavad esmalt kõrvetada (noor)teadlased, aga mõne aja pärast puudutab see ka Eesti teadus- ja kõrgharidussüsteemi.

Kirjandus

- Arenguseire Keskus 2022. *Kõrghariduse tulevik: Arengusuundumused aastani 2035. Raport*. Tallinn: Arenguseire Keskus, arenguseire.ee/wp-content/uploads/2022/06/2022_korghariduse-tulevik_raport_veeb.pdf
- Babcock, Linda, Brenda Peyser, Lise Vesterlund, Laurie R. Weingart 2022. *The No Club: Putting a Stop to Women's Dead-End Work*. London: Piatkus
- Bland, Carole J., Anne L. Taylor, S. Lynn Shollen, Anne Marie Weber-Main, Patricia A. Mulcahy 2009. *Faculty Success through Mentoring: A Guide for Mentors, Mentees, and Leaders*. Lanham: Rowman & Littlefield, doi:10.5771/9781607090687
- CoARA 2022. *Agreement on Reforming Research Assessment (ARRA)*. Coalition for Advancing Research Assessment, coara.org/agreement
- CoARA 2026. *CoARA Membership Overview*. Coalition for Advancing Research Assessment, www.coara.org/coalition/membership
- Coccorese, Paolo, Roberto Dell'Anno, Marialuisa Restaino 2024. Are outstanding researchers also top teachers?: Exploring the relationship between research performance and teaching quality in higher education. — *Socio-Economic Planning Sciences*, Vol. 96, doi.org/10.1016/j.seps.2024.102098
- Dobbins, Frank, Alexandra Kalev 2022. *Getting to Diversity: What Works and What Doesn't*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, DOI:10.4159/9780674290051
- DORA 2012. *San Francisco Declaration on Research Assessment*, www.etag.ee/wp-content/uploads/2019/01/DORA-deklaratsioon.pdf

- Eesti Teaduste Akadeemia (ETA) 2025. *Eesti Teaduste Akadeemia hariduskomisjoni konverentsi põhisõnumid ja soovitused*, www.akadeemia.ee/wp-content/uploads/2025/11/ta-hariduskomisjoni-konverentsi-2025-pohisonumid-ja-soovitused.pdf
- Euroopa Komisjon 2017 = European Commission, Directorate-General for Research and Innovation, Technopolis, WIFO, IDEA Consult. *MORE3 study: Support data collection and analysis concerning mobility patterns and career paths of researchers*. Luxembourg: Publications Office of European Commission, data.europa.eu/doi/10.2777/710643
- Friesenhahn, Irene, Catherine Beaudry 2014. *The Global State of Young Scientists — Project Report and Recommendations*. Berlin: Akademie Verlag, www.interacademies.org/sites/default/files/publication/gya-glosys-report-webversion.pdf
- Global Young Academy, InterAcademy Partnership, the International Science Council 2023. *Report on The Future of Research Evaluation: A Synthesis of Current Debates and Developments*, doi: 10.24948/2023.06
- Hanasono, Lisa K., Ellen M. Broido, Margaret M. Yacobucci, Karen V. Root, Susana Peña, Deborah A. O'Neil 2019. Secret service: Revealing gender biases in the visibility and value of faculty service. — *Journal of Diversity in Higher Education*, Vol. 12, No. 1, pp. 85–98, doi.org/10.1037/dhe0000081
- Järvinen, Margaretha, Nanna Mik-Meyer 2024. Giving and receiving: Gendered service work in academia. — *Current Sociology*, Vol. 73, No. 3, pp. 302–320, doi.org/10.1177/00113921231224754
- Kindsiko, Eneli, Maaja Vadi, Viire Täks, Kati Lõite, Kersti Kurri 2017. *Eesti doktorite karjäärtee ja seda mõjutavad tegurid*. Tartu: Tartu Ülikool, www.hm.ee/sites/default/files/documents/2022-10/eesti_doktorite_karjaaritee_ja_seda_mojutavad_tegurid-1.pdf
- Lieberg, Emily 2025. Eestlaste huvi doktorantuuri vastu kasvas tänavu märgatavalt. — *Tartu Postimees*, 23. VII, tartu.postimees.ee/8292094/eestlaste-huvi-doktorantuuri-vastu-kasvas-tanavu-margatavalt

- M e i d l a, Nensi 2025. *Lisaanalüüs uuringule “Noorteadlaste roll ja karjäärivõimalused Eesti teadussüsteemis”*. Tallinn: SA Eesti Teadusagentuur, etag.ee/wp-content/uploads/2025/09/Noorteadlaste-lisaanaluus.pdf
- M ä g i, Eve, Kaupo Koppel, Kristi Kõiv, Eneli Kindsi-ko, Maarja Beerkens 2019. *Akadeemilised töötajad teadmusühiskonnas: Lõpparuanne*. Tartu: Tartu Ülikool; Mõttekoda Praxis, www.hm.ee/sites/default/files/documents/2022-10/apiks-eesti_2019.pdf
- N e t h e r l a n d s Institute for Advanced Study in the Humanities and Social Sciences (NIAS) 2025. Transcript Room to explore, podcast 3: Why many diversity programs backfire, nias.know.nl/transcript-room-to-explore-podcast-3-why-many-diversity-programs-backfire
- O E C D 2021. *Reducing the Precarity of Academic Research Careers*. (OECD Science, Technology and Industry Policy Papers No. 113.) OECD Publishing, DOI: 10.1787/0f8bd468-en
- O E C D Data Explorer 2025. *Adults’ educational attainment distribution, by age group and gender*, data-explorer.oecd.org/?fs%5B0%5D=Topic%2C1|Education%20and%20skills%23EDU%23|Education%20attainment%23EDU_ATT%23&pg=0&fc=Topic&bp=true&snb=6
- O l t, Katrin, Age Toomla, Liina Uudelt, Laura Kaldal, Ly Lõhmus, Linda Tartu 2024. *Noorteadlaste roll ja karjäärivõimalused Eesti teadussüsteemis*. Tartu: Haap Consulting, etag.ee/wp-content/uploads/2025/04/Noorteadlaste-roll-ja-karjaarivoimalused.pdf
- O ’ M e a r a, Kerry Ann, Alexandra Kuvaeva, Gudrun Nyunt, Chelsea Waugaman, Rose Jackson 2017. Asked more often: Gender differences in faculty workload in research universities and the work interactions that shape them. — *American Educational Research Journal*, Vol. 54, No. 6, pp. 1154–1186, doi.org/10.3102/0002831217716767
- R e c o g n i t i o n & Rewards 2023. *About the programme*, recognitionrewards.nl/about/about-the-programme
- R ä m m e r, Andu 2023. Millises suunas muutuvad Eesti elanike väärtused? — Mare Ainsaar (toim). *Muutuv ja mitmekesine Eesti Euroopa Sotsiaaluuringus*. Tartu: Tartu Ülikool, uhiskond.ut.ee/et/sisu/millises-suunas-muutuvad-eesti-elanike-vaartused

- R ä m m e r, Andu, Ave R o o t s 2019. Tööga seotud väärtused. — Mare Ainsaar, Tarmo Strenze (toim.). *Väärtused kui inimvara ja nende seos ühiskonna arenguga*. Tallinn: Arenguseire Keskus; Tartu: Tartu Ülikool, lk 36–45, www.digar.ee/viewer/et/nlib-digar:426376/362247/page/36
- R ä m m e r, Andu, Rein M u r a k a s, Terje T o o m i s t u 2022. Noorte väärtused peegelduvad nende rändekäitumises. — *Riigikogu toimetised* 46. Tallinn: Riigikogu Kantselei, lk 113–120, rito.riigikogu.ee/wordpress/wp-content/uploads/2022/12/RITO-46-1.pdf
- S A P E A 2024. *Strategy to Increase the Involvement of Early- and Mid-Career Researchers in SAPEA*. Berlin: SAPEA, doi:10.5281/zenodo.14592516
- S t a t i s t i k a a m e t 2026. *Õppijad, vastuvõetud ja lõpetajad kõrghariduses õppeastme ja õppeasutuse tüübi järgi*, andmed.stat.ee/et/stat/sotsiaalelu_haridus_kergharidus/HT290/table/tableViewLayout2
- T a l l i n n a T e h n i k a ü l i k o o l 2025. *Akadeemilise karjääri korraldus*, oigusaktid.taltech.ee/akadeemilise-karjaari-korraldus
- T a l l i n n a Ü l i k o o l 2025. *Tallinna Ülikooli töösuhete eeskirja lisad. LISA 1: Akadeemiliste töötajate tööülesannete üldkirjeldus*, www.tlu.ee/sites/default/files/Personaliosakond/Dokumendid/10_05_22%20TSE%20lisad.pdf
- T a r t u Ü l i k o o l 2025a. *Eesti kandidaatide huvi doktorantuuri vastu kasvab*, 23. VII, ut.ee/et/uudis/eesti-kandidaatide-huvi-doktorantuuri-vastu-kasvab
- T a r t u Ü l i k o o l 2025b. *Akadeemilistele ametikohtadele kandideerimiseks vajalikud dokumendid ja õigusaktid: Akadeemiliste töötajate ametijuhend*, 30. V, ut.ee/et/sisu/akadeemilistele-ametikohtadele-kandideerimiseks-vajalikud-dokumendid-ja-oiigusaktid
- T a r t u Ü l i k o o l i statistika 2025, statistika.ut.ee/ut/?_inputs_&keel=%22ee%22&sidebarmenu=%22oppijad%22
- U s e n, Kaire 2025. Mõjuga töö kutsub: TalTechi doktorantuuri on suur tung. — *Trialoog. TalTech*, 30. VII, trialoog.taltech.ee/mojuga-too-kutsub-taltech-i-doktorantuuri-on-suur-tung
- V a i m a n n, Toomas 2025. Eesti teaduse inimressurss. — Kadri Raudvere (toim.). *Eesti teadus 2025*. Eesti Teadusagentuur, lk 38–50, doi.org/10.58009/tead/011

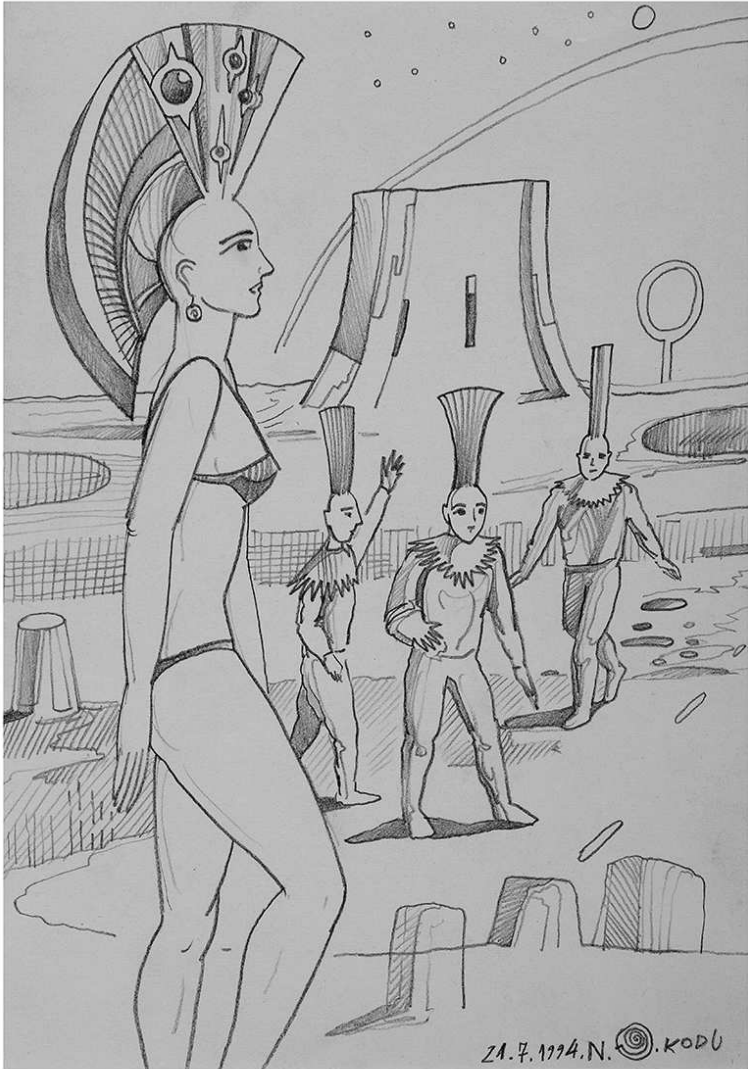
Web er, Max 1999. Teadus kui elukutse ja kutsumus. I–II. Tlk Henn Käärrik. — *Akadeemia*, nr 8, lk 1705–1717, nr 9, lk 1878–1894, www.digar.ee/id/nlib-digar:101708; www.digar.ee/id/nlib-digar:101709

Ylijoki, Oili-Helena, Hans Mäntylä 2003. Conflicting time perspectives in academic work. — *Time & Society*, Vol. 12, No. 1, pp. 55–78, doi.org/10.1177/0961463X03012001

MAI BEILMANN (1984) on lõpetanud Tartu Ülikooli sotsioloogia, sotsiaaltöö ja sotsiaalpoliitika bakalaureuseõppe 2005, sotsioloogiamagister 2007, filosoofiadoktor sotsioloogia erialal 2017, Eesti Noorte Teaduste Akadeemia liige 2023, juhatuse liige ja asepresident a-st 2025. TÜ Euroopa Kolledži analüütik 2012–2014, sotsiaal- ja haridusteaduskonna ühiskonnateaduste instituudi nooremteadur 2014–2018, sotsioloogia teadur 2018–2022, empiirilise sotsioloogia kaasprofessor a-st 2022. *Akadeemias* on ta avaldanud artikli “Õppides usaldama: Üldine usaldus Eestis aastatel 1990–2016” (koos Anu Realoga; 2018, nr 6, lk 979–1009).

HELEN EENMAA (1980) on lõpetanud Tartu Ülikooli filosoofia (2002) ja õigusteaduse erialal (2005), õigusteaduse magister 2006, õigusteaduse doktor 2013 (mõlemad Yale'i Ülikool), Eesti Noorte Teaduste Akadeemia liige 2019, asepresident 2021–2023, Euroopa noorte teaduste akadeemiate teadusnõukogu (YASAS) liige, president 2023–2025, Euroopa akadeemiate teadusnõukogu SAPEA juhatuse liige 2023–2025. Euroopa Parlamendi presidentuuri peadirektoraadi jurist-lingvist 2003–2004; TÜ filosoofiateaduskonna filosoofia ja semiootika instituudi eetika õppeassistent 2002–2005; Yale'i Ülikooli õiguspositivismi teadusassistent 2005–2006 ning õigusfilosoofia, moraalfilosoofia, vaimufilosoofia ja metafüüsika õppeassistent 2008–2012; TÜ õigusteaduskonna IT-õiguse programmi looja ja programmijuht 2014–2016, IT-õiguse teadur 2015–2023, infoühiskonna keskuse idee algataja 2016; European Joint Doctorate in Law and Developmenti (EDOLAD) külalislektor 2015–2022; TÜ õigusteaduskonna IT-õiguse teadur 2015–2023, TÜ Johan Skytte poliitikauuringute instituudi valitsemise ja õiguspoliitika kaasprofessor a-st 2023. *Akadeemias* on ta avaldanud H. L. A. Harti *Õiguse mõiste* ja Ronald Dworkini *Õiguse imperiumi* tõlgete arvustuse (2017, nr 12, lk 2269–2276).

MIINA NORVIK (1985) on lõpetanud Tartu Ülikooli inglise keele ja kirjanduse bakalaureuseastme 2007 ning eesti keele ja soome-ugri keeleteaduse magistriõppe 2010, filosoofiamagister 2010, filosoofia-doktor 2015, Eesti Noorte Teaduste Akadeemia liige 2021, asepre-sident 2023–2025, juhatuse liige a-st 2025. TÜ filosoofiateaduskon-na keelekeskuse (praegune maailma keelte ja kultuuride kolledž) eesti keele õpetaja 2009–2013, filosoofiateaduskonna eesti ja üldkeeleteadu-se instituudi spetsialist 2012–2014, läänemeresoome keelte nooremtea-dur 2014–2015, TÜ humanitaarteaduste ja kunstide valdkonna eesti ja üldkeeleteaduse instituudi läänemeresoome keelte nooremteadur 2016–2017, teadur 2017–2019, lektor 2016–2024, läänemeresoome keelte ja keeletüpoloogia kaasprofessor a-st 2024. *Akadeemias* on ta avaldanud artikli “‘Mina räägin kõigiga ühtemoodi, omas stiilis’: Eestlaste arva-musi keelest ja keelekasutusest” (koos Renate Pajusaluga; 2022, nr 7, lk 1202–1238).

ALBERT GULK (pliiats, paber, 1994)

KUIDAS MÕISTA ERINEVUST ELUSA JA HINGETU OLEMISE VAHEL?

Ants Parktal

Millise kuradi pärast peaksime meie olema
kohustatud jamama mõtlemise kallal, mida
meie keel ei sunni meile pääle ega võimalda?

Uku Masing (2004: 78)

HAKATUS

Meelesõõlaja¹ Rafael E. López-Corvo kohtab sõõlatavaid, kes ei erista inimest elutust² objektist (kujust³). Ta kirjeldab sõõlatava suhtlemist kui *jälgi jätvat kaetamist*⁴ (projektiivset identifiktiooni):

---

¹Meelesõõlaja 'psühhoanalüütik', (*meele*)sõõlamine 'psühhoanalüüs', sõõlatav 'psühhoanalüüsi patsient'.

²Ingl *inanimate* 'elutu, hingetu' (Pöhl 1927); 'elutu; elavusetu, tuim, loid' (Silvet 2009).

³Inglise *object* tähendab nii elusat kui ka elutut, nagu eesti keeles *kuju*, mis animistlikus mõtlemises viitab võimalusele olla nii hinges kui ka hingetu.

⁴Lapse suhe emaga algab *jälgi jätvast kaetamisest* (ka *jälgavast kaetamisest*), kus tegelikkust teadvustab ema. Lapsele on ema "keegimiski", inimene, kuju, loodusnähtus jne, kelle sisse ta paneb oma tundesegaduse ja võtab seejärel "kellegi-millegi" lembiva koste näol tagasi. Ema vaistlik koste võib tuua lapsele kasvava arusaamise oma tundesegadusest. Kosteks on ka koste puudumine. Täiskasvanusuhetesse, meelesõõlamises ülekandesse, võivad lapseas mõistmata jäänud tunded ilmuda jälgi jätva kaetamise ehk väljaelava käitumisena. — *Kae-*

Patsient võtab parema meelega passiivse rolli, kätitudes otsekui elutu ese, mille meelesõlaja peab ära parandama, vastutama “vääratuste” eest. [---] Sõõlatava selline suhtlemine viitab varasemale sõltuvussuhtele, kus vanemad kogesid last kui endale kuuluvat omandit (López-Corvo 2006: 20).

Olles elutu ja hingetu, on sõõlatav hinges, kuid meelesõlajaga ei suhestu. Kuidas mõista ja eestistada seda võõras keeles sõnastatud mõtet? (Vt ka Sütt, Parktal 2015a.)

Takerdusin pikaks ajaks, ei mõistnud leida vastust. Hing jäi vaevama, midagi olulist jäi silmamata. Segadust suurendas sõna *inanimate* tähendus, mis viitab nii eesti kui ka inglise keeles surmale ja elutusele — kuni taipasin, et mõistmist häiris erinevus igermaani (eurooplasest indogermaani) ja sugrilase (eestlasest soomeugrilase) mõtlemises.⁵ Juhtunut iseloomustab Wilfred R. Bion:⁶ “Keel, mida ma kasutan meeileilma hoogsa muutumise kirjeldamiseks, pöörab kõik pahupidi, sest teadusliku meetodi keel on mõeldud elutu uurimiseks” (Bion 1991: 24). Bion teadvustab teadusliku mõtlemise⁷ võimetust, eelistades meelesõõlamise kliinilises töös tunnetuslikku (traditsioonilist, tavapärast) mõtlemist, mida edaspidi nimetan *metsarahva mõtlemiseks*. Uku Masingu kirjatöödest olen saanud arusaamise, mida kinnitab isiklik pikaajaline kliinilise töö kogemus: sugrilasele on omane tunnetuslik mõtlemine. Eespool kirjeldatud erinevus aigilma⁸ ja iseenda mõistmises vajab teadvustamist, et jääda oma rahvuse

---

tama ‘kurja silmaga, pahasoovlikult vaadates kellelegi halba tekitama’ (EKSS — eesti keele seletav sõnaraamat veebis). Laps kaetajana halba ei soovi, vaid kannab arusaamatud tunded emale üle *alateadlikult, sõnatus keeles*.

⁵Sõnad *igermaan* ja *sugrilane* pärinevad Uku Masingult.

⁶Wilfred R. Bion (1897–1979), Inglise meelesõlaja, objektseoste teooria edasiarendaja ning uue kliinilise teooria rajaja.

⁷Vt nt, kuidas Ülo Vooglaid mõistab teaduslikku mõtlemist: www.vooglaid.org/vestlused-chatiga/chat097-teaduslik-motlemisviis.

⁸*Aigilm* ‘ajajärk; maailm’ — “nüüdene aigilm om raesun; nüüd om kikk uus aigilm maa pääl” Tarvastu; “nüüd ei ole änap sii aigilm nõnda rumal; et sii aigilm ninda kitsass om” Karksi (EMS — eesti murrete sõnaraamat veebis).

meeleilma “keeletõelusse” (Masingu mõistes), hoida alles hingestatut suhet iseendaga, mõista võõra kultuuri suhte olemuse ja kulu⁹ kirjeldust sugrilase moodi. Võõra kultuuri abstraheritud teadmise valimatu seestamine¹⁰ (introjektsioon¹¹) võib tunnetuslikult aigilma kogeva sugrilase meeleilma viljaka mullapinna jätta ilma uue kogemuse toitvast vihmast ja soojust päikesest, mis hinges tundeelu kulgu toetaks ja vaimus uut mõistmist sigitaks.

Eestlasest meelesõõlaja seisab silmitsi keerulise lahendust vajava küsimusega. Teoreetiline aines, mida kliinilises töös tänapäeval rakkesse pannakse, pärineb inglise keelest. Kirjutades ja mõeldes eesti keeles meelesõõlamisest, eestistades ingliskeelset ainet, kohtub meelesõõlaja keele ja mõtlemise erinevustega: sõnade tähendused ei kattu, vaid erinevad üksteisest vähemal või suuremal määral. Raskused ingliskeelse lause mõistmisel johtuvad nii sõnade sisu kui ka mõtlemise erinevusest. Sugrilane küsib, *kuidas*¹² mõista fraasi *inanimate object* eesti keeles. Igermaan küsib, *mis* toimub, et määratleda keerdsõlme eri külgede vahelisi põhjuslikke seoseid, mõista toimuvat loogiliselt, leida nähtuse poolused, et mõista seda dualistlikult. Sugrilane püüab ebamäärasust ise kogeda, aru saada oma tundest, mida kahetähenduslik suhe, kus sõõlatav on niihästi elus kui ka hingetu, temas äratub (Sutrop 2004: 6). Kahevahel olek sigitab ärevust. Igermaan eemaldub ärevusest, määratleb ja mõtestab nähtust. Sugrilane ko-

---

⁹Sõõlatava pooltardunud seisundit kirjeldab Ungari meelesõõlaja Sándor Ferenczi (1873–1933) kui *hinge sügavikus peituva surmasooivi agooniat* (Ferenczi 1988: 8). Meelesõõlamises elustunud surmahirm ei seostunud sugulise ärakasutamise kaheaastaselt, hingemurru (trauma) kogemine elustas varase lapse surmahirmu. Ferenczi kliiniline arusaam seostub patsiendi meelesisundiga, López-Corvo arusaam teooriaga.

¹⁰Sõna pärineb Andrus Saareste sõnaraamatust (*seestama* ‘sisse liitma’) ja väljendab siin lapse tunde liikumise meelesisest olemust ning ema ja lapse meelte vahelist kulgemist (Saareste 1962: 858).

¹¹Teiste inimeste hoiakute, arvamuste, motiivide vms teadvustamata omaksvõtt (Sõnaveeb). *Toim.*

¹²Urmas Sutrop (2004: 6): “Masing õpetab, et sugrilane küsib alati *kuidas*, igermaan küsib *mis*.”

geb segadust, talub “kahe ilma vahel olemist”,¹³ püüab oma tundeid aru saada. Sugrilane liigub selgust otsides animistliku loomuga alateadvuse aigilma hämarustes, igermaan pigem ülikooli valgustatud loengusaalis.

Kahe ilma vahel on ka keeled. Sõnaraamatu sarnane tähendus kõnetab igermaani ja sugrilast erinevalt. Uku Masing kirjutab:

On oluline, et mõisted oleksid defineeritud sõnadega, millede tähenduses pole suuremat kõikuvust, sest leidub vaid pisut sõnu, millede piirid on vaieldamatult kindlad. Iga tõlkija teab, et teise keele taolise sisuga sõna ei kattu täpselt tema oma vastavaga (Masing 2000: 9).

Euroopa linnakultuuris sündinud ja arenenud psühhoanalüüsi tähissõnade tähendusväli erineb nende sõnade omast, mida kasutab alles hiljuti maa- ja looduslähedasest elukeskkonnast lahkunud sugrilane.¹⁴ Animistliku mõtlemisega sugrilasele on hingetu sõõlatav endiselt hinges,¹⁵ kuid mida mõtleb López-Corvo sõõlatavast elutust ja hingetust inimesest (*inanimate object*), keda ta kirjeldab kui autot, mida on vaja töökojas parandada, pole selge. Oletan, et meelesõõlajana kogeb López-Corvo vastuolu teoreetilise mõtte ja oma tunde vahel; seletades toimuvat igermaanlikul viisil, on ta tundega kaasas samal moel kui sugrilane. Michael ja Alice Balint¹⁶ näevad toimuvat kliinilise vaatenurga alt järgmiselt:

Sõõlatava hingetus viitab vihast johtuvale sulgumisele (prõmdi, seljataga kinni löõdud uks), millele meelesõõlaja astub vastu oma

---

¹³S.t suremist, toonela teele minekut (Eesti fraseologismide elektrooniline sõnastik: www.folklore.ee/justkui/sonastik/index.php?f=2&f1=2&f2=6&m=16334&id=16524).

¹⁴Linnastumise algusajaks Eestis peetakse möõdunud sajandi viie-kõnnendaid aastaid.

¹⁵*Hing* ‘tunnete ala meeles’ (Õim 1997: 263).

¹⁶Michael Balint (Mihály Bálint; 1896–1970), Ungari psühhiaater ja meelesõõlaja, veetis suurema osa oma täiskasvanuelust Inglismaal. Tema abikaasa Alice (snd Székely-Kovács; 1898–1939), Ungari meelesõõlaja.

tundeid teatud aja tagasi hoides, iseendale keskendudes, käitudes justkui hingetu (Haynal 1988: 72).

Usu olemuse üle mõeldes kahtleb Masing igermaani keelte võimalustes väljendada inimesega toimuvat: “Ükski indogermaani keel ei suuda ju teha vahet säärase subjektiiivsete ja objektiiivsete nähete vahel” (Masing 2000: 11). Masing peab usule viidates silmas, kui tüsilik on igermaanlasel mõelda tundeelust, sest loogiliselt mõeldes pole võimalik mõista tunnetel rajanevate nähtuste (usk, meesöödamine jne) sügavat olemust. Ta viitab abstraheritud võrdkujutiste kasutamise piiratusele:

Sest mõisteteanalüüs valgustab ikkagi päämiselt mõiste ratsionaalset, filosoofilist külge, me ei saavuta peaaegu midagi tundeist, mis on inimesel ja oli avastades esmalt ning avastades üha edasi oma olemust kogu maailma taustal. Nagu avastus, et midagi on ilus, midagi hää või õige oli kunagi ja on praegu seotud emotsioonidega, nii ka avastus “mina olen säärane võrreldes muuga”. Seda ka olulist külge me ei saa avada mõistelise analüüsiga [---]. Seda on võimalik avastada ainult introspektiivselt (sõna kõige laiemas mõttes), s. t., vaadeldes iseenda möödunud uskumisakte või teiste omi, mis on avaldatud sõnas, kirjas ja kunstis ja osalt tegudes (samas: 15).

Michael Balinti meelest

ei oleks Freud saanud inglise keeles avastada nähtust *Besetzung* (‘höivang’), sest inglise keeles sellise tähendusega sõna puudub. [---] Seevastu nüüdisaegne depressiooniteooria sai areneada vaid inglise keeles, väljendades ähmase ja avara tähendusvälja sisu (Haynal 1988: 86).

Sugrilase maalähedasele eluviisile omase *tunnetuslik-kogeva* ja eurooplase linnakultuuri *abstraktse-loogilise* mõtlemise erinevus on paratamatus, mille teadvustamine on eestlasest meesöödlajale vajalik rahvusliku eneseteadmuse alalhoidmiseks.

Kuidas siis igermaanlik psühhoanalüüs saab inimeste tundeelu üle mõelda, nii et kliiniline töö tooks muutuse söölatava meeleilma? Freudi ning tema hea sõbra ja lähedase kolleegi Sándor Ferenczi suhet pingestas lepitamatult erinev arusaam teoreetilise

ja kliinilise töö väärtusest. 1924. aastal väljendasid Ferenczi ja Otto Rank¹⁷ “tungivat vajadust muuta psühhoanalüütilist mõtlemist teraapiale suunatud hoiaku poole, et teooriat ammutada kliinilisest tööst, mitte *vice versa*” (Ferenczi, Rank 1924, tsit. Bókay 2024: 56). Freud eelistas teoriakeskset dualistlikku, ratsionaalset meelesõlamist. Ferenczi isiklikule tundekogemusele toetuvad, suhtele keskenduvad ja kliinilist tööd eelistavat lähenemiseviisi Freud ei tunnustanud, vaid pidas seda vääraks, isegi patoloogiliseks. Vastasseis viitab sugri ja igermaani mõtlemise erinevusele, kuigi ungarlasest Ferenczi ei olnud tegelikult sugrilane: ta kasvas küll üles ungari kultuuriruumis, kuid tema vanemad olid Poola juudid (Ferenczi 1988: xiii). Freudi teoreetilisi mõttekäike tegelikkuse teadvustamise kulust kirjeldab Ferenczi kliinilisest vaatenurgast samuti sugrilikult, kujutades alateadvust kui siirderuumi,¹⁸ kus teineteisega mängivad mõnu otsimise ja valu vältimise ürgalused (printsiibid; Ferenczi 1994: 214). Kuna igermaanlik dualism kujunes meelesõlalamises valitsevaks suunaks, jäid Ferenczi sõõlamissuhetes kogetud tunnete ebamäärased sügavikud ja uudislikud ideed läbi uurimata ning vajusid unustusse, et ilmuda päevavalgele alles aastakümneid hiljem. Ferenczi kliinilise töö kogemus kajab vastu Melanie Kleini¹⁹ ja Michael Balinti objektseoste teorias,²⁰ Donald Winnicotti siirderuumi teorias

---

¹⁷Otto Rank (1884–1939), Austria meelesõlaja, kirjanik ja filosoof.

¹⁸Tegu on Inglise lastearsti ja meelesõlaja, objektseoste teooria edasiarendaja Donald W. Winnicotti (1886–1971) kasutuselevõetud mõistega (*potential space*). Siirderuum ilmub ema ja lapse suhtesse piisava ustavuse ja usalduse korral, andes lapsele võimaluse eralduda. Ema ja lapse võrdses, vastastikusel ja mängulises suhtes sündinud *siirderuumis kui võimaluste väljal* kujuneb suhe tundeelu ühtesulamisest eraldumiseni.

¹⁹Melanie Klein (1882–1960) Inglise meelesõlaja, objektseoste teooria rajaja.

²⁰Balintit on koos Winnicotti ja šotlase Ronald Fairbairniga (1889–1964) tihti nimetatud üheks objektseoste teooria rajajaks ja arendajaks (Bókay 2024: 55).

ning Wilfred R. Bioni arusaamades tarimisest (*containing*) ja ilmamisest (*reverie*²¹).²²

Täiskasvanu hingetuse ja lapseea hinges olemise üheaegne, kuid vastuoluline kohalolek kliinilises töös vajab nii teoreetilist kui ka kliinilist arusaamist. Igermaanlik teooria ei näe vastuolu hingetus sõõlatavas, kes on samal ajal vägagi hinges, näeb elutu ja elusa vastuolus nähtuse elutut teoreetilist olemust, mida sugrilasel on raske mõista, kui ta ei mõista erinevust nähtuse üle mõtlemises. Teisisõnu, igermaan joonistab kaardi ega küsi, kuivõrd kaart vastab territooriumile ehk kuivõrd arusaamine peegeldab inimese tegelikku meeleseisundit. Sugri meelesõõlaja tunnetusse ilmub sõõlatava hingetu ja hinges olemine *tundeelu loomuliku kulgemisena*. Täiskasvanud sõõlatava vastukäiv²³ viibimine varase lapseea ühepoolse suhte tundes viitab osavõtmatusseisundi sügavama mõistmise vajadusele. Mitte hingetus, vaid teoreetiline arutus või arusaam suhtes toimuvast võib sugrilase viia eemale sõõlatava tundeelu sügavama mõistmise juurest teooria põnevatesse finessidesse,²⁴ pannes sugrilase unustama oma loomulaadi.

Kuidas mõista sõõlatava meeleilma, lõimida objektiivset subjektiivselt, teoreetilist kogemuslikult? Uku Masing arvab, et

ei saa nimelt tunnistada üldinimlikuks agressiivsusprintsipi, reaalsuse lõhestamist dialektilisiks vastandeks, vaenulikeks printsiibeks, milledest “mina” soodustab üht, teist “tema” oma hävitab. Üldinimlik pole lõhestamine “hääks” ja “kurjaks”, vaid ainult tea-

---

²¹*Reverie* ‘unelus, unelemine, unistav mõtiskelu; unelev muusikapala’ (Silvet 2009).

²²Suhetele keskendunud objektseoste teooria rajaja Melanie Klein läbis esimese meelesõõlamise Ferenczi juures. Bion, kes arendas Kleini objektseoste teooria edasi isikupäraseks kliinilise töö teooriaks, läbis omakorda meelesõõlamise Kleini juures. Mõlema teoreetiline mõtlemine lähtus kliinilisest tööst.

²³*Vastukäiv* 1. ‘teis(t)est täiesti erinev, teis(t)ega kokkusobimatu, vastuoks(us)lik, vastuoluline; vasturääkiv’. 2. ‘arusaamatu, käsitamatu, millegagi kokkusobimatu’ (EKSS).

²⁴Oletatavasti kulgeb ka igermaanist meelesõõlaja teekond abstraktselt mõtlemise toel sõõlatava elusolemise mõistmise poole.

Kuidas mõista erinevust elusa ja hingetu olemise vahel?

taval hetkel ja paigal “tulusamaks” ja “tulutumaks” (Masing 2004: 21).

Sugri meelesõõlajana näen hingetu-hinges-lõhestatuses pigem sõõlatava kostet ebamäärasusele meeilemas, mis sobib uue tundedõe võrsumiseks. Teoreetiliselt võib dialektilisi vasteid tähistada ja vastuolu kirjeldada mitmel viisil, nähtuse olemus jääb samaks, sest sõõlatava tundesegadus ilmub välja olevas hetkes. Hingemurrus (traumas) ei mahu tunded ja sündmusest arusaamine ühte, talumatud tunded lahutatakse meeles juhtunu mõistmisest. Vaist toimetab tulusalt ja hoiab tasakaalu erinevates oludes. Bioni sugrilikult kõlava arusaama järgi otsib näljane vaist tundesegadusest eelnevate tudekogemuste najal uut kogemust. Kliiniline käsitlus kirjeldab elusa ja eluta vastuolu tundeelu arenemise osana, kus sõõlatav on taandunud varase lapseõlve lahenduseta jäänud haavavate läbielamuste valda.

VARASE SUHTE LOOMUS

Esimene hingetõõme toob hinge, esimene väljahingamine tühjus²⁵ koos surmahirmuga. Ema lembusest²⁶ ürgab²⁷ tundeelu, kui

---

²⁵Sissehingamine on täitumine, väljahingamine tühjenemine: keha sisemine mahutavus (Anzieu 2016: 173).

²⁶*Lembus* 1. ‘mahedus, õrnus; lahkus, hellus’. 2. ‘armastus’. Liit sõõnad: kultuurilembus, lastelembus, looduslembus; *lembima* : *lembida* : *lemmin* (hellalt) ‘armastama’ ← soome *lempiä* ‘armastada’. Laenatud kirjakeelde keeleuuenduse ajal. Soome allikas on läänemeresoome tüvi, mille vasted on Aunuse karjala *l’embi* ‘meheleminekuas neiu positiivsete omaduste kogum (veetlus, sarm, majapidamisõõkus); maine’, lüüdi *lemb* ‘armastus, õõnneks läinud abiellumine’ ja tõõnõõliselt ka isuri *lemissä* ‘lõõmata’. Tüvi esineb ka eesti muistsetes eesnimedes, nt Lembit(u), Tõõvelembi, Aulembi. Sama tüvi võib olla murdesõõnas *lembmä* ‘kõõrbema’, tüve esialgne tähendus on läänemeresoome keeltes arvatavasti olnud seotud põõlemisega. Laenatud on ka tuletis *lembe* ← soome *lempeä* ‘lembe, mahe; õõrn, hell’ (eesti etimoloogiasõõnaraamat veebis).

²⁷*Ürje* ‘alustus, hakatus’; *ürgama* : *ürjata* ‘algama, algust tege-ma’ (EKSS).

ema lapse surmahirmu ära talub (Klein) või ära tarib²⁸ (*to contain*; Bion). Klein näeb tundeelu kulgu ürgpäriuslikult²⁹ kaasasündinud kujude ja kujudevaheliste suhete kuhjuvas muundumises, Bion alateadvuse ürgpäriusliku ainese, *oodatu*³⁰ teadvustamises, mil *oodatust* võib saada *oodatav*,³¹ tundetõde tegelikkusest, aigilmast (Sütt, Parktal 2015b). Klein sõõlab meeilma kujudevaheliste suhete kulgu, Bion mõtlemist alateadvuse tundesegaduse üle.

Kuidas sigineb hingetus lapse meelde ja meelesõõlamlisse? Klein näeb ajena kadedust,

kaasasündinud, esmast meelt hävitavat jõudu, mis ründab alul ema toitvat rinda ning hiljem vanemate suguühhet, mistõttu sünnib *võimetus eristada* head halvast, viha lembest. Hävitavat jõudu võimendavad omakorda jätkuvad takistused ja *nurjumised* esmaste vajaduste rahuldamisel (Spillius jt 2011: 166).

Bion, kes kasutab *elutu, hingetu* kohta tegusõna *appears* 'paistma, näima' (Bion 1991: 11), mõistab ajena varast, visa rün-

---

²⁸*Tarimine*: lapse tunnete ja kostete vastuvõtmine ema poolt, läbiseedimine, taipamine, mõistmine ja lapsele arusaadaval kujul tagastamine. *Tari*: tariv ema (lähedane inimene, ka loodus), kes punub lapse tunded mõistetavaks kobaraks.

²⁹Sõna "ürgpärius" pärineb Märta Raualt (1914) ja viitab fülogeneesile.

³⁰Bion tähistab sõnaga *oodatu* (pre-conception) meele ootust, et keegi või miski saabub, et kellegagi või millegagi kohtutakse, kus see "kes või mis" seostub vajaduste rahuldamisega. *Oodatu* tähendus vastab "muutuja" või "tundmatu" tähendusele matemaatilises loogikas ja matemaatikas. *Oodatul* on omadus, mida Immanuel Kant kirjeldab tühja mõitena. Tühja mõtet saab mõelda, aga mitte teada-tunda. *Oodatu* ja ilmunud nähtuse ühinemine (kujundlikult: kinda ja käe suhe, kus käsi leiab sobiva kinda) loob ema tari (*containing*) toel tähenduse kui oodatava.

³¹Ingl *preconception*. *Oodatu* on ürgne, tundmatu ja võimalik tajumus, *oodatav* tajumuse ähmase tähendusega esindus meeles. Ema rind on lapse sündides *oodatu*. Rinna imemine ja kõhu täitumine loob aistides ähmase aimuse, vajaduse rahuldamise kogemuse, *oodatava* (www.psyhhoanaluus.ee/pre-conception-oodatu-preconception-oodatav).

net meelevõimete vastu, mis “vabastades end teadvustatud tõelisusest ja tegelikkusest, saavutab seisundi, kus ta ei ole ei elus ega surnud” (López-Corvo 2006: 109). Hingetuse sigitab mõlemal juhul puudusetunne. Keha on rahul, aga meel vajab pärast sündi midagi; mida, seda ei tea või meelevõimed ei silma. Tegelikkus ei rahulda või erineb oodatust. Kuidas sellega toime tulla? Sünnijärgne aigilm: keha on emast eraldunud, meel aga endiselt üsas? Kleini arvates takerdub lapse tundeelu kulg hea ja paha rinda kuju kassinasse põimingusse, jõuliste tunnete talumatu vastasseis tõrjutakse alateadvusse, suhtesse ilmub osavõtmatuus. Bioni arvates laguneb meel, erinevust lapse ja ema suhtesse ei sünni, lapse võime eristada meeileimas toimuvat aigilmas toimuvast ei saa ürjet. Meeleviirastuste painavas eraldatuses, kus

killustunud meeleosad viiakse jälgi jätva kaetamise teel meelest välja, vabastades end nii tõelisuse (sisemine meeileilm) ja tegelikkuse (väline aigilm) teadvustamise kütkeist, saavutab patsient seisundi, kus ta pole ei elus ega surnud (López-Corvo 2006: 109).

Nii lapse kui ka täiskasvanuna põgeneb sõõlatav surmahirmu eest hingetusse olemisse, elutu ei saa surra ega elada. Meeleilma killud asuvad ärakaetatud inimeses, meelesõõlajas, kellest sõltub kaetaja (sõõlatava) meele terviklikkus. Meelesõõlaja ei ole algelises suhtlemisviisis võimeline kaetamise jälgi jätvat ainet kohe teadvustama, aines võib ilmneda teadvustamata käitumises.³² Jälgava kaetamise kaksipidises suhtes muudab rünne meelevõimetele ka meelesõõlaja mõneks ajaks hingetuks, aga ta on siiski võimeline võõrast tunnet mõistma *vaistlikult*. Meelesõõlaja sõõlatava vihast virgutatud käitumine³³ väljendab tunnet, *mida sõõlatav ise ei tunne*. Suheldes meelesõõlajaga *jälgi jätva kaetamise* teel, on sõõlataval võimalik eitada oma tundeid, meele *painajali-*

---

³²Näiteks — sõõlatava peidetud viha väljendades — tunni lõpetamises tavatult varem, ise varasest lõpetamisest ja lõpetamise põhjustest aru saamata. Teadvustamine võib toimuda mõnda aega hiljem.

³³Meelesõõlaja samane jälgi jättev kaetamine kostena (Grinberg 2003: 347).

ku lõhestatuse seisundile (paranoilis-skisoidsele positsioonile)³⁴ omast pinget, ebamäära ohtunnet ja millegi ohtliku ootusest või muust sellisest johtuvat nn *tagaajavat ärevust*,³⁵ siirates need tunded meelesõlaja avatud meelde.

Pärsitud suhtesse siginenud kadedus (Klein) või meelega (Bion) kustutab lapses iha ema rinna järele (Klein), enam ei ürga *varajane arusaam* (oodatust ei saa oodatav) *mõlema vajaduse üheaegselt rahuldamisest* (Bion), mistõttu laps *ei võta* vastu-meelseks muutunud rinda. Nälg *sunneb* last rinda tarvitama, keha vajab toitu, et elada ka ema hinge puududes. Pealesunnitud ühekülgne suhe lõhestab lapse meele, tõkestab elustavad lembed tunded alateadvusesse, jättes alles elutu kehalise rahulduse toidust. Bioni sõnul “vajadus armastuse järele, mõistmine ja meeileilma areng on kõrvale pöördunud, kui puudub emalik hoid ja tarimine” (López-Corvo 2006: 20). Surmahirmu sunnist virgutatud rinna elutust tarvitamisest ürgab Bioni arvates *esemeliseks ja hingeliseks lõhestunud* vajaduse rahuldamise loomus. Teoreetiliselt dualistlik vastasseis, tegelikkuses esemelise ja hingelise erinevuste põimumise *puudus*, mis saab ilmuda võimaluste väljal, siirderuumis ema ja lapse suhtes (Winnicott). Esemelises suhtes ei ürga tunnete üle mõtlemise võime, hing jääb varju, tunded peitu meeileilma hämarusse.

Vajaduste teadvustamine ja rahuldamine eeldab *võimet võtta üheaegselt vastu nii toitu kui ka ema lembivat pilku* (Kőváry 2024: 78).³⁶ Esialgu ei ole laps võimeline suhtlema rööpselt ema

---

³⁴Nii nimetab Klein lapse meeileilma varasemat astet, esimesele neljale elukuule omast osiskujude (osaobjektide) omavahelise suhte viisi, millele on omane iharuse ja *kurja vägijõu* jõuline vastasseis ning lõhestatud osiskujude valitsemine. Eestistatult on see *meele painajaliku lõhestatuse seisund*, mida iseloomustab meeileilma lõhetatus (skisoidsus) ja osiskujude painajalikkus (paranoia), mistõttu tegelikkus jääb mõistmata. *Kuri vägijõud*: kurja tegeva agressiooni eristamiseks enesekindlusest kui agressioonist sobiks kasutada vastavalt sõnu ‘kuri vägijõud’ ja ‘kuri vägivald’.

³⁵Ka tagakiusavat, tülitavat või jälitavat ärevust (Pöhl: 1927).

³⁶Nn “silm-suu-käsi-süsteem” kui erogeenne tsoon (Imre Hermann). Vt siinse artikli alalõiku “Varase suhte eelmäng”.

puudutuse ja pilguga. Puudutuse ja pilgu põiming³⁷ kui oodatu, mis kaasasündinult on kujutu, vormitu, vajab tundekogemust lembevajaduse rahuldamisest puutelõimes ema kehaga, osaliste ja katkendlike aistingute kuhjuvat põimumist. Järk-järgult, tasapisi, koogamise vaheastet läbides, saab hinges oleva ema hoiu toel *keha lõimuda hingega*. Koogamine seostab nidusustungi³⁸ ja sugutungi põimumise ürjega, kus *niduskuju olemasolu teadvustamine* äratav Eugenio Gaddini vaadeldud “algelise rivaalsuse”,³⁹ mis eelneb Kleini “algelisele kadedusele” (Tustin 2003: 190). Rinna lõhestamise asemel heaks ja halvaks tärkab kuju ilmumisel oht — igermaanlikult mõeldes — kaotada nii niduskuju kui ka rind. Nidususe⁴⁰ ja sugulisuse põimingu ürgavast mõnust saab tunde-

---

³⁷Nii välises tegevuses (ema hoid ja imemine) kui ka sisemises tundes (täiskõhutunne ja ema naha puudutus) ürgab (saab alguse) esemelisuse ja hingelisuse põiming. Sära ema silmades lisab põiminguusse ehe-
da, eraldi, eemal oleva kuju hinge.

³⁸Kiindumustung eestistatult. Kiindumuse käsitlus siin ei seostu mitte Inglise meelesõõlaja John Bowlby (1907–1990) kiindumisteooriaga, vaid pärineb Budapesti rühma meelesõõlajatelt Imre Hermannilt ja Michael Balintilt. Kiindumus ei kirjelda varase suhte olemust. ‘Kiinduma’ on keeleuendusaegne laensõna soome keelest: *kiintyä* ‘kiinduda’ sõnast ‘kindel’. Varases ühepoolses ja enesekeskses suhtes seostub kiindumus ellujäämisega, vajadusega toetuse ja hoiu järele tundeelu oodatud loomuse tärkamiseks ja võrsumiseks.

³⁹Eestikeelne vaste Itaalia arsti ja meelesõõlaja Eugenio Gaddini (1916–1985) mõistele puudub. Rivaliteet võistluse mõttes on igermaani meelesõõlaja arusaam, jäädes sugri mõtlemisele võõraks. Sugri mõistes võiks see nähtus seostuda erinevuse teadvustamisega, kuju ja suhte alguse ähmase teadvustamisega, kusjuures enne inimese kuju võivad meeileilma ilmuda loodusnähtused kui kaotatud ema oodatud asendajad (Kóváry 2024: 80).

⁴⁰Vana-India juurtega sõna *niduma* : *neon* ‘tihedalt (põimides) siduma, ühendama; punuma’, *nidus* ‘tihedalt seo(sta)tud, sidus’ (EKSS); *nidustama*, *nidustuma*, *nidustus*, *nidusus*: seostub sõnadega ‘koherent, koherentus, tihhe seostatus, kokkukuuluvus; koherentne, tihedalt seostatud, kokkukuuluv’ (Eesti... 1930); *niduma* ‘siduma, ühendama’; ‘punuma’ (EMS), viitab kokkukuuluvusele, siduvusele ja punumisele. Tähissõna *nidusus* tundub kõige sobivam kirjeldamiseks lapse varast ühe-

gemus — kujutlus *oodatavast*. Frances Tustin⁴¹ kirjeldab põimimist järgmiselt: “Kui kõva nibu siseneb pealetungivalt pehmesse vastuvõtvasse suhu, saab erutusest — ärritust taludes — ülev ühte kuuluvust toetav mõnu” (Tustin 2003: 191). Kogetud oodatavast saab omakorda uue sisuga oodatu. Arenguga kaasneb muutus, uue sünniga vana hävib, kaotus lisab nurjumistunde (frustratsiooni). Tegelikuses ei vasta oodatav oodatule, midagi jääb puudu. Oodatava sünd vajab kaotusega leppimiseks endiselt toetust. Sammhaaval õpib laps ema turvas kaotusi kogedes puudust taluma, omandades ühtlasi võime end ise toetada.

Kleini teoorias tajub laps ema toitva rinnana, mis rahuldamata vajaduste haavavas tundes lõhestub kaheks osiskujuks, heaks ja halvaks rinnaks. Ema kui hoidva ümbrise võimest tarida pahast rinnast ilmuv surmahirm talutavaks ja mõistetavaks ürgab ja areneb võime mõista tundeid. Igermaanlik mõtlemine kirjeldab meeles toimuvat äärmusi määratledes (hea ja paha kuju). Sugri mõtlemist juhib loomulik tundeelu, puuduse ja rahulduse põimuv kulg. Sugrilasest meelesõlaja mõistab ja kirjeldab kliinilist tööd vaistlikult, igermaan teoretiseerides.⁴²

Võõrkeelse meelesõõlamislugemisvara seestamisel on sugrilane sunnitud valima, kas mõista võõrast teooriat iseenda sugrilase tunde najal või liikuda tundesidemest eemale, filosoofilise teoretiseerimise juurde, nagu on omane igermaanile. Ürje juurde tagasi tulles, kui igermaan ütleb *elutu* ja sugrilane *hingetu* sõõlatav, siis igermaan mõtleb üht, kuid tunneb teist,⁴³ seevastu sugrilasel on sõna lõimes tunde kogemusena, hing on ära, ei hinga,

---

poolset naalduvat suhet emaga, milles punutakse ühte esimesed varased tundelõimed.

⁴¹Frances Tustin (1913–1994), Inglise lastepsühhoterapeut, tuntud autismiuurija.

⁴²Kirjeldatud vastasseis teooria *versus* kliiniline töö oli omane meelesõõlamise algusajale ning väljendus selgelt nt Freudi ja Ferenczi arusaamade lepitamatuses. Balint, Fairbairn, Winnicott, Klein ja Bion on üksteise järel sidunud kliinilise töö ja teooria terviklikku põimingsusse.

⁴³NB! See on sugrilase oletus, mis tugineb igermaanliku mõtlemise teoreetilisele loomusele; tegelikult pole selge, kas tunneb või mitte.

kuid on elus. Igermaan mõtleb toimuvast,⁴⁴ sugrilane aistib oodates, mida meelevoimed ilmavad.⁴⁵ Kui igermaan püüab tunde üle mõelda, liigub ta samal ajal tundest eemale; püüdes üha enam tundet kirjeldada, on see üha vähem võimalik. Sugrilane mõtleb ilmutuse üle, otsib selgust iseenda tunnetest.

Igermaanlik teoreetiline arutlus on viinud meelesõõlaja ja sõõlatava jälgijätva kaetamise kaksipidise loomuga suhte juurde, mis kordab sõõlatava varase lapseea suhet emaga. Vastuolulises *elutu-elusa* (elu-surma) suhtes on laps tõenäoliselt hinges, tunneb tundeid, mida ta ei ole võimeline endale teadvustama. Suheldes emaga esemelisel (konkreetsel) viisil, väljendab ta tundeid ema kaetades. Ema koste puudumise korral sigineb kaksipidisuse (ambivalentsuse) tunne. Kahe vajaduse, kehalise ja hingelise üheaegse rahuldamise põimingu puududes tundeelu areng peatub. Kahevaheloleku nõutuses loobub laps hingelisest vajadusest — ihast lembuse järele, ja valib söömise — kehalise vajaduse. Ot-sus ihast loobuda on ilmselt vaistlik; valiku aluseks olev aje kui *enesekeskne* sisemine virgutus⁴⁶ pole seotud suhtega. Millel rajaneb suhe meelesõõlaja ja sõõlatava vahel eelkirjeldatud olemises, et suhe kõlaks ühte? Kuidas sobib nidususvajadus varase suhte mõistmiseks, kus üks paariline on hinges ja teine hingetu, kuid suhe elab? Vastused peituvad varase suhte ürges.

VARASE SUHTE EELMÄNG

Varase suhte eelmängu alustav kiindumustung, eestistatult *nidusustung*, kujundab täiskasvanu tundeelu rööpselt sugutungiga. Täiskasvanu suguliste suhete juurte mõistmiseks uuris Michael

---

⁴⁴“See selgitab, miks näiteks nii paljud loodusearmastajad ei tunne, et nad oleksid loodusega vahetus kontaktis, kuni nad pole põhjalikult omandanud hulga puude ja lillede nimesid. Just nagu oleks esmane tegelikkus sõnaline ja just nagu ei saaks keegi loodusele lähedale muidu, kui ta on esmalt omandanud terminoloogia” (Masing 2004: 51). Nii tsiteerib Masing USA antropoloogi ja keeleteadlase Edward Sapiri (1884–1939) mõtet (vt Sapir 1933).

⁴⁵*Ilmama* ‘ilmutama, avaldama’ (Kuusalu; EMS).

⁴⁶Klassikalises teoorias autoerootiline, oma keha armuiharus.

Balint sugutungieelseid (pregenitaalseid) tundeid, kuju- ehk objektseoseid, lähtudes Alice Balinti ja Imre Hermanni⁴⁷ käsitlusest, milles *lapse meeleilmas puudus suhe ema kujuga*. Algses kujuseoses “inimene ei tunne lembust, kuid soovib seda saada teiselt inimeselt” (Bókay 2024: 61). Uues käsitluses loobus Balint esmasest nartsissismimõistest, millest Freudi teoorias eostus omaarmuiharus (autoerotism). Lapse sugutungieelse, vaistlikult klammerduva⁴⁸ suhte ühepoolset nidusat kujuseost kirjeldab Balint järgmiselt:

Sünnijärgne meeleilm ei ole nartsissistlik; see on suunatud raugetl,⁴⁹ olesklevalt kujuseoste poole, sihiga *ma pean armastatud ja rahuldatud olema, kohustuseta midagi vastu anda* (Balint 1985: 98).

Didier Anzieu⁵⁰ täiendab nidusussuhte olemust ideega nahkegost:

Viitan nahkegole (keha-egole) kui meeles olevale kujutlusele iseendast (meel-ego), mida lapse ego kasutab oma esindusena varasematel arenemisastmetel naha pinnal kogetu kirjeldamiseks. Meel-ego erineb keha-egost mõju poolest, jäädes keha-egoga kujudlikku tundesidemesse (Anzieu 2016: 43).

Samamoodi toimib skisofreeniaga seotud nn mõjutava masina sündroom:⁵¹ keegi väline jälitab ja mõjutab, kui egod on teineteisest veel lahus. “Meel-ego kogeb ennast iseendana [---], kuid ei koge keha-ego enda omana; kõik naha- või sugulised aistingud omistatakse ümbrusele, “mõjutavale masinale”” (samas). Anzieu

---

⁴⁷Imre Hermann (1889–1984), Ungari neuroloog ja meelesõõlaja, üks tuntumaid Ungaris Sándor Ferenczi kõrval; hoidis Ungari meelesõõlamist alal nii natsismi kui ka kommunismi aigilmas.

⁴⁸Vastsündinute ellujäämist toetava, ahvidele ja inimestele ühiste bioloogiliste juurtega “klammerdumisinstinkti” idee sõnastas Imre Hermann (Kőváry 2024: 78).

⁴⁹Meeleilma rauges olekus peitub ootus ema lembuse järele.

⁵⁰Didier Anzieu (1923–1999), Prantsuse meelesõõlaja.

⁵¹Skisofreeniadiagnoosiga inimesed usuvad, et teised sepitsevad nende vastu salanõu, mõjutavad neid salaja nende tahte vastaselt.

arvates kujundab piisavalt rahuldatud nidusustung (*attachment drive*) varasema meeileilma terviklikkuse, nahk-egost võib saada mõtte läte (samas: 44). Ema naha puudutuses eristab laps elusat kuju elutust, hingestatud suhet hingetust. “Vastsündinu suu ei sünni ainult toidu neelamiseks, vaid ka puudutamiseks, mis annab eneseteadmuse koos võimega teha vahet elavate ja elutute kujude vahel” (samas: 21). Anzieu lisab Kleini samastumis- (inkorporatsioon)ideele viirastuslikkust, rääkides rinna allaneelamisest, esmasest kehalisest kogemusest, kui nahk puutub kokku nahaga, samastumisest last hoidva ja kaitsva kujuga, kelle külge laps klammerdub nidusasse põimingusse (samas: 107).

Anzieu arvates toidab ema lembus last, olenemata ema elususest või hingetusest. Naha ja suu seostes aistib laps vaistlikult ema ähmast kohalolekut välise mõjuna. Oodates elusat ema (oodatu), aistib laps ema elusana kehaliselt, olenemata ema hinges olemisest. Kuigi ema tunne ei liitu lapse tundega, loob naha puudutus ja keha soojus lapsele tunde elusast emast (oodatav).⁵² Piisavalt rahuldatud nidusustungist, tihedast kehalisest seosest emaga ilmub suguline suhe ja “suguline nälg”.⁵³ Kolmanda elunädala *teeseldud hädakisas* (vt Anzieu 2016: 180), esimeses tahtlikus suhtlemises, peitub *vajadus* olla niihästi suhtes kui ka *eraldi*,⁵⁴ taluda üksindust.

Lapse nidusa (koherentse) meele edenemisele jagavad ema kõrval tuge ja turva ka teised pereliikmed. Sugri taluperre sündinud last kujundavad osiskujudena koduloomad ja -linnud oma

---

⁵²Ema võib olla samas meeelseisus lapsega: nahk tajub suhet, meeles on kujutus lapsest, keha-ego ja meel-ego on veel eraldi, laps ei ole veel jõudnud ema meelde ilmuda, kuid on tajutud kehaliselt.

⁵³Sándor Ferenczi tähissõna sugulisest vajadusest.

⁵⁴Winnicott arvab, et eraldi olemist kui sellist ei ole olemas, on vaid eraldumishirm. Alateadlikus mõttekujutluses ei ole keegi kunagi üksinda, kuni meeileilma kestvus saab raskelt haavata (Abram 1996: 325).

häälte, lõhnade ja maitsetega.⁵⁵ Anzieu kirjeldab last toetava ümbruse avardumist nidusustungi vajaduste rahuldamisega:

[Lisandub] puudutuse soojus nii emalt kui perelt — naeratus, kallistuste soojus, mitmesugused helid ja hääled, lapse hoidmise ja kiigutamise kindlus, toidu kättesaadavus, teiste olemasolu ja tähelepanu, [---] mis pakuvad vihjeid nii tegelikkuse loomuse kui ka selle kohta, mismoodi tegelikkuses hakkama saada ning kuidas kosta vastu paarilise tunnete, mida laps on ise paarilises äratanud. [---] Nüüd ei ole enam tegu esmaste kehaliste vajaduste rahuldamisega, milles oleksid peidus sugulised või vihameelsed tunded, vaid suhtlemisega nõjatult (anaksiilistilist), sõnatu ja sõnalise keelega, mida toetab ümbrus (Anzieu 2016: 104).

Alul nõjatub laps kehaliselt ümbrisele, hiljem tasapisi eraldust jüdes ja taludes ka hingeliselt ümbrusele.

Emast eraldudes muundub keha-pilgu nidus lõim aegamööda keha-hääle / heli-pilgu suguliseks lõimeks, ilmub kehalist lõime täiendav keel, meeleilma ilmuvad kujud ja suhted.

Üldisimas mõttes siis keel on kommunikatsioonivahend suhtlemisel teiste inimeste ja iseendaga, keele kaudu võetakse vastu teadustusi ja antakse. Tagasiside kaudu keel võib olla vaheldumisi kognitiivne ja regulatiivne. Igale saadud teadustusele (käsk teistelt või endalt, tunnetus mõtlemisest ehk kogemisest) järgneb mingi otsustus, mille inimene kuidagi teostab (käsk teistele või endale, tunnetuse salvestamine või teadvustamine) ka siis, kui ta keeldub teostamisest (mõtlemine põhjendab keeldumist sõnaliselt) (Masing 2004: 26).

Üleminekust nidususe ja sugulisuse põimingule meeles algab suhtlemises sõnade tähenduse taipamine, nende kasutamine otsustuste tegemises, tegusus vajaduste rahuldamisel. Keeles peituv ürgpäriivuslik aines põimub keha ürgpäriivusliku ainesega. “Iga keel seega paratamatult on ühtaegu allikas, millest laps saab eelnenud põlvede kogemused ja arvamused, nende hoiakud, ja piir,

---

⁵⁵“Looduslembus võib asendada puuduvat ema kuju” (Kőváry 2024: 80). Emakesest loodusest võib saada oluline asendus kaotatud esmasele niduskujule, see võib olla idealiseeritud lembuskuju, või siis täiendav suhe loodusega kaotusi nidusussuhtes (samas: 83).

mida inimene tavaliselt ei ületa iial” (Masing 2004: 33). Nidususe ja sugulisuse põimumises kohtuvad vastandid — ühelt poolt vajadus olla koos ja teisalt eraldi —, kus sigineva puuduse loomus on erinev: nidususes keha puudutus ja naaldumine, sugulisuses meeleaistingud (helid, hääled, pildilised kujundid jne). Uudse vajaduse rahuldamiseks kohtuvad vastandlikud puudusetunded, mis vajavad põimingut sirguva tundeelu edasiseks kulgemiseks ning muutustes endiselt tuge ja turva ümbruselt.

Väikelapse varasest “sugulise nälja” ajest, mida võib näha ka nidusustungi ajena, kirjutab Ferenczi: mehelikkuse ja naiselikkuse loomulikus sugulises eelsoodumuses (biseksuaalsuses) puudub kuju “mehelik ja naiselik aines, meeles ei ole ei mehelikku ega naiselikku sugulist nälga ning lapse psüühiline võimekus erootilisust siirata on loomult objektita, ei mehele ega naisele” (Ferenczi 1994: 184). Ferenczi pakub väikelapse meeleseisundi kirjeldamiseks biseksuaalsuse asemele ambiseksuaalsuse mõiste. Bioni järgi on ambiseksuaalsus oodatu, millest hiljem võib saada oodatav kui kogemus biseksuaalsusest, sugulistest erinevustest meeles, sugrilase moodi põiming mehelikust ja naiselikust, mis loob, hoiab ja toetab elu. Üleminekul nidususvajaduselt suguliste vajaduste juurde ilmub elusa-eluta teema uues valguses. Mis või kes annab vastsündinule üleminekuks toe ja turva? Frances Tustin kirjutab, kuidas aistiva suhte ürjes põimib laps ühte rinna mõnuta “kõva” ja mõnusa “pehme” tunde. Lapse ühepoolses suhtes näeb Tustin rinnanibu kõvaduses sugulisuse mehelikku (pealetungiva sisenemise) ja rinna pehmuses sugulisuse naiselikku (vastuvõtva endasse haaramise) ürjet.

Kui imemiskogemuses kogetakse kõva ja pealetungivalt siseneva nibu ja keele ning pehme vastuvõtva suu ja rinna koosmõju, leiab aset “abieliu” mehelike ja naiselike sugemete vahel (Tustin 2003: 185–186).

Ungari meelesõlaja Imre Hermanni evolutsioonilises vaates jääb inimlaps erinevalt oma karvastest eellastest, kes said klammerduda ema karvkattesse, kohe ilma kehalisest puutest emaga, võimalusest rahuldada nidususvajadust. Hirmust ja õudusest, mille tekitas toetust ja kaitset pakkuva kuju kaotsimine, ürgas

nn ürgabitus (Anzieu 2016: 104). Tustini arvates toetab vast-sündinut suhtes emaga varaküps kahasse olemise tunne (*precocious twoness*), milles lapse emaüas olemine jätkub pärast sündi meeleilmas meelepette kujul. Tundeelu ürjeks vajab laps ema keha ja hinge kosteid, üsa vedelikku meenutavaid puudutusi ja vees hõljumise tunnet. Arusaamise uuest ümbrisest kui ümb-rusest, uuest tegelikkusest, saab lapsele tuua vaid ema hingeline üsk. Kui sünnijärgne vajadus toidu ja lembuse järele ei ole rahul-datud ning oodatust kujunenud oodatav jääb seotuks vaid keha-lise lembusega, võib tundeelu areng häiruda (Tustin 2003: 183). Kahassuhtesse jäämine emaga, kus meeleilm on kahe peale ühine ja eraldiolek talumatu, võib viia lapse “arengupeatusse (hospita-lismi) või autistlikku endassesulgumusse” (Anzieu 2016: 104). Bioni järgi põhjustab tundeelu arengupeatust ema tarimisvõime-tus ja mõtlemise konkreetsus. Alfatalitluse puudumine loob lap-se eelteadvusse nn beetaosistest sirmi,⁵⁶ alateadvusest teadvusse pääsev aines küllastub beetaosistest ning meeleilmast saab ala-teadvuses toimuva näitelava (López-Corvo 2006: 159).

Nii Ferenczi kui ka Tustin näevad tundeelu ürjes ja kulge-mises erinevuste võrsumist ja põimumist, muundumist uueks si-suks, uueks erinevuseks. Avaramas tähenduses on see kui sur-matants elu ja kõige maise kaduvust toova surma vahel. Tunnete põimingu kulgu toetab ja hoiab juurelt nidusus. See mõte ei ole meelesõõlamise teoorias uus, ent kui sõnastada sugulisuse kulg kliinilisel viisil, muutub toimuva tähendus ootamatult avaramaks ja sügavamaks. Ühte saavad teooria ja kliiniline töö, nidusus ja sugulisus (Ferenczi ettevaatlikus väljendis *ambiseksuaalsus*), me-helik ja naiselik on kohal veel eristumata olekus ning Tustini *kõva ja pehme abielus* erinevused põimuvad.

---

⁵⁶Bion tähistab sõnaga ‘beetaosised’ “toorest aistingulist materja-li ehk tajudest lähtuvaid tähenduseta, tardunud või käsitamatu id mul-jeid, mis alfatalitluse kaudu muundatakse alfasugemeteks ehk tähen-dusi sisaldavaks materjaliks, käsitletavateks mõteteks ehk teadvustatud tõelgeks tunnete kohta”. Vt www.psyhhoanalus.ee/alfa-talitus-alfa-funktsioon-beeta-osised.

MÕTLEMISE ERINEVUSTEST

Igermaanliku teoreetilise mõtlemise kõrvale on ilmunud Budapesti rühma, Winnicotti ja Bioni rudimentaalsele ehk metsarahva mõtlemisele toetuv kliiniline arusaam varasest tundeelust.⁵⁷ Objektseoste teooria demiurg ja kliinilise lähenemisviisi eestseisja Sándor Ferenczi kirjeldab vastündinu enesearmuiharusuhete (autoerootilisuse) arengut⁵⁸ *enesekesksest huvist uudishimuks ümbrise vastu* järgmiselt:

Esimene lembus ja vihkamine on enesearmuiharuse *meelepärase* ja *vastumeelse* [minu rõhutis] tunde ülekandmine kujule, kes need tunded äratas. Esimene “kujulembus” ja esimene “kujuviha” on ürgsed ülekandetunded, juured tulevasele seestamisele (Ferenczi 1994: 49).

Vaistlikud, kohanemisega seotud aimused kasvavatest vajadustest seostuvad lapse ümbrise ja ümbrusega⁵⁹ (kuju, kodu, loodus) enesearmuiharuse tunnete ülekandmise ja seestamise teel. Tunnete mõistmiseks vajab laps ema, kellega koos tunnetest aru saada ja mõelda. Kohanedes elustab (seksualiseerib) laps omaarmuiharusega nii meeilema kujud kui ka ühiselulise ümbruse ja looduse. Balint kirjeldab omaarmuiharuse olemust nii:

Lapse lembus ei tunne piire, ta nõuab täielikku omamist, ei rahuldu vähemaga kui kõik. Lembusel on aga ka teine tunnus: puudub tegelik siht; lapse võimetuse tõttu jõuda täieliku rahulduseni on lembus mõistetud nurjuma ja ilmub vaenulikkus (Balint 1985: 91).

Igermaani ja sugrilase varase meeilema olemuse ja toimimise kliinilises mõistmises erinevus puudub, sest tundeelu varane

---

⁵⁷Ilmunud küll alles tänapäeva, sest möödunud sajandi alul ei sobinud Ferenczi rajatud kliiniline lähenemisviis ühte meelesõõlamise teooria kesksete arusaamadega.

⁵⁸Hilisemas Budapesti rühma mõtlemises nimetatud nidusustungi arenguks.

⁵⁹*Ümbris* ‘ümbritsev kate, kest’; *ümbrus* ‘ümbritsev ala, ümbruskond’; ‘ümbritsev elukeskkond, miljöö’; ‘ümbruskonna inimesed’ (EKSS).

areng on ühesugune. Erinevus tuleneb teadusele omasest mõtlemisest, samal ajal kui kliiniline käsitlus kirjeldab varases suhtes toimuvat tavapärase, metsarahva tunnetusliku mõtlemise viisil. Kleini objektseoste teooria⁶⁰ seletab varase tundeelu kulgu äärmuslike tunnete “hea rind” (lembus), “paha rind” (viha) vastuolu valitsemise, tunnete kuhjuva vastasseisu mõistmise ja kaksipidisustunde talumise teel. Lapse vaistlikus enesekesksuses puuduvad niihästi vastuolulised tunded kui ka vajadus mõista ja valitseda, alateadvuslik vaist püüab meelt tasakaalus hoida. Teooria soovib tegelikult valitseda nähtuse äärmusi abstraktselt määratledes, mõista varast meeilema teoreetiliselt — Masingu mõistes seletada nähtust, mida tegelikult pole olemas. Erinevalt teooriast puudub varases meeles arusaam tunnetest. Valu (viha) ja mõnu (lembus) erutusena kehas seostub vajaduste rahuldamisega. Varaseid aistingujälgi vaistlikult tajudes ja tarides, mõistab *piisavalt hea ema* lapse kehalisi ja hingelisi vajadusi, andes pisitasa kehalisele erutusele tundetähendusi. Esmane *vaistlik arusaam vajadusega seotud tundest* muundub ema toel ja lapse meelevõimete arenedes teadvustatud arusaamiseks. Igermaanlikku tasakaalutsemist tunnete vastuolulisuses võime sugrilase moodi vaadata kui vajaduste rahuldamise kulu teoreetilist kirjeldust, milles kehas kogetud tundeid tähistatakse teoreetiliste mõistetega. Teooria võimaldab mõelda linnulennuliselt (abstraktselt) kliinilises töös toimuva üle, *kuid alles pärast tunnetatu mõistmist* olevas hetkes. Erinevate vaatenurkade asjakohane rakendamine eeldab kliinilise töö keskse käsitlusviisi eristamist teoriakesksest ning sobivat kasutamist vastavalt vajadusele. Sugrilasele, kes oma meeles on endiselt metsarahvas, kõigi viie meelega vaistlikult looduslähedases mõtlemises, on eriti oluline mõista kliinilise ja teoreetilise lähenemisviisi erinevust nii kliinilises töös, ingliskeelse ainese

---

⁶⁰Eristades igermaani mõtlemist sugrilase mõtlemisest, pean silmas Freudi lauset söölatavale: “Psühhoanalüütik peab aru saama, et alateadvuses ei ole vastandeid, vastandid on teadvuses olevas meeles. [...] Oluline on, et alateadvus saaks end väljendada vabalt. Kui avastame moraalivabu hoiakuid ja omadusi, ei tohi me püüda välja tuua vastandeid. Laskem end olla alateadvuses moraalitud, metsikud olendid” (tsit. Lohser, Newton 1996: 126).

lugemisel kui ka meesõõlamisest eesti keeles teoreetilisi tekste kirjutades. Kaart ei ole territoorium, teoreetiline artikkel ei ole kliiniline tõde, vaid teoreetiline arusaam sõõlatava meeileilmast toimuvast, mis võib olemas olla, kuid ei pruugi. Kliinilisele tööle keskendudes teeb sugrilasest meesõõlaja sõõlatava meeleseisundi kindlaks selle olemust läbi elades ja ära tundes, tundele ja vaistule toetudes, mõeldes kogetust teoreetiliselt hiljem.

Sugrilase viis mõista varase tundeelu olemust sarnaneb Bioni arusaamaga, milles alateadvuse tundeelu teadvustatakse suhtes tundeid ära tundes, toimuvat *tunneta*des. Bion püüab sõõlatava hingemurdu mõista meeileilmutiste⁶¹ kaudu, meesõõlaja iseenda meeileilmutuste⁶² ja nägemuste⁶³ kaudu. Bioni arvates sobib psühhoanalüüsi meesõõlamise pesitsevate elutute kujude uurimiseks varasem rudimentaalne, jäänukmõtlemisviis (Bion 1991: 14). Hingemurrud ilmuvad meesõõlamissuhtesse tundeelu arengu pärssingutest, kui nii ümbris kui ka ümbrus on pärssinud lapse vajaduste rahuldamist, meel lõhenenud, tunnete asemele ilmunud tühjad sõnad. Veelahkmeks teooria- ja kliinilise töö kesksuse vahel on kergemad meelehäired, mida on võimalik käsitleda teooria põhjal, tõlgendades võrdkujuliselt uitmõtete tähendusi. Raskemate meelehäirete korral, kus suhestumine tugineb jälgi jätvale kaetamisele, pääseb alateadvuse hingemurdude juurde vaid vaistliku arusaamise teel, “musitseerides” Winnicotti moodi, mängides koos sõõlatavaga siirderuumi ilmuvate helidega, kirjutada koos sõõlatavaga partituuri, mängida koos ühist helitööd. Bioni ilmutuseks (*reverie*)⁶⁴ kutsutud kulgemises kordub sõõlatava kunagine vaistlik tundekogemus oodatust, *millest lapseas ei saanudki oodatavat* ehk arusaamist tundest ega selle taga peituvast vajadusest. Eelkirjeldatud mõtlemisviisi ei ole enam võimalik näha igermaani ja sugrilase erinevusena, vaid pigem erinevusena sõõ-

---

⁶¹*Ilmutis* — aistingute esmane kogemine meesõõlamises kui kuju beetaosised.

⁶²*Ilmutus* — ilmuv arusaamine kujust. Selle moodustavad mõistepärgid — alfasugemeteks taritud beetaosised.

⁶³*Nägemus* — alfasugemede pildiliste võrdkujude ja sõnadena. Nägemus kui erinevuse mõistmine ja eristumine kujust.

⁶⁴Vt lähemalt www.psyhoanaluus.ee/reverie-ilmamine-nagemus.

latava vajadustes, kellele Freudi ajal sobis linnarahva teoreetiline ja tänapäeval sobib metsarahva traditsiooniline mõtlemisviis.

Ferenczi näeb varase tundeelu lembe ja viha liikuvust meele sõõlamise ülekandetunnetes, kus neurootik (sõõlatav) põgeneb rahuldumata vajaduste eest meelehäiresse (suguline nälg).⁶⁵ Paranoia korral ilmneb liikuvus projektsioonis (siirdamises) — tunded viiakse endast välja ja omistatakse välisele kujule — ning neuroosi korral introjektsioonis (seestamises): väljaviidud tunded võetakse muundununa tagasi olenevalt kuju (ümbruse) kostest.⁶⁶ Lapse varase meeelima avarandumine siirdamise ja seestamise teel suhtes kujudega kui kohanemine ümbrusega laieneb Ferenczi järgi mütolooiale, kus looduses elustub elutu (Ferenczi 1994: 49). Ferenczi mõtteviisis ilmneb rööpsus sugrilase mõtlemisele oma se animismiga ja Bioni teooria mõtlemisvõime alfatalitluse kulgemisega. Laps kohaneb loodusega tundeid endast välja viies ja looduse peale pannes, elustab looduse, nihutades omaarmuiharuse tunde ümbrusse. Nii saavad loodusega seotud varased lembe- ja vihatunded tagasi sisse võetud ning loodus saab osaks meeelima tõelusest. Ürgab mäng, kus tegelikkus ja tõelus meeelimas põimuvad, kõikvõimsus taandub, andes tegelikkusele rohkem ruumi; meelde jääb alles *elutu elusaks* ja *elusa elutuks* põimimise võimaluste väli kui loov mänguruum mõtetele tunnetest. Omaarmuihara meele mäng loodusega meenutab Winnicotti ideed loovast mängust ema ja lapse vahel siirderuumis ning Bioni mõtet unest kui takistusest (*contact-barrier*),⁶⁷ mis eraldab teadvuse alatead-

---

⁶⁵Freudi arusaam põgenemisest meelehäiresse: “suguline nälg” kui aimus, mis varem oli mõnus, on meeles muutunud vastikuks, kuid nälg on alles jäänud (Ferenczi 2002: 45). Bioni mõistes: rünne tajuvõimetele, kus alateadvuses säilivad tunded rahuldumata vajadusest kui veidrad, pentsikud esemed.

⁶⁶Ferenczi arvates on lapse meeelilm sündides ühtne. Õppides ümbrust, mis ei allu lakkamatus võitluses tema tahtele, esmalt tundma siirdamise ja seejärel seestamise kaudu, liigub laps oma meeles kuju tajumise ning kujudevaheliste erinevuste talumise poole (Ferenczi 1994: 48).

⁶⁷Unenägemine kui takistus on paradoksaalselt lõimes nii teadvuse kui ka alateadvusega, sulgedes liikumise nende vahel, kuid samas

vusest. Looduslik ümbris ja ümbrus täiendab ja *osaliselt asendab* ema ja lapse vahelist siirderuumi ja une mängumaad, kus hingelisuus areneb samamoodi nagu suhtes emaga. Sugrilase alateadvuses on tõenäoliselt säilinud taluelust pärit muljetel rajanev suhe ema kui *ümbrise*ga ning animistlik suhe elusa looduse kui *ümbruse*ga.

Sugrilase looduse hingeusu (animismi) ja hingestatuse (animatismi)⁶⁸ avarat olemust mõtlemises kirjeldab etnoloog Ivar Paulson:

Inimeste ja loomade puhul on animistlik hingeusk ülekaalus, neile elusolendeile on igal pool omistatud “hing” või “hinged” [---]. Rahvapärase maailmavaate looduskäsitlus on seevastu oma põhiolomuselt animatistlik: loodust [---] tervikuna ja üksikuid loodusnähtusi ning objekte (näit. atmosfäärilisi fenomene, nagu tuult ja tormi, äikeseilma ning vihma [---], maad ja taevast ehk “ilma”, metsa või metsi, veekogusid, mägesid, kive, taimi jne.) on vaadeldud kui elavaid, tundvaid ja tahtvaid olevusi, kel on võime ja vägi ka mitmesugusteks toiminguteks ja tegudeks, aktiivsuseks, millest inimesed oma elu-olu on tundnud suurel määral sõltuvat, ilma et neile seega oleks omistatud mingit oma substraadist eralduvat “hinge” või “vaimu” kui nende eluavalduste kandjat ja põhjustajat (Paulson 1997: 22).

---

lubades liikumist nii ühes kui ka teises suunas. “Bion kasutab mõistet *contact-barrier*, et viidata takistusele alateadvuse ja teadvuse vahel. Unenägemine on takistuse algkuju (prototüüp), mis toimib samal viisil ka ärkvel olles nn päevaunes ehk unistustes. Und nähes, olgu päeval või öösel, kujutatakse, kogutakse ja kasvatatakse pidevalt alfaosiseid, mis tihedaks ühtekuuluvaks tervikuks kogutuna võivad olla korrrastatud kronoloogiliselt, loogiliselt või geomeetriliselt. Unenägemise patoloogiline vastaspool on beetaosistest sirm” (Anzieu 2016: 81).

⁶⁸Ei ole üks ega teine ka igermaani meelest kadunud. “Nende ees laiuv hiiglaslik mets ei olnud liikumatu, kerge tuulehoog pani puulehed vabisema ja see õhkörn liikumine oli veel rahustavamgi, kui oleks olnud täielik liikumatus, näis nagu hingaks mets rahulikult, lõpmata rahulikumatalt kui mistahes olend, eemal kõigest sagimisest ja ka tunnetest, ometi erinev mineraalsest maailmast, sellest hapram ja õrnem, võimalik ühenduslülil materia ja inimese vahel, see oli elu ise, rahumeelne elu, mis ei teadnud midagi võitlusest ja valudest. See ei pannud mõtlema igaviku- le, asi polnud selles, kui aga seda vaatlema jääda, tundus surm vähem tähtis” (Houellebecq 2024: 464).

Masing lisab: “Kivi on siis hingega, kui teda ei ole veel põletatud ega lõhutud ning puu siis, kui ta on küll raiutud maha, aga oksad laasimata” (Masing 1998: 78).

Kui mõelda varem mainitud konkreetsele meeleõõlamises usu valguses, et elus võivad olla nii valgus kui ka kivi, tuul ja liiv, lind ja kala, siis võib see elus olev olla ka konkreetset viisil tajutud elava poolt. Ivar Paulson kirjutab rahvausu konkreetsest:

Kõigepealt esindab metshaldjas alati mingit kindlat, teatud metsa ehk metsaala (metskonda), on seega sellega ja selles kasvavate puude *resp.* puuliikidega põhiliselt seotud ega rända ühest metsast teise. Animistlik kujutelm metsavaimust seostub seeläbi animistliku suhtumisega “metsa” kui iseenesest elusasse olendisse. Rahvausk on n.-ö. konkreetse iseloomuga ega üldista kujutelmi teatud metsades elavaist üleloomulikest olevusist abstraktsesse mõistesse “metshaldjas”, *resp.* metsale kui niisugusele üldiselt kuuluvasse ja seda valitsevasse jumalasse (Paulson 1997: 57).

Animism võib anda sugrilasele võimaluse mängida siirderuumis teda ümbritsevate kujudega, näha ja tunda neid kas asise või võrdkujulise loomusega, kuid liikumises, arenemises ja muundumises. Igermaani teoreetiline arusaamine suhtes oleva inimese hingetusest viitab asjaolule, et suhtes puudub aeg ja ruum, teisisõnu, tunnete liikuvus ajas ja ruumis, suhe on tasapindne. Sugrilase animistliku mõtlemise kohaselt on loodus elus ja loodusest võib saada siirderuumis mängukaaslane. Oodatu sujuv muutumine oodatavaks loob turvalise suhte, eneseusalduse ja usu. Tundeelu arengus kogeb laps ilmajäämist, nurjumise talumine nõuab usku, et uus oodatav vaatamata ebamäärusele sünnib. Usk on vajalik kõikvõimsustunde maagilisest toetusest loobumiseks, et anda end kõrgema, tundmatu jõu, usu võimusesse. Uku Masing näeb usulises elamuses inimese alandlikku ja leplikku koordineerida tahtvat hoiakut selle suhtes, mida ta tunneb olevat mõistetamatu, saladus-

liku ning endast kõrgema ja võimsama (Masing 2000: 23). Näen siin rööpsust Bioni tähissõnaga 'O'.⁶⁹ Masing täpsustab:

[U]sundis avalduv usk, koordineerudes üha selgemini mõistetavaks saava "nimetuga", tunnistab inimese muutuvaks ja kasvavaks suuruseks, *maagias* avalduv üleolek jätab inimese sisemiselt staatiliseks, tahtes vaid suurendada tema võimu (Masing 2000: 16).

Meelesõõlamises on *psühhoanalüütiline hoiak* suunatud alateadvuses pesitseva "nimetu" ehk O mõistmise, arusaamise poole, tundetõe otsingute eksirännakutel toetab usk lootust. Usk looduse hingestatusesse avardab meeileilma siirderuumi, kus hinges ja hingetu saavad koos mängida tundeelu arengu loovat mängu nii tunnetest arusaamises kui ka kahe mõtteviisi — abstraktse, kõike mõistva ja teadva ning usklik-usulise⁷⁰ — sobiva kasutamise vahel. Filosoofiliste absoluutsete teadmiste maagia inimesest juhib samuti tõe juurde, kuid viib kohatul kasutamisel eemale elavast inimesest ning paneb tühja targutama ja iseennast kenitama.

Täielikult endasse sulgunud autoerootilises seisundis⁷¹ (*dementia praecox*⁷²) puudub igasugune huvi ümbritseva aigilma vastu. Saan Ferenczi (1994: 47) mõttest aru nii, et vaatamata ema hingetusele on laps elus (Tustini mõistes autistlik), kuigi puudub elupeegeldav ja mõistev suhtepool. Kuigi lapsel puudub võrdkujustav⁷³ mõtlemine, toimib ta ürgpärvuslikult kaasasündinud vaistu toel, mõeldes pildiliselt, võrdkujutavalt. Ferenczi mõttele

---

⁶⁹"Otsekui matemaatiline võrdkuju, loodud alateadvuse üleloomuliku kuningriigi näitamiseks, kus asub inimlik ja isiklik tõde — ülim tegelikkus, absoluutne tõde" (Sandler 2005: 527).

⁷⁰"Meie elukogemus, meie omasem sisemine olemus ja meie kogu isiksuse kontsentreeritud väljendus", mille võiks öelda just eesti sõna "usk" sisuks" (Masing 2000: 22).

⁷¹Budapesti rühma hilisemas arusaamises "nidusustung".

⁷²19.–20. sajandi vahetusel kasutusele võetud mõiste, nüüdseks asendunud "skisofreeniaga".

⁷³Teen siin vahet kaht liiki sümboliseerimisel: *võrdkujutamise* — vane, pildilise loomuga, aluseks nähtuste omavaheline sarnasus; *võrdkujustamine* — küpsem, võrdkuju ehk sümboli loomuga, aluseks nähtuste võrdsus.

toetudes oletan võimaliku erinevuse ilmumist. Kui linnastunud igermaani meelde ilmuvad puuduse korral meeleviirastused, kuid tundeelu arenemiseks vajalik siirderuum kui võimaluste väli suhtesse hingetu emaga ei ilmu, võib lapse meeilema valitsema jääda autistlik või psühhootiline loomus. Seevastu metsarahva juurtega sugrilase puhul, kellel loodusega seotud meeleviirastused on osaks tundeelust, võib hingetu ema korral sündida nidususvajadustest looduse toel omapärane siirderuum, milles tundepõiming toetab tundeelu arenemist paranoilise ja neurootilise meeilema poole. Alice Milleri⁷⁴ meelest võib armastus looduse vastu asendada puuduvat ema (Kőváry 2024: 80). Hanna Segal⁷⁵ viitab Ungari maalikunstnikule Tivadar Csontváry Kosztkale (1853–1919), kelle kogetud psühholoogiline konflikt idealiseeritud ja hävitava loodus-ema⁷⁶ vahel viis depressiivse seisundi tekkeni (Kőváry 2024: 81).

López-Corvo kirjeldab patsiendi jälgijätvas kaetamise kogekut: hingetu sõõlatav väljendab alateadlikku elus olemise vajadust, käitudes elutult.⁷⁷ Kunagine vajadus surmahirmust johtuva tundesegaduse tarimise järele jäi ema poolt kosteta ja viis meele lõhenemiseni; elus ja elutu, teadvus ja alateadvus lahutati teineteisest. Korduv hingemurd jättis sõõlatava ilma võimest mõista tundeid ja vajadusi, kaotas lõime tegelikkusega. Elutu pool ei saa aru, elus pool hüüab abi järele, kehas tärkavad tunded viivad kunagise surmahirmu valda. Täiskasvanu lapseeast pärit võimeetus talumatute tunnetega üksi toime tulla muudab suhte elutuks. Lapseea hingemurd kordub olevas hetkes koos jälgi jätvasse kaetamisse peidetud abipalvega.

Täiskasvanu on võimeline tundeid võrdkujutama ja -kujutama, kui varases eas saab see võime ürje suhtes emaga. Kasi-

---

⁷⁴Alice Miller (1923–2010), Poola-Šveitsi psühholoog, meelesõõlaja ja kirjanik.

⁷⁵Hanna Segal (1918–2011), Poola päritolu Inglise meelesõõlaja.

⁷⁶Lõuna-Ungari linna Szegedi katastroofiline üleujutus 1879. aastal.

⁷⁷Vt tsitaati artikli algusest: “Patsient võtab parema meelega passiivse, tegevusetu osa, käitudes otsekui elutu ese, mille meelesõõlaja peab ära parandama, vastutama “vääratuste” eest” (López-Corvo 2006: 20).

nalt tundeid tariva ema puhul ei pruugi see võime piisavalt välja areneda. Varajaste valusate sündmuste üle võib küll mõelda abstraktselt, kuid elus olemise pidev kogemusjada asendub abstraktsel liikumatu tähendusega. Elu peitub elutu mõtlemise varju. Elutu psühhoanalüütiline mõtlemine kirjeldab täpsete mõistete toel suhtes toimuvat, kuid kirjeldus ei vasta tegelikkusele. Uku Masing jõuab mõtisklustes usu ja usundi üle järgmise tõdemuseni: “[I]ndogermaani keele struktuur ei lubagi neil teha selget vahet sama asja subjektiivse ja objektiivse külje vahel, meie vähemalt püüame seda, kuigi ei suuda alati” (Masing 2000: 13). Kui kohtuvad teineteisest olemuslikult erinevad subjektiivne ja objektiivne, siis mõtlemises tähendused ei kooskõlastu, ei ole ega lähe teineteisega kooskõlla, kuigi tegelikkus on inimesega kooskõlaline. Ja nii saabki igermaan mõelda subjektiivselt, nähtust avaramalt kirjeldada Winnicotti pakutud *siirderuumis*, kus subjektiivne ja objektiivne mänguliselt põimuvad. Kas jälgi jättev kaetamine kui omapärane suhtlemise siirderuum võib olla sõõlatava viis kimbatuses abi küsida, pakkudes meelesõõlajale siirderuumi kui ainsat võimalust lõime loomiseks?

Saan erinevusest sugrilase ja igermaani mõtlemises aru järgmiselt: seal, kus igermaan mõtleb loogiliselt, nähtuse sisu äärmusi defineerides, kostab sugrilane toimuvale vastu, elades toimuvale tunnetega kaasa, leides kogetud tunnetes selgust hiljem. Kas igermaani teadvuse ja alateadvuse vahelise suhtlemise *kirjeldamisse (mõistmisse)* on abstraktne mõtlemine subjektiivse nähtuse üle sigitanud mõra, põhjustanud vaistliku mõtlemise hülgamise? Igermaan on loogiliselt iseenda üle mõeldes hüljanud kogeja; sugrilane, olles endiselt lapsemeelne kogevas elavas mõtlemises, on vahetevahel ka täiskasvanu ja abstraktne filosoferija. Loogika tõke võib ilmuda ka sugrilase mõtlemise kulgu, ent kui hingetut ema täiendab alateadvuses peituv elus talupere ja ümbritsev elus loodus, siis on elutuse ilmutamise tõenäosus väiksem. Kuigi taluperet pole sugrilase ümber — teadvusel oleva meele mõttes — enam kaua olnud, elustub minevik alateadvuse vaistlikkus tundeelus. Alateadvuse sügavamates kihtides nii nagu kehaski (rakus, bakteris, molekulis) ei peitu mitte ainult maa- ja metsarahva minevik, vaid inimese keha ja meele arengulugu elu sünnist

alates (Damasio 2024: 32). Kui inimese mõtlemine kujuneb suhtes, milles lõimuvad aistingud, tunded, sõnad ja ideed, siis võime mõista ka sugrilase mõtlemise eripära, sest sugrilane on rohkem ja igermaan vähem kooskõlas animistliku looduseusuga.

Teooria mõistmises tahab sugrilane Masingu arvates tähissõnana kogeda, ära tunda, ta

kahtleb alati, kas ta kogemused õigustaksid teda ütleva, et midagi on “armastus” (seepärast vähemalt mõtleb lisaks “peaaegu”, “vist”);⁷⁸ igermaan on veendunud termini kasutamise õigsuses ja kahtluse korral seletab, et termin teiste poolt pole veel “tunnetatud” nii põhjalikult, kui tema nüüd on teinud seda. Sugrilasele on termin suurus, milleni ta ei jõua iial, mida ta ei “saa kätte”, igermaanil on termin käes nagu pidevalt muutuv loom. Tundub nagu kajastuks selles hoiakus ikkagi alles küttide ja karjapidajate erinev hoiak varade suhtes (Masing 2004: 161).

Näen Masingu mõttes sugrilasele omast võimet mõista meelesõlmalamises kliinilise töö olemust, suhtes toimuvat tunde toel, tähendusi hiljem mõtestades.

Klein, Winnicott ja Bion on leidnud sundseisu mõistmiseks erinevaid viise. Kleini siirderuumi näen asuvat lapseea meeleilma loomuliku olemise ja täiskasvanu psühhoosiliste meelehäirete vahel Susanna Isaacs-Elmhirsti mõttele toetudes.⁷⁹ Nimelt on Isaacs-Elmhirst omanäoliselt edasi arendanud Kleini jälgijätkava kaetamise ideed ning näeb selles Kleini ja Winnicotti teooria ühisosa, milles tegelikkus ümbrise ja ümbruse kujul lõimub meeleilmas kujudega suhestuvate tunnetega (Isaacs-Elmhirst 2003: 86). Bion jõuab arusaamisele, et taritud tunded annavad lapsele

---

⁷⁸Samamoodi mõtleb Bion, kes väljendab oma arusaamist sõõlatavale järgmisel viisil: “Ma saan aru, et minu nägemus võib olla täiesti vale, kuid ma tean, et ma olen kindel, et *see, kuidas ma näen*, on minu nägemus.” Bioni meelest on keeruline siduda teaduslik-deduktiivset lähenemisviisi kliinilise hüpoteesiga, mis on oletuslik. Bioni sõnul ta küll ei tea, kuidas asjalood on, kuid tema mõtleb toimuvast sel viisil (Bion 2005: 70).

⁷⁹Susanna Isaacs-Elmhirst (1921–2010), Inglise lastepsühhaater ja psühhoanalüütik. *Toim.*

teadmise nii vajadustest kui ka nende rahuldatuse ja rahuldamatuse määrast. Bioni meelest on see ainus viis suhestuda tegelikusega, väljuda lapsea asisest mõtlemisest, liikuda hingelise ja vaimse arengu poole, “kus kordamise asemele ilmub kogetu üle mõtlemine, kujutused-kujutlused, uned ja mälestused, mis muunduvad mõeldavateks mõteteks kogetu üle” (Isaacs-Elmhirst 2003: 86). Kui mõelda nidusustungile, siis suhtes ei ole oluline, kas ema on elus või mitte, vaid pigem see, et ema kohalolek *ligidase emana* (keskkond-emana) Winnicotti mõistes oleks kohal ümbruse-na. Elusat, eraldi seisvat ema vajab laps vajaduste seostumisel iseenda ja ema kuju sünniga, luues oma meelde *kuju-ema* (lähedane ema) ja *mina-kuju* koos nende kujude vahelise suhtega Winnicotti mõistes.⁸⁰ Piisavalt *lähedast ema* (kuju-ema) López-Corvo patsiendil tõenäoliselt ei olnud, söölatava suhtlemine toimus ligidase emaga, nidusustungi rahuldava kujuga. Winnicott kirjeldab siirderuumi ema ja lapse suhtes, kus võrdsed paarilised otsivad mängides tunnete tähendusi. Bion pöördub abstraktse mõtlemise asemel meelesõolaja tunnete ilmamise (*reverie*) poole alateadvuse, une ja teadvuse vahelisel mängumaal, kus ligidase ema ilmumine toimub Kleini järgi hea ja paha rinna osiskujude-na (hea ja paha meelesõolajana), kui heast rinnast saab hoidev kuju — Bioni mõistes oodatavast hoidjast oodatu kui kogetud tundetõde. Kui mõelda Anzieu idee erinevatest kujudest, mis võivad lapse nidusustungi rahuldada, siis ei paku sugri lapsele kujusid mitte ainult pere teised lähedased, vaid ka mainitud loodus ühes elava linnu-, looma- ja taimeriga. Laiendaksin Isaacs-Elmhirstilt (2002: 87) pärinevat mõtet niiviisi, et Bioni mõistes täidab lapse samastumine hea rinna kui osiskujuga alfatalitluse ülesannet, mille käigus hea rind muundab siiratud beetaosised mõeldavateks, säilitatavateks, unes nähtavateks alfaosisteks. Jääb üle küsida, kus on piir, mil tarimist enam ei toimu, mil määral muundub nidusuvajadus suguliseks näljaks kuju järele, kuidas kirjeldada ema elusolemise erinevusi lapse silmis, kuidas ja mi-

---

⁸⁰Keskkond (*environment-mother*) — *ligidane ema*, keda laps tajub ümbrisena; kuju, objekt (*object-mother*) — *lähedane ema*, lapse teadvuses tegelik eraldiolev inimene. Alles hiljem mõistab laps, et eri emad on üks ja seesama (Abram 1996: 94).

da laps tajub jne. Vastused saavad tulla vaid sõõlatava tunnete vaistliku mõistmise rajalt, kogetu teoreetilise mõtestamise tulemusena. Jälgi jättev kaetamine võib olla siirderuumiks elusa ja elutu, hingelise ja hingetu suhte vahel, kus nidusustung ja suguline nälg selles siirderuumis tantsivad tantsu, mis võib paarilised lahku viia, kui nidusus ei ühti sugutungiga, või kokku, kui nidusus sugulisusega kuhjuvalt liitub.

Igermaani mõtlemine püüab nähtust liigitada, täpsustada nähtuse loomust, ja erineb selle poolest sugrilase nähtusele kostet väljendavast mõtlemisest. Masing kirjutab:

[S]ugrilane ei eelda (loodus)nähte või eseme tunnetatavust ja defineeritavust, tema sisemuse sõnastatavust, vaid teadlikult sedastab ainult oma muljeid. Ta ei pea endastmõistetavaks, et tema muljed eksisteeriksid kogetava sees ja karakteristikutena, ei täävita oma tajumisi ja tajusid kätkevaks nähteis ja esemeis enestes (Masing 2004: 153).

Mida sugrilane teistmoodi teeb — ta on kõigi viie meelega suhtes, aistib ja tunneb, ning mõtleb hiljem, kui on, mille üle mõelda. Etnoloog ja rahvateadlane Art Leete kirjeldab sugrilase tagantjärele tarkust järgmiselt:

Mu komi sõber naeris kord inimeste üle, kes teavad kõike juba ette, ilma asja uurimata. Need inimesed ei ole ega ela olevas hetkes, vaid oma teadmistes oleva kohta. [---] Metsaneenetsi põhjapõdrakasvataja Juri Vella on arvanud, et see on normaalne, et tegevus ja juhtumised omandavad tähenduse tagantjärele. See on viis, kuidas soomegri põline maailmapilt toimib (Leete 2019: 78).

Leete tähelepanek sobib kirjeldama sugri ema ja lapse suhet, milles lapse meelde sünnib pigem sugrilikku tundetõde kui igermaanlikku teadmist. Toimuvast teadasaamine leiab aset hiljem, pärast vahetut suhtlemist, tunnete üle mõeldes ja kogemust vaistlikult säilitades. Ühel mõtlemine, teisel vaist, aisting ja taju, ühel teadvustatud tegevus, teisel elav ja tegus ümbruse kogemine ja muljed.

Igermaani teoreetiline mõtlemine abstraherib varases meeleilmas peituvad algelised tunded. Sugrilane pöördub vahetult elu

tagava varase tunnetusliku arusaamise poole. Metsarahva mõtlemises on sugrilane suhtes loodusläheduse ja iseendaga, igermaan mõtleb suhtes olemisest. Bion ei pöördu mitte sugri, vaid kultuurile omase, varasema metsarahva mõtlemise juurde. Ratsionaalse mõtlemise võimalus sobib filosoofile. Psühhoanalüütik ei saa inimese üle filosoofiliselt arutleda, ta vajab mõistmiseks alateadlike, vaistlike tunnete mõistmist. Meelesõlajad, kes kirjeldavad filosoofiliselt meelesõelamise olemust, eritledes kõike täpselt, ei haara lugejat kaasa tundma ega aita tal leida suhet ei autori ega iseenda tunnetega. Kuigi esmapilgul kirjutab Bion metoodilise põhjalikkusega, on ta kirjatöodes tunded kaasas, teooria seostub nii lugeja tunnetega kui ka kliinilise töö olemusega.

ÜMBRISE-ÜMBRUSE MÕJUST

Ligidase ema hoidvate käte toel tõuseb laps jalule ja hoidvate käte seestamisel algab meeheilma talitus (Anzieu 2016: 106). *Lähedane ema* juhatab lapse suhtesse inimeste ja ümbrusega. Dualistliku mõtlemise juurest kogemusliku meelesõelamise poole juhatab teed Winnicotti idee siirderuumist, mis annab võimaluse mõelda ümbrise ja ümbruse mõjust Kleini ja Bioni mõtete põimingus. Winnicott näeb meelehäireid ümbruse mõju sigitistena, nimetades täiskasvanu psühhoosi “lapsea puudulikkuse häireks”⁸¹ (Isaacs-Elmhirst 2003: 86). Freud sõõlas psühhoanalüüsi teooriat rajades Victoria ajastu linnainimesi, kes olid võõrdunud loodusrütmidest, -helidest ja -valgusest ning kelle meeheilma ja suhteid kujundas ümbritsev ühiselu, inimese loomulikest vajadustest erinev tehnilik aistinguväli: õine kunstlik valgus, pidev müra, lõhnad.

Kuidas kujundab linnaelu lapse meeheilma, mis areneb meeltega tajutud tegelikkusest ilmuvate tunnete selitamisest ja mõistmisest ning vajaduste rahuldamisega seotud valu ja mõnu lõimimisest meelde? Ferenczi kirjutab esimestest ülekandetunnetest suhetes ümbrise ja ümbrusega: “Lembe- (armastuse-) ja vihatun-

---

⁸¹Ferenczi kirjutab päevaraamatus vaimsete häiretega vanemate peres üles kasvanud laste saatusest (Ferenczi 1988: 80).

ne on esimesed omaarmuiharuse mõnu ja valu tunded, mis on suunatud kujude poole, kes neid tundeid äratavad” (Ferenczi 1994: 49). Ülekandetunnetes heliseb lapse varane kahekõne elusa enesekesksuse ja ümbruse vahel, mis Winnicotti mõistes elustub, kui kujudevahelise⁸² suhtlemise siirderuumi ehk *võimaluste väljale* ilmub elus kuju. Ferenczi kirjutab ülekandetunnete (“kujuarmastus” ja “kujuviha”) ürgpäriivuslikest juurtest, millest saab alguse *seestamine* (introjektsioon). Valust ja mõnust sigineb (sugri mõistes) *erinevus*, mida igermaanlik teooria nimetab vastasseisuks meeileimas — erinevus, mis seostub vajaduste rahuldamisega nidusussuhtes, hiljem kujude elustamisel osiskujude ja kujude seksuaalseks muutmise teel suhetega. Meeleilm, mis on omane linnas sündinud ja kasvanud lapsele, kelle esmane suhe piirdub peamiselt emaga (Freudi ajastul lapsehoidjaga), erineb taluperes sirguva lapse meeileimast vähemal määral ümbrise, kuid rohkem ümbruse poolest. Ema lembiv hoid on linnalapse enesekeske omaarmuiharuse lõimimiseks suhetesse määrav. Bioni idee tarist ja tarimisest aitab vahet teha loomupäraselt oodatu ja sellest erineva oodatava vahel. Maalapse rudimentaalse oodatava täidminek on tõenäosem kui linnalapsel; linna ümbrus erineb ürgsest oodatavast,⁸³ pakkudes vähem mõnu ja rohkem valu. Linnaümbrus ei vasta loomulikele vajadustele, pakkudes tehisklikku, võltsi või valelikku oodatavat; see ei toeta meeileima loomupärast arengut, ja võib häirida või meelt kahjustada.

Igermaan pärineb nüüdisaja lääne ühiskonna linnakultuurist; ka sugrilane on linna kolinud, kuid elab varases alateadvuses endiselt elusa looduse ja talupere viisil. López-Corvo viitab võimalusele, et linnas elava igermaani jaoks võivad hoopis surnud kujud elavaks muutuda, sest neile omistatakse elu (López-Corvo 2006: 21). Surma ei ole, kui kaotusvalu ja kurbust ei saa leinata. Ohutum on elutuid kujusid elustada, seksuaalseks muuta, kaotusi pole

---

⁸²Lugejale meenutuseks: kuju on välise eseme, inimese, nähtuse jne esindus meeles. Ümbrise ja ümbruse taustal kujunevad kujudevahelised suhted meeileimas (tõelisuses) suhete ja tunnete punutiseks, mis omakorda kujundab tegelikke suhteid (tegelikkuses).

⁸³*Oodatava* juured võivad ulatuda nelja miljardi aasta taguse esimese eluvormi *bakteri* vajaduste juurde (Damasio 2024: 25).

Kuidas mõista erinevust elusa ja hingetu olemise vahel?

karta. Kuid sugulist nälga paariline ei rahulda, kui suhtes puudub erinevus. Sugrilase hingede ja vaimude rööpsus igermaani surnutega, kes samuti elavad vaimudena, on väline, erinedes sisuliselt tegelikkuse tajus. Sugrilase jaoks on surnute hinged osa uskumusest, milles tegelikkus ja meelepete põimuvad tunnetuslikult sobival viisil, igermaani aga tundesegadusest johtuv meelepete. Animismist kirjutab López-Corvo nii:

Animism ehk maagiline mõtlemine pärineb võimetusest mõista kujude tegelikku olemust [minu rõhutus], mis viib paradoksaalsesse olukorda, kus elus kujudelt võetakse elu ära ja omistatakse ehk siiratakse elututesse kujudesse [---], mis teeb sõõlamise mehaaniliseks, otsekui oleksid sõõlatavad masinad (López-Corvo 2006: 161).

See on ehe näide igermaani ja sugrilase mõtlemise erinevusest, mis paneb küsima: kas igermaan saab tõepoolest nii aru animismist?

LÕPETUS

Igermaan ja sugrilane mõtlevad inimese hinge- ja vaimuelu üle erineval viisil: igermaan loogiliselt, sugrilane tunnetuslikult. Uku Masingu arvates on igermaani võimatu mõelda hingega inimese hingeeluga seotud nähtustest, kuni ta ei pöördu tagasi rudimentaalse, jäänuk-, tava- ehk metsarahva mõtlemise juurde. Meelesõõlamine algas teooriakesksest mõtlemisest ja hülgas mõistusevastaselt aastakümneteks kliinilise rudimentaalse mõtlemise. Tänapäeva meelesõõlamises on kliinilise töö keskne lähenemine muutunud valitsevaks, ühendades teooriakesksuse sobival viisil kliinilise tööga.

Sugrilasele on oluline toetuda nii aigilma kui ka hinge- ja vaimuelu mõistmises meeleilma “keeletõelusele”, milles keel ja kogemuslik-tunnetuslik mõtlemine erinevad igermaani omadest. Meelesõõlamisalased võõrkeelsed kirjatööd saavad eesti keele sõnade ja animistliku mõtlemise toel olla mõistetavad tunnetuslikult. Jäljendades meelesõõlamise kirjatöös igermaani kirjutusviisi, kaob sugrilase hing tekstist ära. Eesti keele rikkus ja “maa-

keelte” võimalused avavad tunnetuslikus kirjaviisis sügavamad tundekogemused ja lisavad ootamatult sugri tähendusi. Igermaalik psühhoanalüüs on tunnete üle mõtlemiseks leidnud vaheala ehk siirderuumi, kus tundeid kogetakse võrdses ja vastastikus suhtes, et seejärel nende üle mõelda. Igermaani hing avaneb terviklikes ideekogumites — Freudi hingemurru-võrgutamise teoorias, Ferenczi varase tundeelu seestamis- ja siirdamistoimes, Fairbairni lõhestunud vaim-mina (ego) kuju (objekti) otsingutes, Kleini painajalik-lõhestava (paranoilis-skisoidse) ning masendav-rõhuva (depressiivse) seisundi osakujude ja tervikkuju muundumises, Winnicotti ema ja lapse vahelise suhte siirderuumis, Ogdeni autistlik-puudutava, painajalik-lõhestava ja masendav-rõhuva seisundi dialektika meelemängudes, Bioni tundetõe otsingutes alateadvuse ja teadvuse, beetasirmi ja une kui takistuse vahele jääval alal. Kliinilises töös igermaanist ja sugrilasest meelesõlaja vahel erinevust pole, see ilmneb teoreetilises mõtlemises.

“Elus või eluta” ehk “hinges või hingetu” võiks sugrilase viisil lõpetuseks kõlada järgmiselt. Emaüas on laps tihedas kehalises ja hingelises põimingus emaga. Sünd katkestab kehalise suhte emaga, oma meeles on laps veel üsas. Ka hing tuleb sisse ema vagiina virgutusel (Anzieu 2016: 124), kuid hingeelu ootab ürjet, teadvustatud suhet ema-kujuga. Nidususvajadus viib lapse vahetusse (kahemõõtmelisse) puutesse ema nahaga, laps kogeb taas üsas olemise tunnet, mis katkeb korduvalt, kuid ometi taastub. Hingamine annab heli ja hääle, ruumi (ruumilisuse) ja aja (samas: 173), eelduse hingeelule. Puute puuduses, mille alla kuulub ka nahka puudutava hääle puudus (samas: 174), ilmutab end järkjärgult tegelikkus ja erinevuse talumisest ürgab tõelisus. Aegamisi talutud puuduse hämarusest ilmub kuju (kujud), kelle toel ürgab hingeline suhe, mis teadvustamiseks vajab arusaamist. Varajane suhe jälgi jätva kaetamise teel on kui hingetu hingamine, mis vajab hinge, kelle koste tooks hingamise kehas meelde koos tormiga, mis vajab valitsemist. Aegamööda saab oodatust oodatav kui tundetõe kogemus, mis kuhjuvalt kujundab võimet iseenda tunnete üle mõelda.

Kuidas mõista erinevust elusa ja hingetu olemise vahel?

Veebilehed

EES — Eesti etimoloogiasõnaraamat: <https://arhiiv.eki.ee/dict/ety>

EKSS — Eesti keele seletav sõnaraamat: <https://arhiiv.eki.ee/dict/ekss>

EMS — Eesti murrete sõnaraamat: <https://arhiiv.eki.ee/dict/ems>

Sõnaveeb: <https://sonaveeb.ee>

Kirjandus

A b r a m, Jan 1996. *The Language of Winnicott. A Dictionary of Winnicott's Use of Words*. London: Karnac Books

A n z i e u, Didier 2016. *The Skin Ego*. London: Karnac Books

B a l i n t, Michael 1985. *Primary Love and Psycho-Analytic Technique*. London — New York: Routledge

B i o n, Wilfred R. 1991. *Learning from Experience*. London: Maresfield Library

B i o n, Wilfred R. 2005. *Cogitations*. New extended edition. Ed. Francesca Bion. London: Karnac Books

B ó k a y, Antal 2024. Therapy, object relations and primary narcissism. Metapsychology in the early works of Michael Bálint. — Judit Szekacs-Weisz, Raluca Soreanu, Ivan Ward (eds.). *Michael Balint and His World. The Budapest Years*. London — New York: Routledge, pp. 55–63

F e r e n c z i, Sándor 1988. *The Clinical Diary of Sándor Ferenczi*. Ed. Judith Dupont. Cambridge, MA — London: Harvard University Press

D a m a s i o, Antonio 2024. *Asjade kummastav kord. Elu, tunded ja kultuuride süünd*. Tlk Aldo Randmaa. Tallinn: Postimehe Kirjastus

E r e l t, Tiiu, Tiina L e e m e t s, Sirje M ä e a r u, Maire R a a d i k 1996. *Keelenõuanne soovitab*. Tallinn: Eesti Keele Instituut

E e s t i õigekeelsuse-sõnaraamat. 1930. II köide, N-Rio. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts

F e r e n c z i, Sándor 1994. *First Contributions to Psycho-Analysis*. London — New York: Karnac Books

F e r e n c z i, Sándor, Otto R a n k 1924. *Entwicklungsziele der Psychoanalyse: Zur Wechselbeziehung von Theorie und Praxis*. Wien—Leipzig: Internationaler Psychoanalytischer Verlag

- Grinberg, León 2003. The “Oedipus” as a resistance against the “Oedipus” in psychoanalytic practice. — James S. Grotstein (ed.). *Do I Dare Disturb the Universe?: A Memorial to W. R. Bion*. London — New York: Karnac Books, pp. 342–355
- Haynal, André 1988. *The Technique at Issue: Controversies in Psychoanalysis from Freud and Ferenczi to Michael Balint*. London: Karnac Books
- Houellebecq, Michel 2024. *Häving*. Tlk Triinu Tamm. Tallinn: Varrak
- Isaacs-Elmhirst, Susanna 2003. Bion and babies. — James S. Grotstein (ed.). *Do I Dare Disturb the Universe?: A Memorial to W. R. Bion*. London — New York: Karnac Books, pp. 83–91
- Kőváry, Zoltan 2024. Michael Bálint and the Budapest School of Psychoanalysis on the importance of creativity. — Judit Szekacs-Weisz, Raluca Soreanu, Ivan Ward (eds.). *Michael Balint and His World: The Budapest Years*. London — New York: Routledge, pp. 74–87
- Leete, Art 2019. *Soome-ugri saladused*. Tallinn: Varrak
- Lohser, Beate, Peter M. Newton 1996. *Unorthodox Freud: The View from the Couch*. New York — London: The Guilford Press
- López-Corvo, Rafael E. 2006. *Wild Thoughts Searching for a Thinker. A Clinical Application of W. R. Bion's Theories*. London — New York: Karnac Books
- Masing, Uku 1998. *Eesti usund*. Tartu: Ilmamaa
- Masing, Uku 2000. *Üldine usundilugu*. Tartu: Ilmamaa
- Masing, Uku 2004. *Keelest ja meelest. Taevapõdra rahvaste meelest, ehk, juttu boreaalsest hoiakust*. Tartu: Ilmamaa
- Paulson, Ivar 1997. *Vana eesti rahvausk*. Tartu: Ilmamaa
- Põhl, Hans 1927. *Inglise-eesti sõnaraamat*. Tallinn: G. Pihlakas
- Raud, Märt 1914. Eesti armuilmast. — Villem Reiman (toim.). *Eesti Kultura*, kd 4. Tartu: Postimehe Kirjastus, lk 3–99
- Saareste, Andrus 1962. *Eesti keele mõisteline sõnaraamat*. III kd. Stockholm: Vaba Eesti
- Sandler, Paolo C. 2005. *The Language of Bion: A Dictionary of Concepts*. London: Karnac Books
- Sapir, Edward 1933. Language. — Edwin R. A. Seligman, Alvin Johnson (eds.). *Encyclopedia of the Social Sciences*, Vol. 9. New York: The Macmillan Company, pp. 155–169
- Silvet, Johannes 2009. *Inglise-eesti sõnaraamat*. Tallinn: TEA Kirjastus

Kuidas mõista erinevust elusa ja hingetu olemise vahel?

- S p i l l i u s, Elizabeth, Jane Milton, Penelope Garvey, Cyril Couve, Deborah Steiner 2011. *The New Dictionary of Kleinian Thought*. London — New York: Routledge
- S u t r o p, Urmas 2004. Saateks. — Uku Masing. *Keelest ja meelest. Taevapõdra rahvaste meelest, ehk, juttu borealsest hoiakust*. Tartu: Ilmamaa, lk 5–11
- S ü t t, Meelis, Ants P a r k t a l 2015a. Mõtisklusi psühhoanalüüsi eestindamisest. — *Akadeemia*, nr 7, lk 1236–1256
- S ü t t, Meelis, Ants P a r k t a l 2015b. W. R. Bioni metapsühholoogiline käsitlus. — *Akadeemia*, nr 2, lk 281–300; nr 3, lk 524–549
- T u s t i n, Frances 2003. Psychological birth and psychological catastrophe. — James S. Grotstein (ed.). *Do I Dare Disturb the Universe?: A Memorial to W. R. Bion*. London — New York: Karnac Books, pp. 181–186
- Õ i m, Haldur 1997. Eesti keele mentaalse maailmapildi allikaid ja piirjooni. — Mati Erelt, Meeli Sedrik, Ellen Uuspõld (toim.). *Pühendusteos Huno Rätsepale*. (Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised, 7.). Tartu: Tartu Ülikool, lk 255–268

ANTS PARKTAL (1950) on lõpetanud 1982. a Tartu Ülikooli psühholoogina, omandanud 1993. a magistrakraadi kliinilises psühholoogias (Professionaalse Psühholoogia Kool, San Francisco, USA), täiendanud end alates 2000. aastast Soome Psühhoanalüütilise Seltsi ja Hollandi Psühhoanalüütilise Seltsi juures ning olnud 1999–2004 Tallinna Pedagoogikaülikooli doktorant. Töötanud muu hulgas Tallinna Pedagoogikaülikoolis teaduri ja lektorina, 1992–1994 USAs Californias mitmes asutuses psühhoterapeudi ja nõustajana ning alates 1995. aastast Tallinnas Professionaalse Psühholoogia Erakooli presidendina ja erapraksises psühhoterapeudina. Aastast 2007 Psühhoanalüüsi ja Psühhoanalüütilise Teraapia Keskuses Kyriania psühhoanalüütik. *Akadeemias* on temalt varem ilmunud artiklid “Inimese agressiivsus radikaalsete ühiskondlike muutuste ajal” (2004, nr 11, lk 2331–2344), “Mõtisklusi psühhoanalüüsi eestindamisest” (2015, nr 7, lk 1236–1255; koos Meelis Sütiga), “Eestistades Bioni: Wilfred R. Bioni metapsühholoogiline käsitlus mõtlemisest” (2017, nr 2, lk 281–300; nr 3, lk 524–549; koos Meelis Sütiga) ja “Psühhoanalüüs Eestis” (2018, nr 8, lk 1376–1401; koos Jane Meimer-Parktaliga).

ARVUSTUS

KAKS KOBEDAT KIVI SAUNARAAMATUTE KUUMALE KERISELE EHK VIHALEHTEDE SÖÖMISE SÜGAVAM SISU

Mika Keränen. *Saunarahu: Saunakiri aastast 2024*. Toimetaja Jaak Urmet, fotod Mika Keränen. Tartu: Keropää OÜ, 2025. 195 lk.

Reeli Reinaus (koost.). *Salviks sauna leilikene: Saunaga seotud uskumusi ja lugusid*. Toimetaja Kadri Tamm. Tartu: EKM Teaduskirjastus, 2025. 87 lk.

2025. aasta andis Eestis saunaraamatute riiulile sisuka lisa nii Mika Keräneni kui ka Reeli Reinausi leilisoojade üllitistega. Olen ka ise kolme saunaraamatu autor,¹ ja saunaministri tiitli kandjana² pole uute saunaraamatute sündimisel silma peal hoidmine minu jaoks mitte lihtsalt tore kogemus, vaid ka auväärne ja rõõmurohke kohustus.

Tõden rõõmuga: Eesti saunaraamatute kuum keris on saanud kaks kobedat ja palavust õhkavat kivi lisaks. Ülemaalse sauna-aasta 2023 ajal hoo sisse saanud saunateema järjepidev käsitlemine ajakirjanduses ja saunaraamatute üllitamine jätkub ka saunasajandi edenedes.

SIGA JA KÄGU, SAUNAST RÄÄKIMATA

Millega on meil siis uute saunaraamatute puhul tegemist?

Küünik või rahvaliku keele lemb kostaks, et Keräneni ja Reinausi raamatud on sarnased... nagu siga ja kägu. Ah-ha-haa!

---

¹Vt *Vihaga, kuid vihata: Eesti rahva esimene sauna-aabits* (Tallinn: Tammerraamat, 2015), *50 praktilist saunanippi + 3 erilist lisaks* (Tallinn: Ekspress Meedia, 2020), *Sauna vägi* (Tallinn: Hea Lugu, 2023). *Toim.*

²Rein Sikk oli sauna-aasta 2023 idee autor, mille eest Jõhvi Keskraamatukogu kuulutas ta Eesti saunaministriks. *Toim.*

Tegelikult polegi kahtlust, et siga ja kägu ongi piisavalt sarnased, kas või mõlemad fauna esindajatena. Teiseks on nende kohtamine alati mõnus kogemus, mis tekitab toredaid ja rahvapärimseliku sisuga mõtteid. Saunaga on ju samuti.

Ja pealegi teenivad mõlemad raamatud esmase huvi tekitamise järel innustavalt oma ülimalt eesmärki: kutsuvad sauna. Tekitavad tubli tunde, et nüüd ja kohe peaks sauna saama. Raamatud, mis kutsuvad päris tegudele, on imehead, sest enamik üllitisi seda ju ei suuda.

LOBISEV SOOMLANE VAIKIB SISUKALT

Saunarahu loomiseks pani Eesti soomlane Mika Keränen kaante vahele oma ühe aasta saunapäeviku. Andis enneolematult maheda-muheda lugemise, millesarnast Eesti saunakirjanduses ei leidu.

Keräneni sisukas ajajoon sai alguse soomlase tõdemusest, et ta räägib liiga palju. Igatahes otsustas ta tulevikus rohkem kuulata just sauna ja saunalisi ning seeläbi imelist saunarahu kogeda.

Nii ta käiski mööda saunu Soomes ja Eestis, põigates ka Rootsi. Tõi välja toredad saunalised, tunded ja saunade sisemise sära. Lisas sauna sõitmise teedel ja saunalavadel sündinud mõtted. Kõik kaante vahel toimub rahulikult, suisa aegluubis, aga igavaks ei lähe. Ju see ongi saunarahulik stiil saunarahu kirjeldamisel.

Keränen avab eestlasele olulisi soomlaste sauna-arusaamu, mis ei pruugi alati eestlaste omadega kokku minna. Olgu see siis saunas lärmakate rituaalide korraldamine või saunas alasti käimise üha suurenev häbenemine siinpool Soome lahte. Ta küünilisim tõdemus käsitleb Soome saunarahu taustal Tartu V Spa nn saunarituaale. Lärmakaid, suisa Hollywoodi filmi laadseid nn saunaelamusi, mis ei pruugi tegelikult elamiseks saadagi.

Samas kirjutab Keränen korduvalt, kui vaikne, rahulik ja sisemiselt sisukas on Soomes saun saunatamise ajal. Läbi kümnete saunade kulgemise toob Keränen välja, kuidas soomlased nadivad saunarahu ja -vaikust, sest vaid sääras keskkonnas hakkavad liikuma head saunamõtted. Seda lugedes tunnend korraks häbi, et mis paganat ma seal saunalaval küll latran...

VIHALEHTEDE SÖÖMISE SÜGAVAM SISU

Reeli Reinausi kokku pandud saunapärimuse ja saunatarkuse kogumik juhatab meie mälusoppidesse ja saunatarkuste kirjapandusse alates 19. sajandi lõpust kuni sauna-aasta 2023 mäluksildude kogumiseni.

Leidub nii lustakaid kui ka õõva õhutavaid lugusid. Ka sääraseid saunatarkusi, mis pole laialt levinud. Näiteks, et kui saunast tulles nägu pühkida, siis ei kasva habe. Või et leili viskamisel paukuv keris tähendab, et keegi saab tite.

Eriline tarkus on see, kuidas ihu külge kinni jäänud vihalehed tuleb ära kuivatada ja ihaldatavale inimesele sisse sööta, et tõeline armastus lõkkele lööks.

Väärtuseks on raamatu vanad saunapildid alates 1900. aastast, millega tavaliselt kokku ei puutu. Illustratsioonidena leiab ka jooniseid vanadest saunadest ja nende plaane Eesti Rahva Muuseumi kogudest. Tõelised maiuspalad. Eks ole ju ehitushuvilised saunafriigid arutanud, kuidas vanal ajal saunu ehitati, kui suured seal lavad ning kerised olid. Aga palun: ERMi joonised ja plaanid on uudistaja ees. Kõigest mõni, aga ikkagi! Ja foto saunast, mille ühe seina moodustab... suur kivi. Äge!

Keräneni raamatu pildindus pakub soomeliku sisuga detaile — silidid, kaevukook, sauna uks, trepid, jättes enamiku nähtavast kaadri taha pelgalt kujutlustesse.

SISU SUURUS SAUNAS JA KINOS

Et Keräneni raamat on Eesti kultuuriruumis eriline, näitab arvustuste rohkus. Sõna sekka on öelnud kirjanik ja raamatuhindaja Karl-Martin Sinijärv, kirjastaja Epp Petrone, Eesti-Soome kultuurisildade ehitaja Peep Ehasalu, aga ka A. H. Tammsaare kirjanduspreemiale kandideerijaid hindav Arlet Palmiste oma sotsiaalmeediapostitustes.

Keräneni raamatuga umbes samal ajal valmis soomlaste kultusmärulifilmi *Sisu* teine osa. Loomulikult on kohatu võrrelda Jalmari Helanderi verest nõretavaid tapatalguid saunarahus sündinud *Saunarahuga*. Aga samas on see Soome sisu — seletamatu, tõlkimatu ugrimugri vägi — sees nii filmis kui raamatus. Mõlemad tunduvad ses mõttes väga soomelikud, et palju küll öeldakse ja näidatakse, aga veel rohkem jääb ütleмата ning on tajutatav sügavama salasisuna.

Sisuka salasisu aimdusi pakub ka *Salviks sauna leilikene*, mille tarvilike tarkuste ja uskumuste tagant võib aduda, millise etnograafilis-folkloorse saunatarkuste varamu on eesti rahvas kokku kandnud ja millest vaid kröömikene on nüüd kaante vahele jõudnud. Aga oma eestipärase sisu saab sellele trükisele igaüks meist ka anda, sest üks igal saunalembil ole oma tarkuseterasid lisada ja tavasid soovitada.

LASTEKIRJANDUSEGA PUHTA PUUSSE

On huvitav, et algajad saunakirjanikud Keränen ja Reinaus on mõlemad kogenud lastekirjanikud. Ju inimese suur saunalembus näitab alati ta avarat maailmapilti, kus on pisut ruumi ka üleloomulikkusele ja muinasjutulisusele. Saunas on koos saunaskumuste, mütoloogiliste saunategelaste ja ausa alastusega olemas ju kõik see, mis meid lastekirjanduse poole tõmbab.

Vajaks vahest uurimist, miks jõudsid Keränen ja Reinaus peaaegu ühel ajal meie soomeugrilise ühisosa ehk saunateemani. Nii arvasin. Aga tung tuli kohe esimese küsimise peale.

“Seda võib lihtsalt pidada huvitavaks kokkusattumuseks. Põhiosa raamatu käsikirjast oli mul valmis juba aastal 2015,” kirjutas mulle Reeli Reinaus. Ja täpsustas: “Olin selleks ajaks mõne kinkeraamatu Eesti Rahvaluule Arhiivi pärimusteadete põhjal koostanud ja liikusin lihtsalt järgmise kartoteegikasti juurde. Miks käsikiri seisma jäi, seda ma enam ei mäleta.”

Siin on siiski oma osa ka sauna-aastal, mis pani alguse saunalugude kogumisele ja tõi mitmeid tükikesi Reinausi raamatu käsikirjale lisaks.

SOOME SÄRTSUGA SAUNASÕNAD

Omaette vajavad väljatoomist Keräneni üllitisele särtsu lisavad soome saunasõnad, mis eestlastelegi marjaks ära kuulvad ning naabrite keele ilu ja võlu avavad. Nii et palun!

Virtuaalivesijumppa ehk vees jumpamine telekapildi saatel on vesi-aeroobika basseini veerele toodud teleka abil, mis Eestiski hakkab üha enam moodi minema, aga mille kohta oma sõna veel pole.

Löylyn luominen ehk leili loomine on hoopis rohkemat kui leili viskamine. Eestis on kasutusel näiteks Ida-Karjala leil, mis tähendab vee valamist kerisele peene joana, mitte kausitäite kaupa kividele lahmimist. Nii sünnibki pikemaajaline leiliruumi sisu, mitte ühekordne purakas.

Hajurako ehk saunalõhnapilu on privaatne vahemaa, mida saunalaval istudes teise inimesega paslik jätta. Eesti keeles ei teagi, mis sõnaga seda öelda. Privaatruum või?

Tappolöylyt ehk hullumeelselt kuum ja tappev leil. Eesti keeles vahest põrguleil või leil, millele vastatakse küsimusega, kas hakkad sea pealt karvu võtma või... Mis tähendabki seatapujärgset ajaloolist harjaste eemaldamist kuumuse abil.

Laiemalt osutab *Saunarahu* soomekeelsete saunamõistete kasutamine aga sellele, et Eestis vajaks koostamist ja üllitamist üks oluli-

ne saunaraamat: saunaterminite seletav sõnaraamat meie saunanaabrite keeltes. Tehke ära, keelelembid!

ROHKEM REGISTREID, PALUN!

Mõlemad trükisoojad ja leilikuamad saunaraamatud on kindlasti korduvkasutatavad, mitte ühekordse lugemise järel kõrvale pandavad.

Saunarahu kutsub tagasi pöörduma nii erinevate saunade iseloomustajana kui ka praktilise reisijuhina, kui on vaja kusagile saunatama mineku eel taustateadmisi hankida.

Salviks sauna leilikene on hea varamu saunatarkusi nii minevikust kui ka tänapäevast, mida sobib mitmel kombel kasutada. Nii meeles pidada kui ka sõpradele kas järeleproovimiseks või muhedaks muljetamiseks soovitada. Eriti heaks teevad selle raamatu aga viited nii üleskirjutamise aastatele kui ka tarkuste päritolu kihelkondadele.

Ei saa salata: otsisin Kadrina saunaklubi esindajana sellest raamatust hoolega just Kadrinat puudutavaid teadmisi ja meenutusi. Ja arvan, et sama teevad teisedki kihelkondlikust mõtlemisest huvitatud saunasõbrad.

Siit tuleb ka pisike kivike autorite, aga eriti toimetajate kapsaaeda. Nimelt: mõlema üllitise suurimaks vajakajäämiseks on kohanimeregistri puudumine. Vajalik oleks säärane register, mis aitaks huvilise kohe ja kiiresti otsitud piirkonna kogemuste ja lugude manu. Keräneni puhul ihkaks ka isikunimeregistrit.

Mäletan ajast, mil Petrone Prindis raamatu *Minu Virumaa* (2018) üllitasin, kui palju meelehärmi tekitasin toimetajale sellega, et nõudsin raamatu lõppu korralikke isiku- ja kohanimede registreid. Aga valmis nad said ja kaante vahele jäid. Ning koduloohuvilistelt ja ka raamatukogudest saadud tagasiside tõendab: see oli lugejate raamatu juurde tagasi toomiseks vajalik ponnistus.

Aga pikk jutt. . .

Lähnen nüüd parema meelega sauna. Ikka vihaga, kuid vihata!

Rein Sikk

REIN SIKK (1961) on lõpetanud Tartu Ülikooli filoloogiateaduskonna ajakirjanduse erialal 1984. Töötanud ajalehtedes *Punane Täht*, *Rahva Hää*l, *Eesti Sõnumid*, *Virumaa Teataja*, *Eesti Päevaleht*, Kadrina valla-lehes *Kodukant*, a-st 2018 *Maalehe* ajakirjanik, ühtlasi Eesti telekanalite reporter ning raadiote saatejuht ja ajakirjanike koolitaja. *Akadeemias* avaldanud artikli “Viru väe anatoomia” (2025, nr 10, lk 1778–1791).

GEOGRAAFIA ON INIMESE NÄGU

Hannes Palang, Tiit Tammaru (koost., toim.). *Inimgeograafia alused: Kõrgkooliõpik*. Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus, 2025. 390 lk.

Inimgeograafid on hakkama saanud tänuväärse teoga: kaante vahele on koondatud kaua oodatud kõrgkooliõpik. Selle väljaandmist toetas Haridus- ja Teadusministeerium, tuginedes programmile “Eestikeelsete õpikute loomise toetamise põhimõtted 2018–2027”. Vastse õpikuga on geograafia kui teadusdistsipliin eesti keeles otsekui lühidalt kokku võetud: see asetub kenasti kahe varem ilmunu kõrvale, milleks on loodusgeograafia õpik *Üldmaateadus. Õpik kõrgkoolidele* ning *Geoinformaatika. Õpik kõrgkoolidele*.

Küsime alustuseks, mis peaks iseloomustama 21. sajandi kõrgkooliõpikut ning milliste ootustele vastab ja milliseid vajadusi rahuldab vaadeldav inimgeograafia õpik.

Vajadus kõrgkooliõpikute järele ei ole tähelepanumajanduse ajastul kadunud. Vastupidi. Süsteemne ja struktuurne ainevaldkonna tutvustus on ja jääb õppimise vundamendiks. Hästi loetav tekst näitlikustavate joonistega on õpiku n-ö baashügieeni- ehk minimaalselt nõutav tase, kuid pelgalt “õpetlikust” tekstist tänapäeval ei piisa. Õpiku tekst peaks struktureeritud teadmiste andmise kõrval võimaldama ka kriitilise mõtlemise kujunemist, koostööoskuste arendamist, uute töövõtete omandamist ning õpikust loetu rakendamist päriselus. Niisama oluline on õpikusse talletud info sidumine teiste ainevaldkondadega, et võimaldada õppijal luua terviklik arusaam ühiskonna ja keskkonna koostoimimisest. See on ainedidaktikute pärusmaa, kes oskavad mitmesuguste õppemeetodite abil lõimida erinevad teemad tervikuks — ikka õppeainete omavahelise seostamise eesmärgil. Õpikute koostamisel tuleb arvestada ülikoolis muutunud õppimisvormiga. Tänapäeval ei ole kohane, et ülikooli õppejõud läheb auditoriumi ette infot slaididelt “maha ütleva”; ta peab arendama üldpädevust ja erialaspetsiifilisi oskusi. Kõrgkoolides eeldatakse üliõpilastelt teadmiste omandamist iseseisva töö tegemiseks. Klassiruumid on aruteludeks ja uute praktiliste oskuste omandamiseks.

Päris kõrged ootused õpikule ei teki niisama: õpikuid ei koostata tihti, õppevara tegemine on kulukas ja nõuab õppejõududel palju aega. Just seetõttu on oluline, et kõik õpiku koostamise ja kirjastamisega seotud pooled — autorid ja toimetajad, õpiku kavandi hindamiskoostajad, hindamiskomitee liikmed, tellijad, retsensendid — oleksid teadlikud õpikule seatud

ootustest. Muidu ei tea keegi, kellele ja mis alustel õpik on koostatud ja kas seda üldse kasutama hakatakse.

Inimgeograafia kõrgkooliõpikule ei tundu tellija poolt olevat seatud ei formaati ega nõudmisi. Seetõttu iseloomustab peatükke hajus temaatiline seostatus, iga tekst on eraldiseisev (populaar)teaduslik, kohati esseistlikus stiilis publikatsioon. Sama hajus on uue terminoloogia tutvustamine, mida ei kuvata lugejasõbralikult, süsteemselt. Seda laadi tähelepanekud võivad tunduda teisejärgulisena, kuid teadmiste omandamisel on info struktureeritusel võtmeroll. Näiteks on õpikus roheline värvusega esile tõstetud infokastid, kuid arusaamatuks jääb, kas kastitekst on lugejale oluline baasteadmine, huvitav näitlikustav info või temaatiline alapeatükk. Kuna tegemist on inimgeograafia aluseid tutvustava teosega, siis oleks oodanud süstematiseeritud sissevaadet terminoloogiasse või vähemalt terminoloogia registrit õpiku lõpus. Tunustamist väärivad pilkupüüdvad ja informatiivsed joonised, millega on järgitud geograafia kirjutamata head tava. Kaardid, joonised ja pildid on geograafilises võtmes lisatekstitid, mille visuaalne haaratavus võimaldab arendada analüüsivõimet ja samal ajal lihtsalt selgitada keerulisi kontseptsioone. Elame ju tänapäeval visuaalse pöörde ajastul ning seda olulisemad on hoolikalt valitud ja hästi koostatud infograafilised elemendid õpivaras. Eraldi esiletõstmist väärivad majanduse peatüki arvukad joonised, mis niihästi näitlikustavad tekstis esitatavat teoreetilist käsitlust kui ka selgitavad teoreetilisi lähtekohti.

Inimgeograafia selgitab, kuidas inimesed ja ühiskonnad isekeski ruumiliselt suhestuvad ning kuidas nad mõjutavad looduskeskkonda. See on teadusvaldkond, mis sulatab kokku mitmeid distsipline, olles samal ajal loodusgeograafia ja geoinformaatika kõrval geograafia kolmas tugisammas — samamoodi, nagu geograafia on lõimitud tervikuks Tartu ülikooli geograafia osakonnas. Ehk oleks lugejal hõlpsam teksti hoomata, kui oleks selgemalt eristatud näited maailma ja Eesti geograafiast, näiteks eraldi alapeatükkidena. Õpikult oleks oodanud kõigi kolme geograafia valdkonna tihedat lõimimist analüütilises sissejuhatavas osas, et luua süsteemne tervikpilt geograafiast. Selles oleks abiks olnud ainedidaktiku kaasamine õpiku koostamisse. Õpik muutunuks õppejõule klassiruumi arutelude ettevalmistamisel abimeheks ja üliõpilasele lisalugemist pakkuvaks tööriistaks, kui lisamaterjali oleks esitatud nii, nagu teeb seda sama kirjastuse antropoloogiaõpik:

[I]ga peatüki lõppu on lisatud ka soovituslik nimekiri võtmetekstidest, mida teemaga lähemaks tutvumiseks tasub edasi lugeda. Lisaks sellele viidatakse mitmel puhul filmidele, raadio- ja teleaadetele, blogipostitustele jm digitaalsetele materjalidele. Neid

on võimalik leida, sisestades otsingumootorisse sulgudes esitatud originaalpealkirja. Nende materjalidega loodame rikastada õpikus esitatut ja selle omandamist ning õhutada oskust orienteeruda parimini internetiavarustes asjalike materjalide otsingul.¹

Tänapäeval on igati kohane, et üliõpilane küsib enne õppekava valimist: “Kus ma õpitud teadmisi rakendada saan?” Arvestades võimalikku lugejaskonda, oleks olnud tänuväärne anda aimu õpikus esitatud alusteadmiste rakendatavusest töömaailmas või selgitada, mida inimgeograafia imelise ja põneva maailmaga (lk 12) peale hakata.

INIMGEOGRAAFIA MITMEKESINE PALETT

Õpiku tugevusena võib välja tuua tänapäeva globaalprobleemide sidumise peaaegu kõikide inimgeograafia teemadega. Kliimamuutust kui kõige põletavamalt inimese ja ruumi vastastikmõju tagajärge on arusaadavalt selgitatud nii tekstides kui ka joonistel. Andmepõhine neutraalne lähenemisviis võimalikele tulevikukriise käivitavatele ohtudele on parim keskkonnakommunikatsioon noortele, kes saavad tekstidest hea ülevaate üleilmse tasandi probleemidest. Eestit puudutav kliimamuutuse mõju inimesele, ühiskonnale ja majandusele on õpikus jäänud siiski käsitlemata. Kus siis veel kui mitte inimgeograafia õpikus seda kõiki valdkondi hõlmavat tulevikumõtjutajat selgitada?

Tulevikuvisionide esitamine ja andmepõhiste võimalike tulevikusuundumuste kujutamine, olgu keskkonnamõju hindamise või planeerimistegevuse kaudu, on üks geograafide tööalaseid põhiväljundeid. Selles mõttes on majanduse peatükk huvitav lugemine, sest esile on toodud maailma vajadus loodusvarade järele tulevikus. Tulevikutelg oleks võinud kliimamuutuse kõrval olla teine tugev telg, millest kinni haarata. Oleks olnud põnevat lugemist linnade tulevikust, rahvastiku rändemudelitest seoses kliimamuutusega, põllumajanduse geograafiast või maastike tulevikust kui väärtuste muutumise lakmuspaberist. Kuid on koostajate õigus teha valikuid teemadest, mida kogukaks muutunud õpikus panna ja mida välja jätta.

Inimgeograafia õpik on nüüd mustvalgel meie ees paberil, eesti keeles lugemiseks ja kasutamiseks valmis, ning nõnda on see teadusala end väärrika distsipliinina ajaloo annaalidesse jäädvustanud.

Helen Sooväli-Sepping

---

¹Vt Aet Annist, Maarja Kaaristo (koost., toim.). *Sotsiaal- ja kultuuriantropoloogia: Õpik kõrgkoolidele*. Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus, 2017, lk 6.

HELEN SOOVÄLI-SEPPING (1974) on lõpetanud Tallinna Pedagoogikaülikooli rootsi keele erialal (1998); MA skandinavistikas (Tartu Ülikool, 2000), PhD inimgeograafias (TÜ, 2004). Töötanud Tartu Ülikoolis, Tallinna Ülikoolis (2016–2021 professor) ja Tallinna Tehnikaülikoolis (2021–2023 rohepöörde prorektor), praegu tehnikaülikooli rektori nõunik kestliku arengu ja rohepöörde alal. *Akadeemias* on temalt varem ilmunud artiklid “Püsivad ja muutuvad maastikud Eestis: Kultuurigeograafiline käsitlus” (2005, nr 10, lk 2209–2227, koos Hannes Palangu, Anu Printsmani, Tiina Peili, Egle Kauri, Valter Langi, Marge Konsa, Mart Külviku, Helen Alumäe ja Kalev Sepaga), “Sotsiaal- ja kultuurigeograafia Eestis: Taasavastatud vana?” (2008, nr 6, lk 1182–1209, koos Tiina Peiliga), “Tulekahju geograafiline kujutamine Petseri näitel” (2009, nr 3, lk 498–522, koos Sander Tindiga) ja “Kelle oma on pärand?: Kultuuripärandi jätkusuutlikkusest Eesti pärandipoliitika kontekstis” (2013, nr 12, lk 2222–2235).

KIRJANDUS KUI KOMMUNIKATSIOON

Oliver Taplin (koostaja). *Kirjandus Kreeka ja Rooma maailmas: Uus vaatenurk.* Tlk Kersti Unt. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2019. 593 lk.

Kuigi Euroopa kirjanduse ajalugu algab antiikkirjandusega, mistõttu seda õpitakse nii koolides kui ka ülikoolides, oli tänini viimaseks antiikkirjanduse õpikukuks Richard Kleisi (1896–1982) *Antiikkirjanduse ajalugu*, mis ilmus 1980. a (Kleis 1980). Poole sajandi jooksul on antiikkirjanduse uurimises ja mõistmises väga palju muutunud. Kleisi kõrgkooliõpikukuks mõeldud raamatule ei ole oma aja kontekstis midagi ette heita: tollastele kõrgkooliõpikutele kohustuslikud tsitaadid marksismi klassikutelt — mida on võrreldes sellele eelnenu õpikuga, Jossif Moissejevitš Tronski (1897–1970)¹ vene keelest tõlgitud teosega *Antiikkirjanduse ajalugu* (Tronski 1949) oluliselt vähem —, ei kahanda Kleisi õpiku väärtust. Ent see õpik on hea näide tollasest vaateviisist antiikkirjandusele: varast kreeka kirjandust vaatleb Kleis isoleerituna Vana-Ida mütoloogiast ja seda kajastavatest tekstidest, esindades tüüpilist Euroopa-keskset vaatekohta kreeka kirjandusele, mida on teravalt kritiseerinud näiteks Šveitsi klassikaline filoloog Walter Burkert (1931–

---

¹Kuni a-ni 1938 oli tema perekonnanimeks Trotski.

2015).² Pearõhk on asetatud kreeka ja rooma kirjanduse klassikalisele perioodile³ ning muid ajajärke käsitletakse põgusamalt (Kleis 1980: 5). Kuigi enne kirjandusteoste käsitlemist antakse antiikühiskonnast täielikult marksismi klassikutele tuginev ülevaade (samas: 14–15), vaadeldakse kirjandusteoseid kui nähtusi eraldi, mitte oma ajastu vaimuse ja mõtteviisi väljendusena, s.t seda ei tehta poliitilise ja sotsiaaljaloo kontekstis. Samuti vaadatakse kreeka ja rooma kirjandust eraldivõetuna, kuigi rooma kirjandus on olnud algusest peale kreeka kirjandusega tihedalt seotud.

Võrreldes Kleisi õpikuga esindab Oliver Taplini (snd 1943) koostatud *Kirjandus Kreeka ja Rooma maailmas* (originaalis ilmunud aastal 2000) tõepoolest teistsugust lähenemist kirjandusele. Kuigi raamatu alapealkiri on “Uus vaatenurk”, on lähenemine, mida teoses järgitakse, olnud kirjanduse uurimises kasutusel juba üle poole sajandi — kindlasti oli see põhijoontes olemas juba ajal, mil Kleis oma raamatu kirjutas, s.t 1970. aastatel —, ent üldisemaks muutus see siiski alles järgnenud kümnendil. Uudne on aga juba ainuüksi see, et raamat ei ole ühe autori kirjutatud monograafia (nagu Tronski ja Kleisi õpikud), vaid koosneb 17 peatükist, millel on 12 eri autorit — oma valdkonna kõige tuntumad spetsialistid.⁴ Arvestades teoses käsitletava kirjanduse laiu aja- ja ruumipiire (kreeka kirjanduse tekkimisest kuni Rooma keisririigi lõpuni, ehk nagu ütleb Taplin, käsitleb teos ajavahemikku, mis kestis rohkem kui tuhat aastat, saades alguse ligikaudu 750. aastal eKr ning lõppedes veelgi ligikaudsemalt 500. aastal pKr; ning geograafilist ala, mis on tänapäeva Euroopast suurem ja ulatus “Tunisest Yorkini ja Budapestini, Mustast merest Surnumereni, Rhône’ist Niiluse ja Eufratini” (lk 21)), on see mõistetav ja tänapäeval tavaline teguviis. “Uus vaatenurk” ei tähenda siiski, et Taplini koostatud teos hülgaks senise lähenemisviisi antiikkirjandusele — ka siin vaadeldakse teoseid kronoloogiliselt, s.t ajastute kaupa ning kreeka ja rooma kirjandust käsitletakse ülevaatlikkuse huvides eraldi osades. Taplini koostatud raamat lisab aga antiikkirjan-

---

²Vt Burkert 2016; Kõiv 2016. Lisaks nüüdseks juurdunud tõdemusele, et Vahemere ruum moodustas juba 2. aastatuhandel eKr peale ühtse geograafilise ruumi ka ühtse kultuuriruumi, toetab varase Kreeka kirjanduse vaatlemist selles kontekstis ka tänapäeva ajalooteaduses aina enam poolehoidu leidnud globaalajalooline vaatenurk (vt selle kohta: Osterhammel, Saunier 2020; Conrad 2018). See vaateviis on aina rohkem läbi löönud ka kirjanduse uurimises (vt selle kohta nt Ginzburg 2014).

³Vt “klassika” kontseptsiooni kriitikat: Burkert 2016: 9–16.

⁴Vt ülevaadet neist lk 12–13.

duse käsitlemisse uusi rõhuasetusi, millest kõige olulisem on siinkirjutaja meelest kontekstuaalsus. Oliver Taplin iseloomustab seda ise nii:

Käesolevas teoses valitud lähenemine on põhiolemuselt ajalooline: seega vaadeldakse neid kirjandusi [s.t kreeka ja rooma kirjandust] selle maailma kontekstis, kus need sündinud on. Peatähelepanu on aga suunatud kirjanduse vastuvõtjale, publikule, lugejale, vaatajale ja kuulajaskonnale — ning see eristab meie raamatut suuremast osast varasematest ülevaadetest või käsitlustest. [---] Suurem osa varasemaid kirjanduslugusid on keskendunud peamiselt kas autorile või tekstidele. Traditsiooniks on saanud dokumenteerida väliste tunnuste ja teostes ilmnevate vihjete alusel autorite elulugusid, nende vaimuelu ajajärke, huvisid, eelistusi ja uskumusi. Selline lähenemine, mis tikub paigutama esiplaanile paeluva loomingu- lise vaimu, eeldab tavaliselt, et autori elu s e l g i t a b mingil moel tema loodud kirjandust. Ent kas on loominguiline vaim midagi enam kui salakiri, kui tal puudub ümbrus, loomingu asjaolud ja ühiskondlik kontekst? [---] Nõnda usume, et publik ja lugejad on olulised, et nendeta ei loo loojad midagi. Me ei usu, et kunsti luuakse üksnes kunsti pärast, vaid usume, et seda tehakse ja on alati tehtud inimeste jaoks. Ja me ei usu, et kunsti luuakse vaakumis või justkui mingis ebatavalise mõistuse isoleeritud sulatustiiglis. Et teosel oleks potentsiaali elada oma publikust kauem, peab tal see publik esmalt olema. Kes need inimesed olid? Ja milleks oli nende arust nende kirjandust tarvis? (Lk 17–18, 20)

Ka kreeka ja rooma kirjandust käsitletakse teoses ühtse tervikuna. Kuigi ka Kleis mainib kreeka kirjanduse mõju varasele rooma kirjandusele (Kleis 1980: 147 jj), käsitlevad “Uue vaatenurga” autorid kreeka ja rooma kirjanduse tihedat seotust rooma kirjanduse tekkimisest kuni Rooma keisririigi lõpuni, tuues välja neid ühendavad süžeed, motiivid ning vormi- ja stiilivõtted. Selline lähenemine on antiigiuuringutes praeguseks muutunud üldiseks ega puuduta üksnes kirjandust, vaid ka näiteks usundit. Kui Kreeka usundit kuni hellenismiajastuni (viimane kaasa arvatud) käsitletakse veel praegugi ka eraldi, on tänapäeva uurijad algse Rooma usundi rekonstrueerimisest allikatest tingituna (kuid ka metodoloogilistel põhjustel) loobunud, vaadeldes seda suurema terviku raames, milleks on “Kreeka-Rooma usund” või “antiikreligioon”.⁵

⁵“Religiooni” mõistet ei kasutata siin mitte sõna *religio* antiikses tähenduses, vaid metaterminina. Vt selle kohta Lahe 2011: 140, Lahe 2012: 184–185. Ka mõiste “roomlane” (*romanus*) tähendus on aja jooksul muutunud — algselt tähendas see vaid Rooma linna (*urbs*) kodanikku (*civis*), laiienes aga Rooma võimu kasvades ka mujal Apenniini poolsaarel ja kaugemalgi elavatele inimestele, kellel oli Rooma kodakondsus. 212. aastal andis keiser Caracalla kodanikuõigused kõigile riigi vabadele elanikele (vt selle kohta Beard 2017: 432–434); sellest alates võis end roomlaseks pidada riigi iga vaba elanik sõltumata elukohast.

Üldistatult võib aga öelda, et Taplini koostatud teos ühendab traditsioonilise ajaloolis-kronoloogilise lähenemisviisi koos selle periodiseerimistega uute kontekstuaalsete lähenemistega ja lõimib antiikkirjanduse tugevalt antiikaja sotsiaaljalukku, mis ongi selle õige *Sitz im Leben*.⁶ Sellisena on teos huvipakkuv ka lugejale, keda ei huvita kitsalt vaid kirjandus, vaid ka antiikaja ühiskond.

Taplini koguteose läbivaks ideeks on, et kirjandusteosed saavad täieliku tähenduse vaid oma algses kommunikatiivses kontekstis. Seetõttu pööratakse suurt tähelepanu teoste ettekande- ja kuulamissituatsioonidele. Näiteks arutletakse, kuidas eeposi esitati suuliselt, lauldes või deklameerides, kuidas draamat koges teatripublik Dionysose festivalil või kuidas mõjusid kõned rahvakoosolekutel ja kohtutes. See lähenemine tugineb uuematele uurimistöödele, mis on näidanud, et antiikne kirjandus oli tihedalt põimunud etenduskunsti, suulise traditsiooni ja avaliku eluga. Taplin ise on varem kuulsaks saanud just kreeka tragöödia etenduskonteksti uurimisega⁷ ning rakendab nüüd sarnast vaadet kogu kirjandusloo ulatuses. Kui varasemad kirjanduslood on näiteks eepost käsitlenud kirjanduse nurgakivina, pöörates põhitähelepanu Homerose eeposte stiilile ja kompositsioonile või Vergiliuse *Aeneise* rahvuslikule sõnumile, asetab Taplin eeposed esitus- ja kuulamiskonteksti ning uurib, kuidas need teosed toimisisid oma algses keskkonnas (“Muusade lätel: Homeros ja homeroslik luule”, lk 37–72). Tulemusena saab lugeja pildi antiikkirjandusest kui dünaamilisest suhtlusprotsessist, mitte pelgalt raamatukaante vahele talletatud tekstide kogumist.

Taplini raamat on suunatud laiale lugejaskonnale. Seda on võimalik kasutada antiikkirjanduse õpikuna ülikoolides, ent see sobib kõigile, kes tunnevad huvi antiikkultuuri vastu, pakkudes midagi uut ka professionaalsele antiigiuurijale. Raamat on hästi tõlgitud ja toimetatud (toimetajad Janika Päll ja Ivo Volt) ning selle vooruseks on ka, et teoses

---

⁶Sks ‘(asu)koht elus’. Seda mõistet kasutavad teose konteksti tähistamiseks eriti piibliteadlased (ka ingliskeelsetes töodes).

⁷Vt nt Taplin 1978, Taplin 1995. Siin vaadeldavas teoses kirjutab kreeka draamast Peter Wilson, kes käsitleb 5. sajandi Ateena tragöödiat ja komöödiat, pidades silmas eeskätt vaatajate kogemust Dionysose teatris. Wilson kontekstualiseerib draama kuldajastu teosed nii poliitilis-ajaloolises (teater kui linnriigi, polise institutsioon) kui ka vastuvõtu plaanis (kuidas publik mõistis ja tundis kaasa laval kujutatule). See publikuperspektiiv on kesksel kohal: lugejale antakse aimu, milline võis olla näiteks tragöödia mõju Ateena polise kodanikule, kes nägi laval müütilise kuninga langust, või kuidas Aristophanese komöödia naljad ja poliitiline satiir mõjusid elavale publikule (“Õuduse ja naeru vägi: suur draamaajastu”, lk 103–145).

leiduvad kreeka- ja ladinakeelsed tsitaadid pole tõlgitud mitte inglise keele vahendusel, vaid otse originaalist (seni ilmunud teostest on need tõlkinud Janika Päll), rikastades seeläbi meie antiigialast tõlkevaramut. Kuivõrd raamat ilmus eesti keeles ligi pool sajandit pärast viimase eestikeelse antiikkirjandusele pühendatud üldkäsitluse valmimist, täidab ta väga olulist lünka eestikeelses antiikkultuuri tutvustavas kirjanduses ja pälvib tähelepanu kui oluline saavutus meie kultuuriloos.

Jaan Lahe

Kirjandus

- B e a r d, Mary 2017. *S.P.Q.R.: Vana-Rooma ajalugu*. Tlk Aldo Randmaa. Tallinn: Varrak
- B u r k e r t, Walter 2016. *Kreeklased ja idamaad: Homerooset maagideni*. Tlk Jaan Lahe. Tallinn: TLÜ Kirjastus
- C o n r a d, Sebastian 2018. *Mis on globaalne ajalugu?* Tlk Olavi Teppan. Tallinn: TLÜ Kirjastus
- G i n z b u r g, Carlo 2014. *Ükski saar pole saar: Neli pilguheitu Inglise kirjandusele globaalsest vaatenurgast*. Tlk Aet Varik. Tallinn: TLÜ Kirjastus
- K l e i s, Richard 1980. *Antiikkirjanduse ajalugu*. Tallinn: Valgus
- K ö i v, Mait 2016. Järelsõna. Kreeklased, idamaad ja Walter Burkert. — W. Burkert. *Kreeklased ja idamaad: Homerooset maagideni*. Tlk Jaan Lahe. Tallinn: TLÜ Kirjastus, lk 189–207
- L a h e, Jaan 2011. Idamaised usundid Rooma riigis kui probleem religiooniteaduse ajaloos. — *Usuteaduslik Ajakiri*, nr 1 (62), lk 112–142
- L a h e, Jaan 2012. Die “orientalischen Religionen” im Römerreich als Problem der Religionsgeschichte. — *Zeitschrift für Religionswissenschaft*, Bd. 20, Nr. 2, S. 151–195
- O s t e r h a m m e l, Jürgen, Pierre-Yves S a u n i e r 2020. Globaalne ajalugu. — M. Tamm, P. Burke (koost.). *Ajalooteaduse uued suunad*. Tlk Olavi Teppan. Tallinn: TLÜ Kirjastus, lk 35–72
- T a p l i n, Oliver 1978. *Greek Tragedy in Action*. Oxford: Oxford University Press
- T a p l i n, Oliver 1995. Opening performance: Closing texts? — *Essays in Criticism*, Vol. 45, pp. 93–120
- T r o n s k i, Jossif 1949. *Antiikkirjanduse ajalugu*. Tlk J. Kurfeldt; värsid tlk J. Semper. Tartu: Teaduslik Kirjandus

JAAN LAHE (1971) on lõpetanud Eesti Evangeelse Luterliku Kiriku usuteaduse instituudi 1999 ning Tartu Ülikooli usuteaduskonna 2000; teoloogiamagister 2004, teoloogiadoktor 2009 (mõlemad TÜ). EELK UI lektor 2005–2006 ja 2008–2010, dotsent 2010–2012, piibliteaduste professor 2018–2022, alates 2022 usundiloo professor; Tallinna Ülikooli Eesti humanitaarinstituudi lektor 2007–2012 ja humanitaarteaduste instituudi kultuuri- ja religiooniuuringute dotsent aastast 2012; TÜ religiooniuuringute kaasprofessor 2021–2024, alates 2025 külalis-teadur; ühtlasi EELK Leesi koguduse diakon 1997–1998, Lääne-Harju praostkonna vikaarõpetaja 2000, Paldiski koguduse õpetaja 2001–2006 ja Viimsi koguduse õpetaja 2006–2007, Tallinna praostkonna vikaarõpetaja 2007–2017, Mustamäe Maarja Magdaleena koguduse abiõpetaja 2017–2024, Toompea Kaarli koguduse abiõpetaja aastast 2024. *Akadeemias* on ta avaldanud artiklid “Kas Siimon Nõid oli gnostik?” (2006, nr 5, lk 1069–1110; nr 6, lk 1260–1287) ja “Süüria kultused Rooma keisririigis” (2008, nr 6, lk 1275–1303), viis arvustust ning Dietrich Bonhoefferi, Osmund Boppearachchi, Roelof van den Broeki, Rudolf Bultmanni, Dylan M. Burnsi, Angelos Chaniotise, Touraj Daryae, Albrecht Dihle, Uwe Ellerbrocki, Richard Frye, Richard L. Gordoni, János Harmatta (koos kaasautoritega), Manfred Hutteri, Birger A. Pearsoni, Krishna Chandra Sagari, Richard Stonemani, Paul Thieme, Paul Tillichi ja Géza Vermesi tekstide tõlkeid.

ABSTRACTS

LINNAR PRIIMÄGI. **Alcibiades or on human rights: Dialogue**

The Universal Declaration of Human Rights adopted by the UN in 1948 needs modernisation — renewal or even replacement. A dialogue between Socrates and Alcibiades reveals that, for various reasons, the “right to life”, “right to liberty”, “right to security” are improper. The foundation of human rights on concepts like “responsibility”, “existence”, “creativity”, “care” is inappropriate. The pro et contra discussion finally yields the definition: “THE ONLY PRIMARY HUMAN RIGHT IS THE RIGHT TO BE IRREPLACEABLE. The goal is not to preserve human life at all costs, but to use the human life at all costs for unique creation.” It turns out that not all people are using their only human right. But a human right cannot be imposed on a person. (Auth.)

ELIZA ORZESZKOWA. *Gloria victis*

RENATE ILVES. **Translator’s afterword on the background of Eliza Orzeszkowa’s short story *Gloria victis***

The earlier giant state in Europe — the Rzeczpospolita, which consisted of the Kingdom of Poland and the Grand Duchy of Lithuania — was a state with a unique political system for its time where religious tolerance prevailed, kings were elected and state affairs were decided by voting. However, in practice, the legal right of each member of the Sejm to use the liberum veto often meant that self-interest was taken into account, not the interests of the state, and thus, influential neighbours could interfere in the internal affairs of the state. Internal fragmentation paved the way to the weakening of the state, which the great powers from both the East and the West exploited in their own interests.

The divisions of Poland in the 18th century and the loss of independence created a situation where the state did not exist, but national self-esteem survived in Polish culture and in the belief that statehood could be restored.

The intellectual contribution of the Polish cultural elite in exile, although only a few well-known names are mentioned in the afterword, raised awareness about Polish creativity in the world and did not let the idea of Poland's renaissance be forgotten. Serving as valued soldiers in foreign armies, Polish officers hoped that, in return, they would be supported with equal dignity in their struggle for Polish independence. Unfortunately, this did not happen, but, inspired by the Italian unification plan and the Garibaldi uprising where popular resistance proved effective, they decided to take action against the imperial military machine in their homeland too.

Although the Russian army suppressed the pockets of the uprising one after another, it was unable to mentally subdue the irreconcilable Poles. Naturally, there were also those who considered it senseless to die in a situation that was impossible to change.

*The bloody events of 1863 were captured between the covers by Eliza Orzeszkowa (1841–1910), a Polish writer who highly valued patriotic ideals. She wrote the short story *Gloria victis* in the hope that the form of fiction would enable her to revive patriotic feelings among her compatriots who were tired of the struggle and had come to terms with the situation. However, she could hardly have imagined that the events of the story would unite the peoples living in the territories of the Rzeczpospolita even centuries later.*

*Orzeszkowa's best-known book is the novel *On the Niemen* (*Nad Niemnem*), which has not been translated into Estonian yet. However, the short story *Gloria victis* has definitely stood the test of time, as the author has shaped the text into a fairy tale world in which the anthropomorphic treatment of nature unleashes the traumatic experience of the past at a much more emotional level than a factual historical narrative would have allowed. She was able to make an environment affected by human activity speak, remember and mourn,*

and this approach speaks and is still relevant today. If the story did not have a reference to the number of the year, it would be a fitting anthem for any freedom struggle. (Transl.)

TENZIN TSUNDUE. **Poetry**

KEVIN SCHILBRACK. **Religions: Are there any?**

Several scholars have recently argued that the concept of “religion” is manufactured, constructed, invented or imagined but does not correspond to an objective reality “out there” in the world. This paper seeks to evaluate that critique. I argue that the critique is composed of three levels or threads: that “religion” is a social construction, that the term distorts one’s perceptions of the reality it seeks to name, and that it is ideologically poisonous. Granting the partial truth of these three arguments, the paper agrees with the critics that a naive realism about religion is indefensible. However, some of the critics draw the conclusion that “there is no such thing as religion” or “there are no religions”, but I reject this conclusion. I seek, instead, to develop a critical realist view of the concept of religion that is able both to take into account the history of the semantics of the concept and, nevertheless, to see the study of religion as the study of patterns of behaviour which are independent of the scholar. (Auth.)

MAI BEILMANN, HELEN EENMAA, MIINA NORVIK.
Young researcher — a thousand irons in the fire

In his essay “Science as a Vocation” (1919), the classic of sociology Max Weber described the split of the academic between two very different activities — research and teaching. More than a hundred years later, many other competing tasks have appeared, from project management to research diplomacy. Such fragmentation between different tasks is not conducive to concentration or doing any one thing very well. Likewise, it can repel young people interested in research from science. The period of being a young researcher is of

key significance for bringing up the next generation of scientists, but simultaneously a particularly insecure stage in a researcher's career. Considering that developing a new generation of researchers is essential for the sustainability of the Estonian education system, the post-doctoral period requires more attention than before.

A study conducted among young Estonian researchers in 2024, initiated by the Estonian Young Academy of Sciences and funded by the Estonian Research Council, entitled "The Role of Young Researchers and Career Opportunities in the Estonian Research System", shows that young researchers are fragmented between different tasks and highlights other shortcomings. For example, excessive teaching and administrative load at the beginning of their careers, lack of (sufficient) mentoring, financial and job insecurity, difficulties in balancing work and private life, and dissatisfaction with the culture of work and management were mentioned. These factors create a working environment where starting researchers are under constant pressure to keep all irons in the fire to survive in the academic world. At the same time, particularly these researchers need to focus on research in order to gain significant results in research and achieve international competitiveness.

Many European countries facing a similar situation have begun to create solutions to ensure the competitiveness of the future generation of researchers. The steady increase in the average age of the Estonian research community shows that the academic world is no longer attractive to younger generations and needs changes and reconsideration in our country as well. When choosing measures to support young researchers, it is important to distinguish between individual and collective measures and responsibility, as collective problems cannot be solved by young researchers alone. Collective-level measures should ensure that young researchers can devote themselves to research at the outset of their careers, that academic freedom increases, researchers' career paths are more flexible than before, and the evaluation of science is more meaningful than earlier.

Individual-level measures would support young researchers through well-designed mentoring programmes, cooperation, and support from their spokespersons to increase the visibility of their work. Together, the measures at both levels can help to shape a positive academic culture based on a human-centred, fair and sustainable academic environment. (Auths.)

ANTS PARKTAL. How to understand the difference between animate and inanimate existence?

Estonian psychoanalysts get their knowledge from literature in English; therefore, they have difficulties in understanding the foreign-language material due to differences in language and thinking. If languages reveal the psyche in different ways, the difference in thinking is existential. An Estonian Finno-Ugrian thinks cognitively animistically but an Indo-European logically, scientifically. The Finno-Ugrian psychoanalyst faces a difficult task: how to remain in touch with the roots of the nation when dealing with the subject of psychoanalysis rooted in a foreign language and thinking. To avoid self-colonization of the psyche and not to lose the soulfulness of clinical work, it is essential for a Finno-Ugrian psychoanalyst to understand the difference between the literature in English and his own nation's language and way of thinking.

In clinical work, the psychoanalyst encounters ignorance and ambiguity in both knowledge and feelings. In a tense situation in which the analysand becomes an inanimate object, the Finno-Ugrian asks "How...?", trying to understand animistically what is happening and to think later about what he has sensed. The European asks "What...?", trying to scientifically understand what is going on. The scientific approach, which is meant to understand inanimate phenomena, is not suitable for understanding the deeper nature of human inanimateness.

The Hungarian psychoanalyst Sándor Ferenczi introduced a clinical, cognitively centred approach along with the earlier Freudian Oedipal theoretical approach. The Budapest group founded by Ferenczi replenished the theory of psychoanalysis

with the thorough study of the child's early development. Ferenczi's approach, based on cognitive thinking, which is also close to the Finno-Ugrians, was idiosyncratically developed by Alice and Michael Bálint, Donald Winnicott, Melanie Klein and Wilfred Bion. (Auth.)

Review

REIN SIKK. **Two mighty stones among the books on sauna**

Mika Keränen. Saunarahu: Saunakiri aastast 2024. [Sauna Peace: A Sauna Letter from 2024.] Ed. Jaak Urmet, photos Mika Keränen. Tartu: Keropää OÜ, 2025. 195 pp.

Reeli Reinaus (compiler). Salviks sauna leilikene: Saunaga seotud uskumusi ja lugusid. [Steam of Sauna as an Ointment: Stories and Beliefs on Sauna.] Ed. Kadri Tamm. Tartu: Estonian Literary Museum Scholarly Press, 2025. 87 pp.

HELEN SOOVÄLI-SEPPING. **Geography has a human face**

Hannes Palang, Tiit Tamm (compilers, editors). Inimgeograafia alused: Kõrgkooliõpik. [Foundations of Human Geography: Textbook for Higher Educational Institutions.] Tallinn: Tallinn University Press, 2025. 390 pp.

JAAN LAHE. **Literature as communication**

Oliver Taplin (ed.). Kirjandus Kreeka ja Rooma maailmas: Uus vaatenurk. [Literature in the Greek and Roman Worlds: A New Perspective.] Transl. Kersti Unt. Tartu: University of Tartu Press, 2019. 593 pp.

Serial

HERBERT NORMANN. **Dancing into the unknown: Diary 1944–1961. Part LXXXII**

The diary of Herbert Normann, who worked in Estonia as a doctor and lecturer, reflects events related to his life and work, impressions about people. The text conveys the personal and social tensions caused by the communist regime of the Soviet Union. At that time, the publication of the diary would have brought about repressions. (Edit.)

AUTHORS

MAI BEILMANN PhD (1984), associate professor of empirical sociology at the Institute of Social Studies, University of Tartu

HELEN EENMAA PhD (1980), associate professor of governance and legal policy at Johan Skytte Institute of Political Studies, University of Tartu

ALBERT GULK (1969), artist

RENATE ILVES (1971), teacher of tourism at Ida-Virumaa Vocational Education Centre

JAAN LAHE DTheol (1971), professor of Biblical studies at the Institute of Theology of the Estonian Evangelical Lutheran Church, visiting research fellow at Tallinn University, assistant pastor at Charles XI parish in Tallinn

HERBERT NORMANN (1897–1961), medical scientist

MIINA NORVIK PhD (1985), associate professor of Finnic languages and language typology at the Institute of Estonian and General Linguistics, University of Tartu

ELIZA ORZESZKOWA (1841–1910), Polish writer

ANTS PARKTAL MA (1950), psychoanalyst at the Kyrianea Centre for Psychoanalysis and Psychoanalytic Therapy

Abstracts

LINNAR PRIIMÄGI PhD (1954), literator, poet, art historian and translator

KEVIN SCHILBRACK DTheol (1964), professor of religious studies at Appalachian State University

REIN SIKK (1961), journalist and trainer of journalists

HELEN SOOVÄLI-SEPPING PhD (1974), counsellor to the rector of Tallinn University of Technology on sustainable development and green transition

TENZIN TSUNDUE (1975), India-born Tibetan writer and activist

---

TANTS TEADMATUSSE

Päevik
1944–1961

Herbert Normann

LXXXII

Algus 2018. aasta 6. numbris.

2. detsember [1951]. Peetri kalmistu Tallinna maantee ääres.³¹⁷¹

Väikeses kirikukujulises õnnistusmajas, mida nüüd ametlikult nimetatakse surnukuuriks, saadab õpetaja [August] Janni viimsele teele vana aedniku Ants Hange.³¹⁷² Surnukuuris on käimas plaanikohane remont. Heakorra Kontor pole nõus seda matuse puhul edasi lükkama, lubab vaid lubjakastid kõrvale tõsta ja põrand[a] puhastada.

Apsiidi³¹⁷³ seinal ripub sõjaaegseist mürsukildudest mulgustatud röömsa värvikoloriidiga pilt. See kujutab nähtavasti Getsemane aeda vanade jändrike puudega. Üks kõrge siletüveline palm sarnaneb lehtedelt küll eelkõige banaanile. Esiplaanil seisavad keppidega mehed, vist Kristuse jüngrid. Neid on kolm. Ühel on kuub erepunane, teisel — sinine, kolmandal — violetjashall. Nad paistavad omavahel vestlevat... Maalitehniliselt näib pilt olevat asjaarmastaja tehtud.

Õpetaja Janni aga iseloomustab inimesi kui õnneotsijaid jaaniööl, kelle otsingute tulemused selguvad vaid viimsel voodil. Ka kadunu on oma õnne otsinud, leidnud aga ainult kannatusi. Ühe hetkega kaotanud ta vanemad ja neli last³¹⁷⁴ ja pole vabaneanud sellest löögist kogu elu kestel...

---

³¹⁷¹S.t Uus-Peetri kalmistu Puiestee tänaval Tartus, linnast väljudes paremal pool.

³¹⁷²Ants Hange (Albert Hans(s)on; 1880 Võisiku – 27. XI 1951 Tartu) töötas palgalise aednikuna kuni 1949. aastani, mil tuberkuloosi tõttu töölt lahkus.

³¹⁷³Apsiid — pealtvaates poolringikujuline, harva hulknurkne eenduv hooneosa, ristiusu kirikuil harilikult kaetud poolkupliga.

³¹⁷⁴Ants Hange isa oli Karl (Kaarel-Johannes) Hanson (1845 Võisiku – 13. VI 1914 Venemaal Võškovo kreisis, maetud Spirovo kloostri surnuaiale), ema Lovisa Hanson (Räpp; snd 1859 Põltsamaal). Ants Hange tütreid olid vähemalt Laine Villako (Hanson; Hange; 1925 Misso vald – 26. VI 1993 Tartu) ja Aino-Helgi Suit (Hanson; Hange; 1921 Jõgeva – 22. VIII 1998 Tartu), peres oli ka poeg Arnold (snd 1908 Paduveres). Päevikus märgitud sugulaste “ühe hetkega” kaotus on tuvastamata.

Siis õnnistab õpetaja surnut ja puusärk kantakse külmunud hauda.

Varsti seisab kalmu kohal valge lihtis puurist.

Risti ei oleks tohtinud olla. Artellidel on ristide tegemine keelatud. Keegi puusepp lööb selle eraviisiliselt kokku. Hommikuses pimeduses toimetavad sugulased [risti] vaikivasse surnutekuuri...

*

Kuni puusärgile kerkib kalm, vestleme õpetaja Janniga, keda tunnen juba aastaid.

– Kuidas teie olete matusele sattunud? — küsib tasaselt õpetaja, — või oli kadunu teie sugulane?

– Ei, tema tütar Helgi Suit oma mehega³¹⁷⁵ on minu korteri-naabrid.³¹⁷⁶

– Ja kuidas teie tervis on? — pärib edasi õpetaja, — teie olevat kuulu järgi olnud haige?

– Seda küll, tänan, kipub vägisi halvenema. Tuleb vist varsti joonduda prof. Vadi järgi.

– Vara, liig vara! — vastab mõtlikult õpetaja ja suunab oma pilgu kaugusese.

On tunne, nagu tahaks ta öelda, et mind on haigeile veel vaja...

Prof. Vadi kalmul püsivad pärjad alles värskena. Senine külm pole neid märgatavalt kahjustanud.

9. detsember. Sajab suurehelbelist lobjakut vaheldumisi vihmaga. Juba päevi Tartu kohal raevutsenud maru ei taha ega taha rahuneda.

Jaani vanal kalmistul lebab juurituna hulgaliselt nulgi ja kuuski. Mõned tüved on sisemuses tugevasti pehkinud. Rea puid on langetanud saag, küllap kalmistu töötajate käe läbi.

---

³¹⁷⁵S.t Lembit Suitiga (1921–2005), kes sel ajal oli TRÜ anorgaanilise keemia kateedri vanemõpetaja.

³¹⁷⁶Vt *Akadeemia* 2023, nr 4, lk 758, 763.

Prof. Adolph Wachsmuthi matusepaigal³¹⁷⁷ on vajuv hiiglastest nulg lõõnud kildudeks tara. Vastu ootust on rist jäänud terveks.

Kaks samasugust hiiglast lebavad juurituina professorite Joh. Theodor ja Konrad Grasside³¹⁷⁸ ja apteeker Theodor Köhleri³¹⁷⁹ kalmude taga.

Marie Karpinski³¹⁸⁰ puhkepaigalt on hävinud nulg juba viidud.

Rinnakõrguselt on murdunud nulg ülemõpetaja G. F. Wilhelm Nerlingi³¹⁸¹ kalmul.

Dr. E. Mattieseni matusepaigal³¹⁸² on maha saagitud kuusk. Nüüd püsib neljast omaaegsest kaaslasest ainult veel kaks.

---

³¹⁷⁷Tartu kalmistute kaardirakenduses Adolf Wachsmuth.

³¹⁷⁸Karl (Carl) Konrad Grass (1870–1927), Tartu kalmistute kaardirakenduses Karl Grass.

³¹⁷⁹Peter Heinrich *Theodor* Köhler (Koehler; 1826 Piltene Kuramaal – 23. (vkj 11.) IX 1895 Tartu) õppis Tartu Ülikoolis farmaatsiat 1850–1851. Assistent apteeker Ernst Friedrich Güntheri juures Kuldīgas 1847–1850, proviisor Miitavis Güntheri apteegis ja seejärel 1852–1855 Christoph Heinrich Schmidti apteegis, Scharte (endise Thörneri) apteeגי valitseja Tartus a-st 1856 ja a-st 1858 selle omanik; 1882. aastast asus apteek raekoja platsil (hiljem Kivisilla apteek); Liivimaa Linna-Hüpoteegi Seltsi juhatuse liige 1884–1895. Tema haud puudub Tartu kalmistute kaardirakendusest.

³¹⁸⁰Isikuandmed teadmata. Võimalik, et Marie Karpinski (snd Sturm), kes oli aastatel 1880–1883 Õpetatud Eesti Seltsi sekretär Tartus. Tartu Ülikooli õigusteaduskonna lõpetanud ja Tartu foogtikohtu arhivaarina töötanud Gustav Emil Julius Karpinsky (Karpinski; 1857 – 27. (vkj 15.) X 1898) abikaasa Marie Jekaterina Ludwigi tütar Karpinski (snd Sturm) tapeti 1919. aastal röövimise käigus Miitavi ja Riia vahel. Karpinski, Karpinsky ega Sturmi haudu ei leidu Tartu kalmistute kaardirakenduses.

³¹⁸¹Georg Franz Wilhelm Nerling (1809 Riia – 21. (vkj 9.) IX 1865 Tartu) õppis Tartu Ülikooli majandusteaduskonnas 1830–1833, *cond. oec.* Aizputē kreiskooli õpetaja ja inspektor, Tartu gümnaasiumi matemaatika ülemõpetaja, paljude matemaatikaõpikute autor; kolleegiuminõunik.

³¹⁸²Carl Emil Johann Mattieseni (1835–1888) haud on Tartu kalmistute kaardirakenduses Karl Mattieseni nime all.

Maha võetud on nulg linnaarhivaari Hugo Lichtensteini³¹⁸³ puhkepaiga naabruses.

Sae läbi on langetatud nulg Antoni-gildi omaaegse "aeltermanni"³¹⁸⁴ Joh. Adolph Nicolai³¹⁸⁵ kalmul.

Raehärra Friedrich Wilhelm Knochenstierni³¹⁸⁶ kalmu kõrvalle on tekkinud propse. Samas paikneb juuritud nulu känd. Tume graniitne rist on terve. Soklilt nähtub, et Fr. Wilh. Knochenstiern on sündinud 5. mail 1828, surnud 6. juulil 1891.

Diagonaalselt vasemale üle tee lebab kivipostide vahel rõngaslükett. See pärineb samas asuvalt Tuletõrje matusepaigalt.

Dr. bot. Joh. Klinge purustatud risti taga on elupuud poole võrra lühendatud.

Joh. Thörneri³¹⁸⁷ vanaaegne malmne rist on tõugatud ümber.

Prof. Ludwig Senffi kalmult on kadunud rist, mis peale purustamist seisis najatuna sokli vastu.

---

³¹⁸³Heinrich Eduard *Hugo* Lichtenstein (1869 Aizputē Kuramaal – 11. X (vkj 28. IX) 1902 Tartu). Lõpetas Miitavi kubermangugümnaasiumi 1886; õppis Tartu Ülikooli ajaloo-keeleteaduskonnas ajalugu 1888–1892, mille lõpetas, *can. hist.* 1893; korp! Curonia liige. Koduõpetaja Adsirnis 1886–1888, vabatahtlikult sõjaväeteenistuses Tartus 1892–1893, koduõpetaja Ōisu mõisas 1893–1896, erakooli õpetaja Miitavis 1896–1900, Tartu linnaarhivaar 1900–1902; Õpetatud Eesti Seltsi sekretär 1901–1902. Tartu kalmistute kaardirakenduses on tema haud Hugo Lihtensteini nime all (RAD:P56:89).

³¹⁸⁴S.t käsitöölisi ühendanud Püha Antoniuse Gildi vanem.

³¹⁸⁵Johann Adolph Nicolai (?–1882). Tartu kalmistute kaardirakenduses on tema haud Johann Nicolai nime all (RAD:P42:91), säilinud hauasambal aga daatumid loetamatud.

³¹⁸⁶Friedrich Wilhelm Knochenstiern (1828 Rāpina — 18. (vkj 6.) VII 1891 Tartu), veini- ja koloniaalkaupmees, sh Tartu kaubahoovis (nr 2), Tartu raehärra 1866–1873, linnavolikogu aseesimees, ehitus- ja kaubanduskomisjoni liige, Tartu Panga direktor; tegev Tartu Vabatahtlikus Tuletõrjeühingus.

³¹⁸⁷Johann Friedrich Thörner, sündinud Königsbergis, Tartu Ülikooli vene keele ja seejärel a-ni 1836 inglise keele lektor, ülikooli kirjavahetuse vene keele tõlk, titulaarnõunik 1828. Tema haud puudub Tartu kalmistute kaardirakendusest.

Constantin v. Kügelgeni³¹⁸⁸ ristilt on püütud tahvlit lahti murda, kuid see pole õnnestunud.

Prof. Friedemann Goebeli tahvlist pole ristil enam jälgegi.

Karl Ernst v. Baeri kalmumonumendi ette on asetatud ühevärvilisi nuluoksi.

Fr. Robert Faehlmanni matusepaik on kaetud värskel liivaga.

(Järgneb)

---

³¹⁸⁸Konstantin von Kügelgen (1810 Volski kreis Saraatovi kubermangus – 10. V (vkj 28. IV) 1880 Tartu) sai esmase kunstihariduse isalt Karl (Carl) Johann Ferdinand von Kügelgenilt (1772–1832), oli Peterburi Kunstiakadeemia stipendiaat Lüübekis ja Dresdenis ning Itaalias, seejärel elas Tallinnas; edasi tegutses Münchenis vanade maalide kopeerijana keiser Nikolai I ülesandel ning elas taas ka Itaalias; joonistusõpetaja Tallinna kubermangugümnaasiumis; omandas Nõmme mõisa Rakke ja Kiltsi vahel, kuhu asus elama; seejärel joonistusõpetaja Tartu kubermangugümnaasiumis. Vt ka tema autobiograafiat *Erinnerungen aus meinem Leben 1810–1880* (St.-Petersburg: Buchdruckerei der “St. Petersburger Zeitung”, 1881, hdl.handle.net/10062/47618). Tartu kalmistute kaardirakenduses nimega Constantin Kügelgen.

ALBERT GULK (pliiats, paber, 1994)